

KRONIKA

časopis za slovensko krajevno zgodovino

letnik 27

št. 2

leto 1979

Spoštovani!

SLOVENSKA MATICA nudi vsem naročnikom Kronike ugodno možnost, da si nabavijo njene knjige in še posebej spodaj navedene zgodovinske knjige:

F. Stelè, Slikarstvo v Sloveniji	90.—
N. Šumi, Arhitektura XVIII. stoletja	70.—
Pleterski-Ude-Zorn, Koroški plebiscit	150.—
E. Cevc, Poznogotska plastika	90.—
J. Pleterski, Prva odločitev Slovencev za Jugoslavijo	70.—
L. Čermelj, Med prvim in drugim tržaškim procesom	50.—
P. Fister, Arhitektura protiturških taborov	100.—
I. Stopar, Razvoj srednjeveške grajske arhitekture	190.—
M. Britovšek, Razkroj fevdalne agrarne strukture	70.—
T. Glavan, Lužiški Srbi	50.—
I. Komelj, Gotska arhitektura na Slovenskem	120.—
V. Melik, Volitve na Slovenskem	70.—
I. Mohorič, Zgodovina železnic na Slovenskem	120.—
J. Pleterski, Narodna in politična zavest na Koroškem	70.—
Zemljevid tržaškega ozemlja	120.—

Gre za knjige, ki so trajnega pomena in jih je treba večkrat vzeti v roke. Dobite jih s popustom, to je po članski ceni (precej nižji od knjigotrške) in pri večjem odvzemu tudi na več obrokov, v poslovnih prostorih Slovenske matice, Ljubljana — Trg osvoboditve 7/I

SLOVENSKA MATICA

KRONIKA
ČASOPIS ZA SLOVENSKO KRAJEVNO ZGODOVINO

27. letnik Ljubljana 1979 2. zvezek

- Karl Pišec*: Utrdbena rabota mariborska — Stran 81
Compulsory Labour in Connection with the Maribor Fortification
- Andreja Vrišer*: Prispevek k razvoju noše v 17. stoletju na Slovenskem. Grobni najdbi iz Betnave pri Mariboru in Gradu pri Slovenjem Gradcu — Stran 94
Contribution to the Development of Clothing in Slovenia in the 17th Century. Findings in Graves at Betnava near Maribor and at Grad near Slovenj Gradec
- Jože Mlinarič*: Napad Uskokov na kosta-njeviško cisterco leta 1736 — Stran 100
Attack of Bosnian Desertes (Uskoki) on the Benedictine Monastery in the Year 1736
- Elisa Boltin-Tome*: Tehnika gradnje bene-čanske ceste v dolino Rižane — Stran 106
Construction of the Venetian Road in the Val-ley of Rižana
- Na ovitku: Franz Kurz zum Thurn und Goldenstein, Ljubljana, pogled na mesto s Cekinovega gradu. Original v Narodnem muzeju (foto Srečo Habič)
- Ureja uredniški odbor. Glavni in odgovorni urednik Olga Janša-Zorn. Tehnični urednik Vasko Simoniti
Izdaja in zalaga Zgodovinsko društvo za Slovenijo, sekcija za krajevno zgodovino. Predstav-nik Majda Kunaver — Tiska tiskarna Tone Tomšič v Ljubljani. Uredništvo in uprava v Ljub-ljani, Mestni trg 27/III. Tekoči račun 50101-678-47483 — Letna naročnina 160 din, posamezna šte-vilka 60 din.
- Maja Žvanut*: Prva svetovna vojna v očeh dveh slovenskih ilustriranih časopisov — Stran 112
First World War as Viewed by Two Slovene Illustrated Newspapers
- Olga Janša-Zorn*: Agrarna reforma na ve-leposestvu Jablje — Stran 117
Agrarian Reform on the Latifundia of Jablje
- Iz starih fotografskih albumov — Stran 127
Photos from old albums
- Delo naših zavodov in društev — Stran 129
Notes on the activity of our institutes and as-sociations
- Nové publikacije — Stran 134
New publications

UTRDBENA RABOTA MARIBORSKA

KARL PIŠEC

Ta se je začela vzporedno z nastankom me-sta, ki je potekal od začetka druge polovice 13. stoletja. Listinsko se je kraj 1209, 1227 in 1229 označeval še kot forum — trg,¹ leta 1254 pa prvič kot *civitas* — mesto.² Njegov na-stanek na zadevnem kraju je v zvezi z dvema okolnostma: prvič je nad severnim bregom prehoda čez Dravo tam, kjer je antična cesta od Poetovia prečkala reko in nadaljevala pot po Dravski dolini navzgor, obenem pa je stara pot od jugovzhoda Pomurja čez Plač preč-kala reko na jug proti Celju — v srednjem veku še vedno obstajalo pomembno cestno križišče; drugič je ob navedenem križišču nad severno dravsko obalo nastal po letu 1131, ko je salzburški nadškof Konrad prisilil te-danje Ogre k mirnemu sosedstvu,³ sedež ob-sežne — verjetno že španheimovske — poz-neje pa zagotovo traungavsko-štajerske (vojv. Otakar VI., 1182) zemljiške gosposčine ali pre-poziture,⁴ ki je za svoje upravne zadeve nu-jno potrebovala most čez Dravo. Ob sedežu te prepoziture — njen oficial se omenja šele okoli leta 1200 in 1207⁵ — so se morali naseliti tesarji in kovači — vzdrževalci mostu — po-

leg drugih kmetijskih obrtnikov, dalje so po-tekali ob gosposčinskem dvoru (Hofmarki) periodični zbori podložnikov, kar je vplivalo na potujoče trgovce, da so se sčasoma nase-lili v kolonijo okrog trga nad mostiščem in kmalu tudi ob začetkih cest, ki sta vodili od trga proti koroški in graški strani. Rastoče naselje je že v 2. polovici 12. stoletja dobilo tudi svojo župno cerkev,⁶ v njem je bilo tudi deželno sodišče za prepozituro Maribor in gospodarski dvorci Vetrinjskega cistercijan-skega samostana, ki ga je v okolici Maribora obdaroval s posestmi že grof Bernard Špan-heimski,⁷ ter Šempaveljskega benediktinske-ga samostana, ki ga je prav tam obdaroval že oče grofa Bernarda,⁸ poleg drugih cerkve-nih ustanov in ministerialov štajerskega voj-vode. Ti so imeli okoli Maribora posestva in so opravljali za vojvodo razne službe. O na-stanku mariborskega tržišča konec 12. stoletja je potrebno navedeno. O času obstoja poseb-nega mestnega sodnika (Vlricus iudex, actum in tribunali Marchpurgensi) priča mariborska listina iz leta 1243⁹ ter indirektno zapis v tkim. Mestni knjigi (listin) mariborski, ki še

obstaja in ki jo je mestni pisar začel pisati 1519. leta; ta navaja na strani 2 a med 1513. leta zgorelimi privilegijskimi listinami tudi: ... »ainen lateinischen Briefff vngeuerlich vor drew hundert Jarn ausgangen, inhaltundt ... Das auch allein on menigelichs Irrung die Gemain vnd der Rath zu Marchburg aus ihrem Mittl der zwelf Richter wellen vnd setzen mugen, wie von alten herkhomen vnd gehalten worden ist«... Po tem podatku je bila privilegijska listina o podelitvi mestnega sodstva, seve od začetka zgolj z nižjim sodstvom in dotlej s sodnikom imenovanim od mestnega gospoda izdana okrog 1220—1230. leta, s čimer se ujema popreje navedena listina o pričevanju nekega »Vlricis iudex« v mariborski listini iz 1243. leta¹⁰ ter dejstvo, da navaja deželnoknežji urbar za Štajersko od 1265—1267 mestno sodišče mariborsko (iudicium oppidi).¹¹

Z vprašanjem razvoja mariborskega naselja v mesto se je ukvarjal tudi zgodovinar Ljudmil Hauptmann.¹² Menil je, da je mesto nastalo v zvezi z geografsko-političnim spletom dogodkov po 1174. letu pa tja do konca 12. stoletja, torej za prvega štajerskega Babenberžana (1184—96). V zvezi s to domnevo je sprejel sugestijo inž. H. Wengerta,¹³ ki sicer jasno govori o načrtni koncepciji trga, da je prvotno mestno naselje bilo osnovano načrtno in meni celo, da se je to zgodilo »na mah«, torej v enkratni akciji in brez predhodnega naselja, kar je glede na dolžino obzidja in še večkratnega navajanja naselja izza tega kot trga dvomljivo. Navidezna načrtnost mestnega naselja je bila naravna posledica dveh vzrokov. Prvič se je mestno zemljišče dvigalo v raztegnjeno in ne strmo rečno obrežje z rahlo dvigajočimi se terasami, ki so potekale vzporedno z rečno obalo nad mostom. V zvezi s to ozemeljsko oblikovitostjo in lego poteka tudi večina starih mestnih ulic in trg vzporedno z rečnim bregom. Približno pravokotno na te so potekale večidel kratke ter rahlo viseče ulice v smeri sever-jug, v kateri se je otekal voda s severno ležečah hribov. Poševno tekočih starih ulic ni bilo razen ene neizogibne od mostišča do trga zaradi strmine. Vzhodno in zahodno mejo obzidja je določila predvsem lega dveh deželnoknežjih gradov: severovzhodni »stolp« — prvi predhodnik danes še stoječega gradu,¹⁴ ki je bil že tedaj sedež oficiala zemljiške gospoščine Maribor in je zavzemal skrajni severovzhodni kot poznejšega obzidja, obenem je varoval vzhodni cestni dostop (graško stran) v naselje; poleg tega zahodni »stari grad«,¹⁵ ki se omenja že ca. leta 1145 in 1164;¹⁶ ta je varoval zahodni

cestni dostop (koroško stran) v naselje in je stal blizu tega severno od Koroške ceste. Tudi smer in lega glavne prometne ceste skozi naselje sta vplivali na obseg obzidja. Stara Koroška cesta je na svoji terasi tekla do vstevši naseljnega trga, od tam pravokotno na sever po stari Gosposki in Vetrinjski ulici do vrhnje terase, po kateri je nato vodila proti vzhodu mimo gradu. Severna meja mestnega obzidja se je povzpela do roba vrhnje obrežne terase očitno tudi iz obrambnega razloga, saj je na tej stal tudi omenjeni severovzhodni deželnoknežji grad. Tako je obzidni tloris ograjenega naselja nujno dobil četverokotno, rahlo rombno obliko, katere stranice so merile ca. 500 m, oziroma začetno obzidje 3 × 500 je 1500 m, ker se je južno-obdravsko gradilo pozneje. Okolnost, da se pečat mesta Maribora s sliko mestnih obzidnih vrat pojavlja prvič šele leta 1297¹⁷ in da se jugozahodno oglišče obzidja zgradilo s stavbo minoritskega samostana po C. Schmutzu¹⁸ šele 1284, po H. Pircheggerju¹⁹ pa domnevno okrog leta 1250, bi govorila za to da se je mestno obzidje v začetni fazi gradilo zelo dolgo in da se je gradnja začela šele okrog leta 1250. Mariborski zgodovinar Franjo Baš je po vtisih, ki jih je prejel iz listin vetrinjskega samostana od 1305 do 1315 menil,²⁰ da so mesto pred letom 1250 branili le prsteni okopi (vallum) s palisadami ter da je mestno obzidje nastalo morda šele po letu 1305, ko se listinsko prvič omenja. Vsekakor je mariborsko naselje okrog leta 1254 že imelo svoje tržišče, župnijo, nižje meščansko sodstvo z lastno meščansko upravo in zaščitno ograjo ter je s tem tedaj pravno privzelo značaj mesta. Sicer se je naselje temu značaju približalo že prej kot oppidum, torej kot neograjeno večje naselje z občinsko samoupravo tržanov,²¹ saj se je ugleden prebivalec Maribora v listini štajerskega vojvode, izdane v Mariboru okoli 1190,²² podpisal kot Dietricus de oppido superiori, torej kot prebivalec »gornjega mesta« (Maribora), s čimer je mislil naseljni del severno od glavnega trga do oficialovega »gradu« ali severno-vzhodni del naselja.

Kaže torej, da je gradnja mestnega obzidja potekala od začetka druge polovice 13. stoletja in bila proti njegovemu koncu v znatni meri opravljena, čeprav ponekod pomanjkljivo. Ogromno delo je terjalo gradnjo še dveh ogelnih stolpov in na treh straneh mesta tekoči zid, dolg kot že navedeno, visok okrog 7 m in debel ob vznožju ca. 1,60 m, ob vrhu 0,80 m.²³ Koliko je bilo že v začetku med zidom grajenih opornikov ali stolpov, ni znano. Ob gornjem notranjem robu zida je

vsaj ponekod potekal lesen brambovski hodnik in k temu vodeča stopnišča. Kot je razvidno iz poznejših listin, predobzidni jarek do začetka 14. stoletja ni bil dokončan, saj je bilo najprej treba dovažati sekano kamenje in apnec iz Kamnice (Kozjaka), Pohorja in Slovenskih goric in nato po zidavi obzidja odvažati odvečni gramoz izkopanega jarka, čigar začetna širina in globina ni znana, v poznejših stoletjih je znašala ca. 30, oziroma 8—10 m.²⁴ Za vse to delo so kot delovna sila prišli v poštev dvojne vrste ljudje: za sekanje in dovoz gradbenega kamenja ter pozneje za kopanje jarka in odvoz zemlje v veliki meri kmečki podložniki skupnega zemljiškega gospoda mesta in okoliške gosposčine, saj je Maribor v krajini (Marchburg) štel tedaj za grajsko trdnjavo deželnega kneza, mesto torej tudi za njegovo lastnino; za samo gradnjo obzidja in vodstvo vsega dela pa so prišli v poštev meščani, deloma morda tudi plačani cehovski zidarji in tesarji med njimi. Da so obrtni in trgovski meščani omenjeno dolgotrajno delo poleg lastnega vzdrževanja lažje zmogli, jih je zemljiški gospod mesta, sodeč po poznejših podobnih in dokumentiranih primerih, za več let oprostil zemljiškega davka in jih podprl s pomočjo okoliškega kmečkega prebivalstva, kateremu je bilo zato obljubljen mestno zaklonišče v primeru potrebe.²⁵ Kmečki podložniki 13. in 14. stoletja so bili večjidel še časovni zakupniki in polsvobodni cenziali svojih hub, ki so v pogledu rabote bili povsem odvisni od gosposčinskega upravnika (oficiala).

Znano je, da je v začetnem obdobju štajerskih mest zlasti kralj Přemysl Otakar II. (1251—1254 in 1260—XI/1276) pospeševal gradnjo mest; to politiko so za njim nadaljevali tudi Habsburžani.

V glavnem so obzidno gradbeno delo v začetku opravljali pri nas mestni prebivalci z raboto, z izjemo redkih, ki so je bili od mestnega gospoda posebej oproščeni, kakor duhovniki, v mestu naseljeni plemiči, mestni sodnik in deloma židje kot komorni hlapci deželnega kneza. V začetni dobi mestne samouprave, ko je v mestu odločala občina meščanov kot prisežna skupnost, je bila družbena disciplina strumna zlasti v pogledu rabote in plačevanja mestnih davkov.²⁶ Morebitna zadevna nedisciplina meščana je mogla dovesti do njegove izključitve iz občinske skupnosti s porušitvijo njegove hiše in z izgonom iz mesta. Večina meščanskih priseljencev Maribora je bila že v 13. stoletju in tudi pozneje avstrijsko-nemške narodnosti in zato je bil poslovni jezik ter red v mestu nemški.

Mestni svet je s pomočjo mestnega privilegija, nanašajočega se na promet z vinom, začel zgodaj h gradbenemu bremenu pri obzidju pritegovati tudi sicer rabote oproščene cerkvene ustanove, lastnice hiš v mestu in vinogradov ter kmetij v okolici Maribora. Poučen je znan primer z vetrinjskim samostanom, ki je imel pozneje, po svojem urbarju iz 1488 v Mariboru kar 24 služnostnih hiš poleg dvora, v okolici 10 gorčevskih pravic s 56 vinogradniškimi podložniki (Bergrechtspflichtige) in v Hočah pri Mariboru 23 kmetijskih podložnikov.²⁷ V dveh listinskih izjavah iz 1305. leta²⁸ je mariborski mestni svet dovolil vetrinjskemu opatu neoviran prevoz njegovega vinskega pridelka skozi 5 let h korškemu samostanu ob istočasni oprostitvi samostana od mestnega davka zemljiškemu gospodu, za kar je moral samostan na svoje stroške zgraditi mestu 4 nadstropja visok stolp nad grajskim vhodom obzidja in sodelovati pri gradnji mestnega obzidja in jarka »als vil... und si gehert an von ir haus oder angevellet«. Samostan je svoje obveznosti izpolnil v desetih letih²⁹ in se nato z mestnim svetom znova pogodil glede odškodnine. Razume se, da je samostan navedena dela opravil predvsem z raboto svojih podložnikov, zlasti sekanje gradbenega kamenja v mestnem kamnolomu, njegov prevoz h gradbišču in kopanje jarka. Jasneje kažejo podobne primere v 14. stoletju v vzhodnoalpskem prostoru: 1376. leta za Wels po kremsmünstrskem samostanu (Oberösterreich. Urkundenbuch. 9. Bd. Nr. 118) in 1416. leta za Ljubljano ob gradnji obzidja in jarka (B. Otorepec, Gradivo za zgodovino Ljubljane. Zvez. III/33).

Ko so bili obzidje, predobzidni jarek in mostovi nad jarkom izdelani, jih je bilo treba zaradi vremenskih in drugačnih poškodb vzdrževati, v glavnem zopet z raboto. Tako je npr. 1348 v vzhodnoalpskem prostoru rušil potres in že okrog 1365 je Maribor upepelil prvi evidentirani požar,^{29a} ki so mu v naslednjem stoletju sledili kar trije znani hudi mestni požari: 13. IV. 1438, 27. IV. 1450 in 21. XI. 1468,³⁰ ki so vsakokrat uničili tudi lesene obzidne hodnike, njihove podpornike in stopniščne dohode poleg škodlaste strehe obzidja. Mestni svet je nujno vztrajal pri obnovitvah, četudi so meščani omenjeno raboto začeli imenovati sodelovanje pri javnih bremenih (Mitleiden) in se je po možnosti odtegovati. V zvezi z že omenjeno rabotno disciplino meščanov in z organizacijo dela je bilo naslednje. V seznamu mestnih privilegijev Maribora, dobljenih v 14. stol., je tudi eden iz leta 1378, ki navaja, da v Mariboru ne volijo več mestnega sodnika meščani (prvotna

skupščina), temveč 12 zaprisežencev (Geschworenen) izmed sebe (Mestna knjiga Mbr., fol. 2a), ki jih zgodovinar Maribora R. Puff označuje kot patriciat vplivnih družin. Ta je imenoval sodnika in člane notranjega mestnega sveta. Razvila se je torej kmalu premoženjska diferenciacija meščanov. Isti zgodovinar pozneje³¹ v svojem delu navaja, da je bil Maribor po svojih hišah že od leta 1350 razdeljen na 4 četrti, kar je verjetno razvidel iz ohranjenih davčnih knjig in listin mesta in katera delitev je ostala trajna. Pojavlja se še v Mestni knjigi Maribora l. 1500 in 1540 (fol. 286 b). Kot je razvidno iz mariborskega rokopisa,³² naslovljenega »Kriegsordnung« in potekajočega iz prve polovice 16. stoletja, je imela vsaka četrt Maribora svojega četrtnega mojstra (Viertelmeister), ki je imel v primeru napada na mesto tudi obrambno vodstvo na določenem delu obzidja.³³ Ta vloga je imela smisel le tedaj, če je bil omenjeni četrtni mojster pristojen tudi pri vzdrževanju njemu stalno zaupanega dela obzidja, kar je prispevalo k disciplini dela. Interes vsakega meščana je bil, da je bilo njegovo obrambno mesto čimbolj v redu in to je utegnilo biti vzrok, da so bili obzidni odseki ob meščanski raboti tudi deljeni po stalnih četrtih.

Kakor v drugih notranjeavstrijskih mestih so se tudi Mariborčani že v 14. stoletju borili za to, da bi vsi lastniki hiš v mestnem pomeriju plačevali meščanski zemljiški davek in povezano s tem opravljali razne, za vsakega meščana obvezne storitve. Te storitve so bile izrecno navedene v kupnih pismih za mestne hiše v 16. stoletju, najdejo se pa take navedbe in povezave tudi že ob koncu 13. stoletja.³⁴ Prenosi lastništva hiš so se praviloma opravljali pred mestnim sodnikom. Od hišnega lastnika zahtevane storitve so bile posamezno, skupinsko (scart) in krožeče (zirken) straženje ob obzidju in na njem ter ob tega prehodih in rabota na utrdbenih zgradbah, vse seveda po določenem razporedu. Tako določa mestni privilegij Maribora od ca. 1378, da naj tam stanujoči gospodje in židje plačujejo davek na enak način kakor kristjani; in drug privilegij iz 14. stoletja, da naj mestna uprava obdavči vse tiste, ki imajo v pomeriju Maribora hiše, pa naj bi to bile svetne ali duhovne osebe, z izjemo tistih, ki so že iz davnine davka prosti (Mest. knjiga Mbr., fol. 2b). Še jasneje izraža zvezo med hišnim davkom in obveznimi meščanskimi storitvami zapoved vojvode Henrika od 31. VII. 1320. za Ljubljano.³⁵ Zanimiv primer za umik meščanov od plačevanja hišnozemljiškega davka in s tem tudi od meščanske rabote izkazuje listina avstrijskega vojvode Ru-

dolfa IV. iz ca. 1364,³⁶ v kateri je ta na pritožbo graškega mestnega sveta, da so se nekateri someščani preselili v mestno okolico zato, da bi se s tem odtegnili plačevanju mestnega davka in storitev, odločil, da morajo tudi preseljeni meščani »mit der Stadt leiden«. V to svojo zapoved je dodatno vključil celo vse dotlej davka oproščene plemiške osebe kot posestnike hiš in zemljišč v Gradcu. Davka oproščene je pustil samo člane mestnega sveta. Pri nadaljnjem zasledovanju zadeve človek ugotavlja, da so meščani v svojem trudu, da bi pri plemiških in cerkvenih osebah, stanujočih v mestu, dosegli odpravo privilegija davčne in rabotne prostosti, le redkokdaj uspeli. O pomembnih izjemnih primerih v Mariboru bo govor pozneje. V zvezi z rastočim številom gornjestanovskih davčnih privilegirancev v mestih do začetka 15. stol. in v zvezi z gospodarskim pritiskom, ki so ga ti izvajali na meščane zlasti s prodajo vina in siceršnje trgovino v samih mestih, se je nenehnemu odporu meščanov proti zadevnemu stanju izjemoma pridružil 1418 štajerski deželni knez vojvoda Ernst (1411 do 1424) z odredbo, ki so jo Mariborčani imeli za »svoboščinsko pismo« in to pozneje prepisali v Mestno knjigo listin (fol. 8 b). Ta odredba med drugim navaja: »Smo tudi trdnega mnenja, da naj tisti duhovniki in plemiči ali njihovi podložniki, ki imajo v naših mestih in trgih hiše ali drugačno dediščino in ki s temi našimi meščani opravljajo »Gewerb und Arbeit, das dieselben mit ihnen leiden sollen (dajatve in storitve) ohne Gefährde«. Kljub tej odredbi so prejšnji davčni in storitveni privilegiji plemstva in duhovščine, stanujočih v mestih, ostali praktično v veljavi, protežirani stanovi so celo uspeli spraviti v 1445 reformirani štajerski deželni ročin (Landhandfeste) določbo, po kateri so mestne hiše prelatov, plemičev in vitezev, ki so že dotlej bile proste vsakršnega mestnega davka, ostale tudi nadalje oproščene. Ker so se meščani kljub tej ročinovi določbi nadalje upirali zadevni davčni prostosti, trdeč, da je ročinova določba ne potrjuje, so gornji stanovi 1501 dosegli ustanovitev komisije za interpretacijo pomena zadevnega ročinovega člena. Ta komisija je pod predsedstvom Jakoba pl. Landaua, vicedoma notranjeavstrijskih dežel, ugotovila ročinovo dejansko priznavanje davčne (in s tem storitvene) oprostitve za plemiške in duhovniške hiše v štajerskih mestih. S tem so bili meščani trajno materialno in moralno oškodovani, kar jih je v posebno težkem 16. stol. zelo prizadelo. Kakšno rešitev so mariborski meščani prav ob tem času v pogledu mestne utrdbene ra-

bote deloma našli in to ob podpori deželnega kneza kot mestnega gospoda, bo navedeno pozneje. Tu bodi samo še povedano, da je bilo brezizjemno plačevanje hišnega davka v mestih urejeno šele 4. V. 1748 s cesarsko resolucijo.³⁷ — Ker so za 14. in zlasti 15. stol. navedeni veliki mestni požari uničili večino dotedanjih mestnih listin in ker sta 14. ter 15. stoletje do 1437. leta bili relativno mirni, ni iz tedanje dobe o Mariboru, zlasti o njegovi utrdbeni raboti, ostalo skoraj nobenih vesti. Tako navaja zgodovinar Maribora R. Puff o znanem alpskem potresu 25. I. 1343, ki je podrl Beljak, zgolj splošno navedbo, da so se tistega popoldne tudi v Mariboru porušili zidovi in stolpi, medtem ko se poznejši zgodovinar Muchar³⁸ sklicuje le na splošne vesti nekaterih kronik. Kolikor je bilo takrat na mariborskih zgradbah kaj škode, so meščani morali to z raboto odpraviti. Dalje mariborska Mestna knjiga (fol. 2 a) med zgorelimi mestnimi privilegiji navaja 6 listin, za katere se domneva, da so potekale iz dobe skupnega vlaganja vojvod Albrechta III. (1365 do 1379) in Leopolda III. (1365—1379), ki so določale, da nihče z mariborskimi meščani in ob njih ne sme opravljati obrti ali trgovine, če z njimi ne soprenaša »alle Mitleiden« (storitve: straže in raboto) in plačila davkov. Iz navedenih razlogov se začenjajo naslednji dokumentni podatki o mariborski utrdbeni raboti šele pred sredino 15. stoletja.

V zvezi s političnim odnosom nemškega kralja Friderika V. do Ogrov po smrti (1439) njihovega kralja Albrechta II. ter do tega nedoraslega sina Ladislava Posmrtnika, in zaradi političnih vmešavanj celjskih državnih knezov v ogrske zadeve, je državni upravitelj Ogrske Janoš Hunyadi (od 1445) vdrl v marcu 1446 z manjšo vojsko v štajersko Podravje, hoteč nad Celje, požgal celjski posesti Varaždin in Slovensko Bistrico in bil nato pognan nazaj čez mejo. Ker je Friderik V. predvideval nadaljnje Hunyadijeve vojne akcije, je 22. X. 1446 pismeno zapovedal utrdbeno deželno raboto tudi za Maribor. Dekret, ki ga je dal mariborski mestni svet pozneje prepisati v Mestno knjigo (fol. 17 a), je bil poslan prelatom, župnikom in plemičem oziroma vsem lastnikom podložnikov v revirju 2 milj okrog Maribora in je v zvezi s trditvijo, da ima mesto »an der Wehr grosze Gebrechen«, odredil: »Vaši podložniki naj, kadar bodo opomnjeni, pridejo z motikami, lopatami in samokolnicami v mesto in naj tam v jarku 3 dni delajo in pomagajo urediti mesto...« O učinku te prve mariborske deželne rabote na utrdbah mesta ni vesti.

Komaj 4 leta pozneje, dne 27. IV. 1450, je velik del mesta uničil požar, kakor poroča H. Pirchegger verjetno po kaki listini.³⁹ Z mestom so pogorela obzidna vrata in celo (žal nejasno povedano) most. Verjetno so Mariborčani pri obnovitvi obzidnih lesenih delov in mostov preko jarkov poleg plačanih obrtniških del opravili tudi precej meščanske rabote.

Že 5 let zatem, julija 1455, sta mestni sodnik in svet prosila cesarja Friderika III.,⁴⁰ naj naroči prelatom, gospodom in vitezem znotraj kroga 2 milj okrog Maribora, da naj pošljejo svoje podložnike k utrdbeni raboti v mestu. Cesar je nato 22. avgusta istega leta mestnemu sodniku in svetu odgovoril — pismo so ti pozneje dali prepisati v Mestno knjigo (fol. 17 b) — da je njihovo prošnjo sprejel, poslal svojemu svetovalcu v mnenje in temu naročil, da naj pripravi ljudi k delu. Dodatno prilaga pismu še drugo pismo za svoja mariborska gosposočinska skrbnika glede potoka, usmerjenega v mestni jarek, in navaja svoje mnenje k mestnemu predlogu o preusmeritvi potoka. O sami izvedbi omenjene deželne rabote ni podatkov.

Ustrezno tedanjim časovnim razmeram v Notranji Avstriji je cesar Friderik III. ob zboru štajerskih deželnih stanov 14. III. 1457 v poslovnem redu stanov izjavil: »Mi, Friderik III., smo uvideli velike težave in bremena (Mitleiden) naših meščanov, ki so jih ti z davki, stražami, raboto in na druge načine brez zlovolje prestali za nas...«⁴¹

Kakor navaja R. Puff v svoji zgodovini Maribora (41 a), je mariborski mestni sodnik Koll 1460. leta za nagrado zaposlil »Robatbauer« pri popravilu plota okrog mesta, verjetno ob obzidnem jarku kot zaščito proti nezgodam. Ta rabota torej ni služila utrditvenim potrebam.

V Notranji Avstriji so se že okrog 1455 začele zelo neurejene politične razmere. Cesarjev ugled je močno upadel, njegov odnos do ogrske nacionalne plemiške stranke (Matija Hunyadi Corvin) in celo do brata gornjeavstrijskega vojvode, je bil pogosto sovražen. Vojne so se vodile z dragimi najemniki. V zvezi s temi razmerami je Friderik III. proti koncu 1461. leta pozval tudi mariborsko mestno vodstvo k popravilu mestnih utrdb, narkar mu je to sporočilo težave z oskrbo lesa. V zvezi s tem je cesar 17. januarja 1462 poslal plemičem in prelatom, lastnikom gozdov okrog Maribora, pismeno zahtevo, da morajo mariborskim meščanom, ko bo to mestni svet sklenil, dovoliti, da bodo ti v njihovih gozdovih neovirano les podirali in v Maribor odvažali. Mestni svet je tudi to odredbo dal po-

zneje prepisati v Mestno knjigo (fol. 17 b). Da je omenjeno podiranje in prevažanje lesa s Pohorja v mesto bilo opravljeno z meščansko in deželno raboto, je zelo verjetno, čeprav o tem ni vesti. Kot kažejo podatki iz ohranjenih letnih računov mesta od okrog 1465,⁴² so mestni sodniki tedaj mnogo gradili na utrdbah, med drugim so postavili nov t. i. tabor ob južnem koncu dravskega mosta, nove mostove na dvig in železne mreže na spust (Fall-gitter) ob glavnih obzidnih prehodih, postavili več obzidnih utrd (Bollwerke) in stolpov, kar jih je mnogo stalo. Količnik je iz računov razvidno, so bila vsa navedena dela plačana, čeprav ob mestnih dolgovih in posojilih. Pri vseh teh žrtvah na imetju je meščane 1468 hudo prizadel večji mestni požar,⁴³ ki jih je prav gotovo spravil ob zadnja sredstva in silil k obnovitveni meščanski raboti.

Cesarjeva brezbriznost do plemiških sporov v deželi ter sebični in samovoljni odnos do voditeljev njegovih najemniških čet je na Štajerskem 1468. leta izzvalo sklenitev t. i. plemiške zveze pod vodstvom najemniškega vodje Andreja Baumkircherja in to ob zaslombi kralja Matije Corvina. Ta zveza je v začetku februarja 1469 začela s proticesarskim uporom, zavzela več deželnoknežjih mest, vmes v noči od 1. na 2. februar tudi Maribor. Poizkus cesarskega voditelja najemnikov Ignacija Hohenaustra, da bi upornikom v marcu zopet odvzel mesto, ni uspel. Zasedba po upornikih je trajala, kot kaže, do pomladi 1470. V tem času so Baumkircherjevi zavezniki v Mariboru iz neznanega razloga prisilili kmete mariborske gosposčine k deželni raboti za utrditev mesta. O tej raboti poroča zgolj ena, mnogo poznejša vest, namreč cesarjev odgovor plemstvu ob notranjeavstrijskem deželnem zboru 22. IX. 1478, ko se je cesarju pritožilo nad ogromno raboto, ki jo morajo njihovi »armen Leute durch das ganze Jahr zu den Städten tuen«. Cesar je na očitek odgovoril, da je bolje, če podložniki v tedanjih hudih časih rabotajo za njega, kakor pa za sovražnika, kajti če bi ta njegova mesta zavzel, bi podložniki vendar morali sovražniku rabotati pri utrditvi mest, »als (es) zu Marchburg... beschehen ist«.⁴⁴

Istega 1469. leta so Turki po 54 letih zopet pridrveli na Kranjsko in po njej plenili in pustošili do Karavank, nakar se je tudi Štajerska čutila ogroženo. Upor plemstva v deželi je popustil in cesar je spomladi 1472 vodilna upornika dal usmrtiti, toda nič učinkovitega ni ukrenil proti turški nevarnosti. Leta 1470 sicer Turkov na Štajersko še ni bilo, toda leto nato so Savinjsko dolino stra-

hovito prizadeli in 1472 tudi že opustošili ravnico med Ptujem in Mariborom. Že od 1471 dalje je mestno vodstvo utrjevalo mesto, večinoma z meščansko raboto, kajti Baumkircherjevi najemniki so mesto pred zapustitvijo opletili, tako da so bili meščani vse od 1468. leta z davki v stiski. Zgodovinar Muchar za 1473. leto poroča: Kot je iz listin in blagajniških prilog vetrinjskega samostana, ki je tedaj v Mariboru in okoli njega imel mnogo posestev, razvidno, se je tisti čas na obzidju in branikih mesta Maribora resno gradilo za obrambo proti Turkom.⁴⁵

Nenehni roparski pohodi Turkov na Štajersko od 1471 dalje so imeli tudi za posledico, da je dal cesar deželnoknežji »stolp« v severovzhodnem kotu mariborskega mestnega obzidja 1478 obnoviti in povečati v grad — sam pravi Schlosz —, ki je od tedaj tvoril obzidni ogel. Mestno vodstvo s tem ni imelo bremen, možno pa je, da je oficial gosposčine Maribor — okolica ob tej gradnji vpregel okoliške podložnike, saj je v tem stolpu oziroma gradu bil že od nekdaj sedež gosposčinske uprave; toda o tem ni podatkov.⁴⁶ Nekateri zgodovinarji navajajo, da so morali kmetje (mišljeni iz gosposčine Maribor — podeželje) tudi 1478. leta utrjevati mesto Maribor, seve z deželno raboto. Za to navedbo ni evidenten zgodovinski vir.

V zvezi s sporom o zasedbi salzburške nadškofije je kralj Matija Corvin začel jeseni 1479 tudi na Štajerskem vojno proti cesarju Frideriku. Zasedel je salzburške posesti in naslednje 1480. leto, še velik del srednje Štajerske kljub vdoru Turkov skozi njen zahodni del na Koroško in gornjo Štajersko. Ker cesar kljub tem in finančnim težavam v sporu ni popustil, je spomladi 1481. leta Szekely, nečak kralja Corvina, precej dni oblegal tudi Maribor, uporabljajoč pri tem topove. Uspel ni, ker so se v mestu nastanjeni vojaki in meščani vztrajno branili do prispele pomoči, toda mestne utrdbe so bile zelo poškodovane. Zato je cesar Friderik 5. marca 1482 izdal pismeno zapoved (prepis v Mest. knjigi Mbr., fol. 16 b) vsem gosposčinskim podložnikom v obsegu 6 milj okrog Maribora, da naj se pod prettno rubežni in drugačne prisile v primeru neposlušnosti podajo na poziv mestnega sodnika Benedikta Satla z vozovi in orodjem k mestu in tam z raboto pomagajo (meščanom) mesto utrditi in za obrambo urediti. Uspeh te zapovedi ni znan. Ker so bila zadevna dela v mnogem obrtniškega značaja, je bila poleg kmetske potrebna mnoga meščanska rabota. Ni nobenega sporočila o kakšnih plačanih delih. Pri tej deželni raboti zbuja pozornost njena razsežnost,

morda v zvezi z razljudenostjo pokrajine zaradi razmer tistega časa.

Za čas od 1483 do 1506 ni listinskih podatkov o utrdbeni raboti Maribora kljub nevarnosti pred Ogrri do 1491 in pred Turki 1493/94, nakar slednjih okrog 25 let na Štajersko ni bilo. Meščani so si do okrog leta 1500 morali pomagati z lastno utrdbeno raboto, nato pa že z dogovorjeno vsakoletno rabotno pomočjo kmetov iz okoliške gosposčine Maribor — podeželje (Marburg — Land), ki je bila posebno tehtna, ko je mesto 1504 zopet pogorelo.⁴⁷ O tej vsakoletni rabotni pomoči bo govor pozneje, ko je postala sporna.

Mestni sodnik mariborski je od približno leta 1500 dalje upravljal tudi deželno sodišče mariborsko (severno od Drave), kar sledi indirektno iz prepisov listin v Mestni knjigi (fol. 3 b in 283 b) in kar je dvignilo ugled mestnega vodstva. Iz Mucharjevih listinskih regestov⁴⁸ je dalje razvidno, da je bila deželnoknežja gosposčina Maribor — podeželje že od 1467. leta, po Pircheggerju pa od 1497 dalje v najemu ali zakupu raznih denarnih podjetnikov. S tem je postal odnos med zakupniki in podložniki povsem rentnega značaja in izkoriščanje slednjih je postalo ostrejšje.

Kot je iz deželnoknežjega patenta od 25. junija 1506 razvidno, je kralj Maksimiljan tedaj zaradi preteče vojne nevarnosti pred Ogrri odredil vsem mestom na Štajerskem obrambno pripravljeno.⁴⁹ Mariborske utrdbe so bile tisto leto menda v ustreznem stanju, ker o kakšni posebni utrdbeni raboti ni vesti.

V kakšnem materialnem stanju so bili Mariborčani okoli 1510. leta, pove izvelec iz majestetskega libela cesarja Maksimiljana od 10. aprila tega leta, ki navaja: ... »Kraji, med njimi Maribor, Celje itd. so bili po požarih hudo poškodovani... Ti nočejo od svojih mestnih zemljišč dalje z ostalo deželo trpeti (mitleiden). O zmanjšanju davkov prizadetim krajem in o plačilih od njihovih mestnih zemljišč naj odredi regiment (vlada na Dunaju) potrebno, kakor se je to od nekdanj storilo.«⁵⁰ Morda so Mariborčani takrat dosegli davčne popuste, kar jim je moglo olajšati obnovitvene rabotne skrbi. Toda že tri leta pozneje, 1. novembra 1513, je Maribor zopet in skoraj v celoti pogorel, tudi magistrat z večino listin, ki jih našteva 6 let pozneje začeta t. i. Mestna knjiga Maribor. Vpis na fol. 56 b te knjige izkazuje poročilo deželnoknežje komisije od 1513. leta, ki jo je vodil namestnik deželnega glavarja, o ugotovitvi zgorelih mestnih privilegijskih listin in o stanju mestnih utrd ter jarka. V zvezi s slednjim je komisija predlagala cesarju, da naj ta, ker meščani sami majavosti obzidja ne bi

mogli odpraviti, spregleda mestu skozi 6 zaporednih let polovico rednega mestnega in sodiščnega davka, tj. po 200 fl, da bi moglo mesto s temi sredstvi in »dartzue mit ziemlicher Robath von gemainer Statt jährlichen« odpraviti pomanjkljivosti utrd. Da pa omenjena, deloma plačana, utrdbeno dela meščanov v šestih letih niso dovolj opravila, kaže pismena zapoved notranjeavstrijskega vojvode Ferdinanda I. od 21. julija 1521 vsem lastnikom podložnikov znotraj 2 milj okrog Maribora (prepis v Mestni knjigi fol. 18 a), da naj podložniki pomagajo mestnemu sodniku pri utrditvi mesta zaradi preteče nevarnosti od Turkov in za zagotovitev zaklonišča. Ne določa števila rabotnih dni, temveč zahteva »daz ihr eine ziemliche und leidentliche Robath tuet und jeder sich hierinnen erzeige«.

V zvezi s prednjo odredbo je že 28. avgusta 1521 sledil mandat Ferdinanda I. (Mest. knjiga fol. 18 ab) z zapovedjo, da naj vsi podaniki okrog Maribora omogočijo Mariborčanom v deželnoknežjih in svojih gozdovih podiranje in odvažanje lesa, potrebnega za ureditev mestnih utrd, zlasti mosta in obmosne bastije. Ponovno opozarja deželane na njihov interes pri izvedbi predvidenih utrditev. Listina kaže na rabotno zavzetost kmetov in meščanov, ker so mestna sredstva bila pičila.

Pirchegger navaja,^{50a} da je nadvojvoda Ferdinand I. pustil 1522 Maribor močnejše utrditi, to kot oporišče vojnega poveljnika Nikolaja Salma. O tej utrditvi ni evidenten zgodovinski vir. Kolikor se je res opravila, se je to zgodilo na deželne stroške, ker poprejšnja deželna rabota ni zadoščala. — Dve leti prej, 1520, je nastopil vlado sultan Sulejman, ki je znova začel napadati Ogrsko, 1522 tudi Hrvatsko in v zvezi s tem so se 1525 začeli tudi plenilni pohodi v jugovzhodno Kranjsko. Resen je postal položaj tudi za Štajersko, ko je Sulejman 1526 zavzel Slavonijo in Srem ter pri Mohaču uničil ogrsko vojsko. Ta potek je tudi v Mariboru povzročil varnostne ukrepe, toda stanovski hišni posestniki so se branili opravljati utrdbeno raboto. Verjetno zaradi ogorčenosti meščanov nad tem ravnanjem se je mestni svet pritožil pri deželnem glavarju Siegmundu Dietrichsteinu. Ta je 27. julija 1527 izdal dekret s poveljem, naslovljenim na vse in vsakogar, katerekoli časti, stanu ali bitja to bili, ki imajo hiše in stanovanja v Mariboru, da je pravično, če ti pri obstoječih nevarnih časih »mit gemeiner Stadt getreu Mitleiden tragen... Zato je moje glavarstvo povelje, da si v sedanjih vojnih časih in pri očitni sili pomagata s stražno službo in raboto rešiti mesto in vaše hiše...«. Mestno vodstvo je dalo prednji dekret prepisati

v svojo Mestno knjigo (fol. 18 b). Je eden izmed redkih primerov, ko so v mestu stanujoči plemiči in duhovniki bili prisiljeni sodelovati pri meščanski raboti.

Štajerski deželni zbor je 14. marca 1529 razpisal nove davke in na predlog deželnega kneza odredil ureditev utrdb nekaterih mest med njimi tudi *Maribora* in to s pomočjo štiridnevne deželske rabote.⁵¹ Ker se je Sulejmanova vojska tega leta v poletju mudila na Ogrskem, prispela 21. septembra pred Dunaj ter se od tam umaknila 15. oktobra čez Ogrsko, po Pircheggerju deloma čez severni in srednji del vzhodne Štajerske, je bila omenjena deželska rabota mariborskih okoličanov še pravočasno opravljena; sicer za jesen tega leta niso znana pustošenja v mariborski okoličici.

Kot je znano, je Sulejman poleti 1532 ponovil svoj vojni pohod na Ogrsko (Kiszek) in proti Avstriji. Dunajska vlada je po svojih vohunih že leto dni prej izvedela za Sulejmanove vojne priprave in zapovedala tudi štajerskim mestom, med njimi: Mariboru, da naj se pripravijo. Maribor je bil ali v jeseni 1531 ali spomladi 1532 dodatno utrjen in z municijo oskrbljen.⁵² Ni znano, ali in za kakšno raboto je tedaj šlo, možna so bila tudi plačana utrditvena dela. Mesto se je od 14. do 16. septembra sicer uspešno branilo, toda tridnevno bivanje številne turške vojske okrog mesta na severnem bregu Drave in nato štiri dneve na Dravskem polju, je imelo za mesto dolgotrajne posledice. Po H. Pircheggerjevih podatkih^{52a} so še 10 let pozneje mnoge vasi na Dravskem polju ležale puste, tako da je rabotna pomoč kmetov postala za mesto šibka. K sreči izza 1532 Turkov več let ni bilo na Štajersko, šele 1541 so se zopet uveljavili na Ogrskem in medtem se je obrambna organizacija notranjeavstrijskih dežel začela uveljavljati.

Zaradi nenehno trajajočih potreb po utrjevanju mesta, zlasti obzidja in jarka vse od konca 15. stoletja dalje in zaradi preobremenjenosti meščanov z utrdbeno raboto je prišel mestni svet tedaj na misel, da pridobi kmete s področja gosposčine Maribor — podeželja (Marburg-Land) oziroma Maribor — okolica trajno za vsakoletno rabotno pomoč. Sklenil je z določenimi vaščani dogovor, morda že ob začetku 16. stoletja, da pridejo vsako leto na poziv za 3 dni k utrdbeni raboti, za kar jih je mesto za protiuslugo skozi vse leto oprostilo od mestne mitnine ob prodajah in nakupih za lastno potrebo. Ta dogovor in praksa sta mnogo pozneje postala predmet pravnih, katerih potek in rezultati so bili zaradi pomembnosti za mesto vpisani v

mariborsko Mestno knjigo. Zaradi edinstvenosti in pomembnosti primera sledi njegov opis. — Med privilegijskimi listinami, ki so Mariboru ob požaru 1513. leta zgorele, navaja Mestna knjiga na fol. 3 b kot zadnje pismo, glaseče se na deželnega glavarja Reinprechta von Reichenburga, ki je glavarsko funkcijo opravljal od 1494 do 1505⁵³ z naročilom, da naj ta mestnemu sodniku mariborskemu izkazuje vselej pomoč v mariborskem deželskem sodišču pri zbiranju krajinskega ovsa (Marchfutter). V zvezi s tem podatkom je ugotovljeno, da je mestni sodnik mariborski od ca. 1478 dalje — verjetno neprekinjeno (glej Mest. knjigo fol. 283 b) — upravljal tudi posle v mariborskem deželskem sodišču, kar je ugled mestnega sodnika pri omenjenem prebivalstvu povečalo. V zvezi s tem je mestno vodstvo tedaj ali morda po mestnem požaru okrog 1510 sklenilo s podložniki iz gosposčine Maribor — podeželje zgoraj omenjeni dogovor. S tem je mestni svet prišel najprej v spor z gosposčinsko enklavo hrastovško, ki so jo tedaj imeli v lasti gospodje Herbersteini. Ti so to gosposčino prejeli v fevd 1482.⁵⁴ V njihovi gosposčini so bili tudi kraji Močna, Ruperče in Jablane, katerih prebivalci so se tudi udeležili rabotno-mitninskega dogovora z mariborsko občino. Herbersteini so tem svojim podložnikom 1527 iz neevidentnega razloga prepovedali omenjeno dogovorno raboto, za kar so se Mariborčani pritožili pri deželni vladi. Razsodbo v zadevi je 9. decembra 1527 izdala nižjeavstrijska računsko komora (Mest. knjiga fol. 120 a), ki je presodila v prilog Herbersteinov, ker so ti za ozemlje svoje gosposčine posedovali tudi visoko sodstvo, torej lastno deželsko sodišče. Toda kot kaže kdaj pozneje v Mestno knjigo vpisana mitninska tarifa mesta (fol. 297 b), so podložniki herbersteinskih vasi Laze (Močna), Ruperče, Jablane in še Vobova ter Tatič ostali oproščeni mestne mitnine. Menda so Herbersteini svojim podložnikom na ljubo ali ker so tedaj že imeli svojo hišo v Mariboru, v rabotni zadevi popustili. Drugače se je končala za mesto druga resnejša pravda. Omenjenemu *rabotno-mitninskemu* dogovoru mestnega sveta z določenimi podložniki gosposčine Maribor — podeželje se je zoperstavljal tudi Gregor Regall, denarni bogataš, ki je 5. I. 1534 postal obenem s konjiško gosposčino tudi zakupnik gosposčine Maribor — podeželje.⁵⁵ Kot kaže, je Regall kmete zakupljenih gosposčin imel zgolj za dajalce gosposčinske rente. Prepovedal je podložnikom mariborske gosposčine opravljati omenjeno raboto za mesto, za kar se je Maribor pri deželnem knezu pritožil. Kralj Ferdinand I. je v zadevi izdal 8. X.

1534 pismeno zapoved, naslovljena na »Unseren getreuen, lieben Gregorien Regalln, Pfleger zu Gonobitz und Marchburg« (Mest. knjiga fol. 19 a), s katero tega opozarja: »Dasz du oftgemelte von Marchburg an ihren *Freiheiten*, alten hergebrachten gewöhnlichen *Robaten* und *ersessenen* Gebräuchen keineswegs weiter verhinderst...«. Vendar je kralj Regallu dopustil priziv proti zapovedi, kolikor bi imel utemeljene razloge in je v zadevi obvestil štajerskega vicedomina Michaela Meichsnerja. In Regall se je res še pritožil pri dunajski vladi. Po ponovni kraljevi odločbi, ki je potrdila prvotno odločitev, je vicedom Meichsner izdal 1. VI. 1536 dokončno sodbo (Mest. knjiga fol. 42 ab), ki se je zlasti opirala na dejstvo, da se bivši upravitelji in poznejši zakupniki deželnoknežje gosposčine Maribor — podeželje, ki so to upravljali pred Regallom, niso upirali rabotnemu dogovoru med mestom in omenjenimi podložniki. Pri navedenem izteku rabotne pravde, potekajoče v letih 1534 do 1536, je treba upoštevati tedanje gospodarsko in družbeno stanje v mariborski pokrajini. Komaj dve leti prej se je glavčina Sulejmanove armade od ca. 100.000 jezdecev umikala mimo Maribora proti jugu, mudeč se 7 dni v tej pokrajini. Brez dvoma so se posledice tega dogodka poznale v mariborskem gospodarstvu in pri izvajanju rabotnega dogovora s kmeti.

Leto dni po dobljeni pravdi proti Gregorju Regallu je smatral mestni svet zadevni dogovor s kmeti gosposčine mariborske za neopornljiv v smislu pravno *priposestovane* prakse (*ersessene* Gebräuche). Zato je mestni pisar 1537 zapisal v Mestno knjigo (fol. 20 a—21 b) za prepisi odločb o rabotni pravdi naslednjo ugotovitev: »Volgen die Dörfer in das Amt Marchburg gehörig, davon jede Huben drei Tag zu der Stadt robaten *musz*. Deshalb geben sie durch das Jahr keine Maut von allen ihren Käufen oder Verkäufen zur Hausnotdurft phenwarten«. Za tem uvodom sledi seznam vasi in k vsaki vasi število rabotajočih gub: *Lausgassen* 28 Hofstätten (današnja Cvetlična ulica v vzhodnem delu Maribora), *Wadel* 12 1/2 Hub. (Vodole pri Mariboru), *Ober Pobersach* 8 Hub. (Gornje Pobrežje pri Mariboru), *Ober Partin* 14 1/2 Hub. (Partinje), *Lendorf* 8 Hub. (Dogoše) *Weindorf* 18 Hub. (pri Sv. Juriju v Slov. goricah), *Ober und Nieder Wucken* 36 Hub. (Vukovje pri Jarenini ali pri Šmarjeti ob Pesnici), *Amt Pirk* 9 Hub. (pri Gašteraju v Slov. goricah), *Amt Schützdorf* 9 Hub. (Žitce pri Šentlenartu), *Golzendorf* 10 Hub. (pri Gašteraju v Slov. goricah), *Ober Seriabit* 13 Hub. (Zgor. Žerjavci pri Šentlenartu), *Nieder Se-*

riabit 18 Hub. (Spod. Žerjavci), *Gorizendorf* 6 Hub. (Gorica južno Rač) *In der Zirknitz* 3 Hub. (Cirknica pri Šentilju), *Nuszdorf* 16 Hub. (Orešje južno od Maribora), *Osseck* 12 1/2 Hub. (Osek pri Šentlenartu), *Tranko* 9 Hub. (Trotkova pri Šentlenartu), *Amt Roszbach* 2 Hub. (Rošpoh pri Mariboru), *Gräsnitz* (tudi Gressenitz) 8 Hub. (Kresnice pri Hočah), *Ober Vatersdorf* (Vordersdorf) 12 Hub. (pri Zgor. Kungoti), *Nieder Vatersdorf* 2 Hub. (pri Zgor. Kungoti), *Plintenbach* 10 Hub. (pri Zgor. Kungoti), *Steinbach* 7 1/2 Hub. (pri Zgor. Kungoti), *Amt Gollern* 21 Hub. (Zlatoličje ob Šentjanžu na Dravskem polju), *Amt Picker* 18 Hub. (Pekre pri Mariboru), *Amt Zwiethnikh* 9 Hub. (pri Sv. Križu nad Mariborom).⁵⁶

Ker ta seznam praktično ni zadoščal, si je mestni svet 1537 še sestavil *imenski* seznam tedaj rabotajočih kmetov (Mest. knjiga fol. 22 a—33 b) z naslednjim uvodom: »Vermerkt die Dörfer samt der Namen der Bauern, so in das Amt Marchburg gehörig (sind), davon jede Huben drei Tag zu der Stadt robaten müssen. Deshalb geben sie durch das ganze Jahr keine Maut von allen ihren Käufen oder Verkäufen zu Hausnotdurft phenwarten«. V kdaj pozneje sestavljenem seznamu raznih neutrdbenih storitev (rabota) in dajatev mestnih okoličanov mestu je na fol. 358 a do 368 a Mestne knjige ponovno vključen seznam k utrditvi mesta rabotajočih vasi in hub, ki je ob koncu seštet v stavku: »Facit 292 Huben... tuen in Summa 904 Tagwerke Robat...«. Rabotajočih hubarjev je bilo tedaj približno za 107 več kakor hišnih posestnikov v obzidanem mestu (Mest. knj. fol. 286 b...), med katerimi pa jih je bilo precejšnje število osvobojenih rabotne obveze (plemiči, duhovščina, mestni funkcioarji). Prednje številke veljajo za čas prehoda iz 15. v 16. stoletje.

Za trajnost, toda ne za učinkovitost navedene uredenosti mestne utrdbene rabote kaže naslednja vest. Pisec reformiranega ali Stockurbarja gosposčine Maribor — podeželje iz leta 1570, verjetno deželnoknežja komorna uprava,⁵⁷ je na fol. 14 b uradno zabeležil: »Was die Amtsuntertanen der Stadt (sc. Marchburg) Maut halben befreit sein.

Die Untertanen zu diesem Amt Marchburg gehörig haben von alters her die Gerechtigkeit, dasz sie, was sie durchs ganze Jahr in der Stadt Marchburg von einem und anderem kaufen, keine Maut davon geben dürfen. Entgegen (dem) sind sie und ein jeder besonders schuldig gemeiner Stadt Marchburg jedes Jahr drei Tage Handrobat zu tuen, wozu man ihrer bedarf«. — Le 1726, torej mnogo

pozneje, se še pojavi omemba o povezanosti mestne mitnine z vzdrževanjem obzidja, sicer o zadevi ni več govora. Kaže, da je rabotno-mitninski dogovor več ali manj obveljal, čeprav, kot kažejo naslednji podatki, včasih neizdatno.

V zvezi z vojnimi razmerami na Ogrskem zaradi odnosa med kraljem Ferdinandom I. in tamkajšnjim turškim vazalom Ivanom Zapoljo je 1537 pretela nova nevarnost od Turkov. Že spomladi tega leta je kralj Ferdinand tudi štajerskim deželnim stanovom zapovedal skrb za utrjevanje mest, med njimi tudi Maribora in to z ročno in vozno raboto podložnikov v okolju štirih ur okrog mesta, obenem dajanje gozdov oziroma gradbenega lesa mestu na razpolago za utrditvene potrebe. Utrjene kraje so tudi oskrbeli s strelivom. Iz prednje Mucharjeve vesti, o kateri v mariborski Mestni knjigi ni omembe, in iz nadaljnjih vesti sledi, da je mesto ob turških napadih pred petimi leti utrpelo na utrdbah mnogo škode in da navedena dogovorna rabota mesta z okoliškimi kmeti tedaj ni zalegla. To tedaj tudi ni mogla zaradi pustošenja vasi in mnovega trebljenja ljudi v okolici mesta pred petimi leti. Kralj Ferdinand je sicer 6. IV. 1533 dovolil Mariboru davčni popust zaradi škode, nastale ob obrambi mesta,^{57a} toda ta pomoč je bila sorazmerno majhna. V ohranjenem dopisu, ki so ga »Richter, Rat und gemeine arme Bürgerschaft zu Marchburg« poslali 12. avgusta 1543 zastopnikom koroških deželnih stanov,⁵⁸ prosijo ti stanove zaradi turške nevarnosti za pomoč v topovih, smodniku in strelivu, ker so »all unser Vermögen an die Stadt notwending Gebäu als Basteien verwendet...« in ker za pomoč zaproseni štajerski stanovi ob času take ne zmorejo. Da so 1543. leta bile družbene razmere v Mariboru zares težke, pove R. Puffov kot R. Peinlichov podatke, da je tega leta stalo v mestu več hiš opuščenih.⁵⁹ Meščani Maribora so bili takrat zopet prisiljeni k opravljanju mnoge meščanske utrditvene rabote. Že leto dni pozneje, spomladi 1544, je odbor štajerskih deželnih stanov obravnaval utrditvene potrebe Maribora⁶⁰ in sklenil: Na prošnjo Mariborčanov in na priporočilo kraljevih vojnih svetovalcev na Dunaju dovoljuje stanovski odbor raboto »zum Gebäu (obzidje) und Befestigung der Stadt Marchburg«. Namreč, da naj vsak podložnik, ki biva do 2 milji daleč okrog Maribora, rabota 3 dneve. Dalje naroča sklep, da je treba na raboto poslati močne ljudi, ki naj delajo od sončnega vzhoda do zahona. Obveznikom se dopušča možnost, da lahko tisti, ki ne more priti na raboto, plača Mariborčanom 4 pf v zameno za

dan rabote. O sklepu je bil izdan rabotni patent z datumom 14. III. 1544, najbrž za obvestitev zemljiške gospode okrog Maribora. Tudi o tej deželni raboti ni omembe v Mestni knjigi.

Da samo mestno vodstvo tedaj z utrdbenim stanjem ni bilo zadovoljno, kaže Puffova vest,^{60a} da so se že 12. julija 1547 odposlanci mesta pogajali z grofom Salmom, tedanjim vojaškim poveljnikom Notranje Avstrije, za izposlovanje deželnega prispevka za utrditev Maribora. O uspehu omenjene prošnje ni podatkov. Morda je ta akcija koristila mestu 3 leta pozneje, ko se je iz sredstev deželnih stanov začel graditi mejni kordon mestnih trdnjav proti Hrvaški in Ogrski, pri čemer je bil Maribor delno upoštevan.

Izpričan dogodek iz 1551. leta, ko je sam od sebe *padel* večji del zida na severni strani obzidja, govori za to, da je bilo obzidje tedaj ali staro ali kot posledica turškega obleganja majavo, kar se ob deželni raboti 1544. leta ni moglo v celoti urediti. Zato je umljivo, da so meščanom v naslednjih letih kljub dogovorni toda šibki pomoči kmetov iz okolice ostale utrditvene skrbi. Čeprav za leta 1545—1549 ni izročil o kakšnih utrditvenih delih, so mariborski meščani v teh letih opravljali mnogo rabote, kajti štirje kaplani oziroma beneficiati mariborske stolne župnije so se 1549 pritožili pri salzburškem nadškofu zaradi postopanja meščanov z njimi, tako med drugim: Mestni sodnik poziva beneficiate kakor lajike po mestnem slu, morajo se po volji meščanov javiti in ubogati. Silijo jih kakor lajike, da ponoči po ulicah stražijo, da z orožjem pri (obzidnih) vratih ter mostovih stojijo in z raboto jih bolj obremenjujejo kot druge... Prošijo za odpravo tega.⁶¹

Notranjeavstrijsko politično in vojaško vodstvo je okrog 1543 spoznalo, da za obrambo poverjenih mu dežel pred turškimi vpadi ni zadoščala organizacija Vojne krajine po Slavoniji in tedanji Hrvaški in se je odločilo za gradnjo mejnega kordona mestnih trdnjav od zahodne Ogrske proti jugu skozi zahodno Slavonijo in Hrvaško čez Bihač do Senja. Druga, notranja obrambna črta je v štajerskem odseku obsegala Gradec, Fürstenfeld, Radgono, le deloma Maribor, dalje Ptuj, Ormož in Brežice. Ker so bile obzidne utrdbe navedenih mest za strelno orožje in mine zastarele, je vojni svet kralja Ferdinanda I. okrog 1545 najel italijanske utrditvene strokovnjake, ki so pri utrjevanju obzidij uvedli gradnjo masivnih kamenitih bastij, v Mariboru med 1550 in 1559 letom. Tu so vsa ta dela bila plačana z deželnimi sredstvi, bila torej opravljena brez rabote. Kljub temu jih

v prednjem sestavku navajamo zaradi zveze s prejšnjimi in poznejšimi utrditvenimi deli.⁶² Leta 1550—1552 so v Mariboru gradili t. i. Novo bastijo pri Koroških vratih obzidja, obenem 1552—1553 obnovili tedaj padli del na njihovi severni strani. Naslednji dve leti so pripravljali material in 1556.—1557. leta gradili ob obeh vzhodnih oglih obzidja. Ob severovzhodnem je nastala še obstoječa Grajska bastija in utrdbe pri tamkajšnjih obzidnih vratih, ob jugovzhodnem pa Nova bastija pri obdravski utrdbi (poznejšem Smodniškem stolpu) ter ob obalnem obzidju proti zahodu do bivše sinagoge. Od jeseni 1559. leta dalje je za utrditvena dela v Mariboru začelo primanjkovati sredstev, deželni odbor jih je bil dotlej porabil za 10.000 gl. Že 1558 in ponovno 1. marca 1560 je mestno vodstvo prosilo deželnostanovski odbor za odobritev dodatnih sredstev za ureditev majavega obzidja in drugih utrditvenih potreb, toda ugoditve ni bilo. Na skrbi mestnega vodstva so torej ostala še obsežna utrditvena dela, za katera v 16. in 17. stol. mnogokrat ni bilo dovolj mestnih dohodkov, zato pa mnogo meščanske rabote v zvezi z dogovorno kmetško raboto okoličanov.

Ker je Avstrija 1562 sklenila mir s Turki za 8 let, so se Mariborčani v tem času lažje ukvarjali s popravilom obzidja, o čemer sicer ni vesti. Je pa iz mestnega blagajniškega obračuna (Cammerraitung) za leto 1573 razvidno, da je mestno vodstvo tega leta — verjetno ne prvič — plačalo »266 pf. auf 2 Baumeister am Stadtgebäu«. Ker v tem obračunu niso izkazana kakšna plačana dela, dovoljuje to sklep, da je pri teh mojstrih šlo za stalna voditelja rabote meščanov in dogovornih okoliških kmetov.

V zvezi s pretečim nastopanjem Turkov na Ogrskem je deželno vodstvo v obmejnih mestih, obenem tudi v Mariboru, prevzelo 1573 stroške za gradnjo živilskega skladišča za primer obleganja. V utrditvenem pogledu je bil to opomin za mestno vodstvo. Sicer so se obrambne razmere začele za notranjeavstrijske dežele izboljšati, ko je v njih 1564 prevzel vlado nadvojvoda Karel II., ki je v Gradcu ustanovil posebne centralne oblasti, med njimi tudi vlado za Notranjo Avstrijo in zlasti ko je isti 1578. leta prevzel še generalat nad slavonsko-hrvatskim delom meje proti Turkom. V tem času je Maribor zopet pogorel. Zaradi tega je mestno vodstvo v novembru 1582 prosilo notranjeavstrijsko dvorno komoro za triletni spregled mestnih davkov, čemur se je ugodilo.⁶³ Brez dvoma so ob požaru trpeli leseni deli obzidnih naprav in zopet je bilo več let dodatne meščanske rabote.

Najpomembnejša utrdba v samem Mariboru je bil od 1478 novi deželnoknežji grad, ki je bil že dolgo prej upravni sedež deželnoknežje gosposčine Maribor — podeželje. Od konca 15. stol. dalje so v njem bivali zakupniki gosposčine, menjajoč se navadno vsaka 3 leta. Od 1575 dalje jo je imel dalje časa v zakupu Hans Khiszl, podjeten zemljiški rentnik, obenem predsednik notranjeavstrijske dvorne komore. Ker je bil grad tedaj v gradbeno slabem stanju in prostorsko neustrezen, je notranjeavstrijska vlada 1583 odredila na njem popravila in prezidave, pri čemer so graditelji nehote porušili del vzhodno ob njem stoječega mestnega obzidja. Mestno vodstvo je terjalo njegovo obnovev in vlada je temu 1584 ugodila. Kot je iz kolavdacijskega spisa dvorne komore iz 1586. leta razvidno,⁶⁴ so vsa ta dela bila plačana od Khiszla na račun zakupnine v znesku 3987 pf. pfen. Prednje se navaja iz dveh razlogov. Prvič je iz dogodka razvidno, da podložniki deželnoknežje gosposčine Maribor — podeželje niso opravili za prezidave gradu svojega zemljiškega gospoda nobene rabote in drugič je deželnoknežja uprava priznala mestu pristojnost nadzora nad stanjem obzidja, čeprav tudi v breme samemu zemljiškemu gospodu mesta.

Postopno napredovanje Turkov zadnji dve desetletji pred 1600 iz zahodne Ogrske tudi proti Prekmurju je imelo 1589 za posledico pregled o stanju oborožitve srednještajerskih mest, med njimi tudi Maribora, po vladnem orožnem komisarju.^{64a} 1593. leta so se vsa štajerska mesta morala za leto dni oskrbeti z živili.⁶⁵ Morda je slednje bilo v zvezi z novo vojno napovedjo Turkov, ki se je nato vlekla do 1606. Navedeni dogodki so nenehno silili mestno vodstvo, da je skrbelo za utrditveno stanje mesta. Sicer za to razdobje ni znana kakšna posebna utrditvena rabota ob tem, toda vsakoletna dogovorna s kmeti gosposčine Maribor — podeželje je brezdvomno tekla, sicer bi ta mogla iti v izgubo in omenjeni stalni mestni gradbeni mojstri »zum Gebäu« so tudi imeli svoj delovni red. V to stanje je 6. maja 1601 butnil mestni požar, ki je upepelil večino mesta, med drugim tudi vse lesene utrdbene naprave obzidja (Mestna knjiga fol. 4 a). Notranjeavstrijska dvorna komora je sicer takoj poslala komisijo za ocenitev škode, toda koliko popusta pri davkih se je mestu takrat dovolilo, ni evidentno. Šele aprila 1603 je prejelo od dvorne komore prispevek 1072 gl. za ponovno zgraditev župne cerkve in šele februarja 1608 se je mestu zaradi pomanjkanja sredstev spregledala obveznost plačila remanence za eno leto.⁶⁶ Podatki razo-

devajo težko finančno stanje vlade kakor meščanov, ki je kako desetletje dopuščalo le skromno sodelovanje slednjih z dogovorno rabotajočimi kmeti okoliške gosposčine. Strokovna dela na utrdbah so pač morali na občinske stroške, manj rabotno, opraviti člani zidarskega in tesarskega ceha; tudi zato je občini primanjkovalo sredstev za davek. Da je ogrsko-tatarski vpad 1605. leta v okolici Fürstenfelda ter Borinja in turško plenjenje okrog Ormoža in Ljutomera pospešilo obnovev mariborskih utrdbenih naprav, je verjetno. Vesti o tem ni.

Tridesetletno vojno (1618—1648) je čutila Notranja Avstrija pod Ferdinandom III. po silnih davkih, zaradi katerih so mesta obubožala. Vendar do sredine 17. stol. v mestno-utrditvenem pogledu Maribora ni bilo izjemnih dogodkov. Zaradi trajajočih bojov s Turki in Ogri ob vzhodni meji Štajerske so v tem času tudi v Maribor prihajali za krajši čas oddelki vojaštva, med leti 1643—1648 prva stalnejša posadka. Bivanje vojaštva v mestu ni vplivalo na mestno utrditveno delo. Pač pa je mariborska Mestna knjiga 11. januarja 1638 zadnjikrat beležila dejanje, ki je bilo bistveno v zvezi z utrditveno raboto mesta, namreč konfirmacijo mestnih privilegijev po kralju Ferdinandu III. Od obstoja Mestne knjige je mestno vodstvo redno beležilo omenjeno konfirmacijo vsakega vladarja,⁶⁷ verjetno je isto storilo tudi že pred mestnim požarom 1513. leta, saj je veljavnost privilegijev bila odvisna od potrditve vsakokratnega vladarja oziroma mestnega gospoda, kar se je zgodilo v zvezi s t. i. dednim poklonom mesta temu (Erbhuldigung). Med raznimi privilegiji mesta je bila tudi mitnina: vodna na Dravi, tržna v mestu, sukenska, t. i. Führfahrt in Freivung,⁶⁸ ki je bila osnova za že navedeni mitninsko-rabotni dogovor med mestnim vodstvom in podložniki gosposčine Maribor - podeželje. Dajatev mitnine je bila izvorno kraljev regal, ki je menda v 13. stol. prešla med dohodke deželnih knezov, od teh pa nato v obliki zakupa, tudi zastavnine (Verpfändung) dostikrat v upravo deželno-knežjih mest. Jasen primer podeljevanja mitninskega privilegija štajerskemu mestu predstavlja npr. listina vojvode Ernsta od 7. II. 1414, v kateri je ta mestu Gradcu zaradi mestne utrditve podelil vrsto mitninskih prejemkov.⁶⁹ Ko je graško mestno vodstvo 1536 zamudilo obnovev zakupninske pogodbe za mitnino z vlado, jo je kralj Ferdinand I. hotel kratkomalo ukiniti in 1707 je bila Gradcu skozi stoletja v zakup dana mestna mitnina odvzeta.⁷⁰ Ni pismenega podatka o tem, kdaj je bila mitnina podeljena Mariboru, zgoditi

se je to moralo pred koncem srednjega veka, morda celo že v 14. stol., verjetno tudi v zvezi z utrditvenimi potrebami. Ni pa med evidentnimi listinami, mestnimi letnimi obračuni in med zapisi Mestne knjige nobenega zapisa, ki bi govoril izrecno v mitninskem zakupu po mestu, ali o odvajanju mitnine deželno-knežji blagajni. Zgodovinar P. Schlosser je našel — žal ni navedeno kje — podatek, ki o zadevi mnogo pove: 1726 je cesar Karel VI. sprejel dedni poklon svojega mesta Maribora in temu pustil mestno mitnino zato, da s to Maribor »als Stadt bestehe und ihre Ringmauer und anderes Bollwerk zur Defension unterhalte«.⁷¹ Zadevni dedni poklon v Mestni knjigi ni več zabeležen, tudi R. Puff zanj ne ve, zadnji štajerski deželnostanovski dedni poklon pa se je opravil dve leti pozneje, seve zaradi potrditve stanovskih privilegijev. Iz prednjega podaka sledi, da je Maribor 1726 in še dalje izjemno imel v lasti privilegij mitnine in to prav zato, da je z njeno pomočjo nadalje vzdrževal mestne utrdbe, seve na način, kakor je to mestno vodstvo dotlej že dolgo delalo, namreč po mitninsko-rabotnem dogovoru s kmetskimi podložniki gosposčine Maribor - podeželje. Po tem dogovoru je potekala po mestu pravno »priposestvovana« utrdbeno kmetska rabota določenih vasi in hub — vsako leto po 3 dni — tudi skozi 17. in 18. stoletje vse do ca. 1782. leta, ko je cesar Jožef II. tudi v Mariboru ukinit status trdnjave.⁷²

Kot je že bilo navedeno, so med obvezne storitve srednjeveškega meščana sodile poleg utrdbene rabote tudi razne stražne službe ob obzidju in na njem ter pri obzidnih prehodih. V terezijanskem davčnem katastru za tedanja mestno občino Maribor je še navedena »Lista (seznam) stražnega davka (des Schaar- und Wachtgeldes), naloženega vsemu meščanstvu deželno-knežjega mesta Maribor 1749«.⁷³ In v javni zemljiški knjigi magistrata Maribor, naloženi 1780. leta, je v tomih I. do V. za leta 1782—1847 pri posameznih vložkih, vendar samo za staromestne hiše, tudi vpisana davščina »Schaar- und Wachtgeld«. Ta davščina pove, da je mestno vodstvo kdaj pred 1749. letom v soglasju z meščani spremenilo njihove javne stražne storitve v davek (relutum) za plačilo mestnih stražnikov, toda v zvezi s tem se pojavlja vprašanje: Kaj pa je bilo z meščansko utrdbeno raboto kot javno obveznostjo? Ta ob času spremembe stražnih služb v davek v tem smislu za mesto ni bila več aktualna, da bi bremenila meščane, ker so utrdbeno raboto tedaj in že dolgo prej vsako leto pogodbeno opravljali kmetje gosposčine Maribor - podeželje pod

vodstvom za to plačanih mestnih gradbenih mojstrov, kar je utrdbenim potrebam mesta v 17. in 18. stol. zadoščalo. Pretvorba zgolj stražnih storitev v davek indirektno potrjuje obrazloženi pomen cesarjeve nadaljnje odobritve mitnine Mariborčanom 1726. leta. S tem, ko je cesar Jožef II. po 1780. letu tudi Mariboru ukinil status trdnjave, je temu prenehala stvarna osnova za utrdbeno raboto.

Kot kažejo posamezni dogodki v času od 1650. do 1780. leta, je bilo vzdrževanje mestnih utrdb v tem zadnjem obdobju manj prizadevno, to zlasti po letu 1699 (Sremski Karlovci), ko so bili Turki dokončno pregnani na Balkan in je vsa Ogrska bila dedno podrejena Habsburžanom. Totalna mestna požara 1648. in 1650. leta sta ne samo za dolga leta osiromašila meščane, ki so bili v okolici mesta manj premožni, ampak sta tudi mesto spravila skozi vrsto let v finančne težave in pasivnost. Tako je 1663 pod vplivom naliva padel večji del mestnega obzidja blizu grada. Ker je magistrat kar pet let odlašal s postavitvijo zida,⁷⁴ ga je zgradil graščak grof H. Khiszl na svoje stroške in ga celo priključil svojemu gradu. Leta 1664 se je v mestu za stalno nastanila vojaška posadka in v letih 1680—1681 je kuga močno razredčila mestno prebivalstvo, kar je podjetnost mestnega vodstva hromilo. Sicer je 1683 dunajska vlada zadnjikrat opozorila tudi štajerska mesta, da naj se pripravijo na možno turško obleganje, toda iztek naslednje avstrijsko-turške vojne in posledice mestnega požara avgusta 1700 so zopet preusmerile aktivnost mestnega vodstva. Po omenjeni dedni poklonitvi mesta vladarju 1726 je to začelo gospodarsko zopet napredovati in da je mestno vodstvo deloma le skrbelo za mestne utrdbe, pove P. Schlosserjeva vest iz 1729. leta, da so Mariborčani tedaj držali mestno obzidje in utrdbe v njem v urejenem stanju. Za leto 1765 poroča sodobni zgodovinar Aqil. Jul. Cäsar, da je Maribor še opremljen z jarkom, obzidjem in utrdbami v njem. Po ukinitvi utrdbenega stanja je v Mariboru dokaj hitro potekalo rušenje obzidja in njegovih stolpov ter zaspavanje obzidnega jarka: Izraz rabota, ne robota, pa je kmetskemu prebivalstvu v Podravju ostal znan.

OPOMBE

1. F. Kos, Gradivo za zgodovino Slovencev v srednjem veku, knj. V, 1928, št. 154, 462, 506. Tudi v J. Mlinarič, Gradivo za zgodovino Maribora, 1. zvezek, 1976, št. 47, 60, 63 (v nadaljevanju GZM). — 2. GZM I/85, I/86. — 3. F. Kos, Gradivo IV/88, 105; H. Pirchegger, Geschichte der Steiermark, Bd. 1, 1936, str. 163. — 4. F.

Kos, Gradivo IV/659; tudi GZM I/11. — 5. F. Kos, Gradivo IV/854 (GZM I/34) in V/122 (GZM I/46). — 6. F. Kos, Gradivo IV/716 (GZM I/15) od 1185 in IV/761 (GZM I/21) od 1189. leta. — 7. F. Kos, Gradivo III/408. — 8. Prav tam. — 9. F. Kos, Gradivo, V/829 (GZM I/69). — 10. Prav tam. — 11. A. Dopsch, Die landesfürstlichen Gesamturbare der Steiermark aus dem Mittelalter, 1910, str. 60. — 12. L. Haupmann, Mariborske studije. Rad Jugoslavenske akademije, knj. 260, 1938, str. 82. — 13. H. Wengert, Die Stadtanlagen in der Steiermark, 1932, str. 12, 73. — 14. Morda Urk. 3382 Landesarchiv Graz. — 15. J. Zahn, Ortsnamenbuch der Steiermark in Mittelalter, 1893, geslo Marburg, zmes »alte Burg«. — 16. F. Kos, Gradivo IV, 470 (GZM I/3) »castrum Marchburg«. — 17. R. G. Puff, Marburg in der Steiermark, II, 1847, str. 40. — 18. C. Schmutz, Historisch-topographisches Lexicon von Steiermark, II, 1822, str. 490. — 19. H. Pirchegger, Gesch. d. Stmk., I, 1936, str. 367. — 20. F. Baš, Maribor, Geografski vestnik II, 1926, str. 66. — 21. Pojem oppida glej v H. Planitz, Die deutsche Stadt im Mittelalter, 1954, str. 232, 234. — 22. F. Kos, Gradivo IV/779 (GZM I/27). — 23. Po M. Schlosserju, Marburg an der Drau als Festung, Zeitschrift des Historischen Vereins für Steiermark, 33, 1940, str. 15. — 24. Prav tam, str. 50. — 25. H. Ebner, Das Städtewesen in der Steiermark am Ausgang des Mittelalters, v zborniku W. Rausch, Die Stadt am Ausgang des Mittelalters, 1974, str. 320. — 26. M. Planitz, Die deutsche Stadt im Mittelalter, str. 118, 251—253. — 27. H. Pirchegger, Der Besitz der Kärntner Klöster und Pfarren in der Steiermark, Carinthia I, 151, 1961, str. 516. — 28. Monumenta historica ducatus Carinthiae, VII, 1961, 275, 276 (GZM II/108, 109). — 29. Monumenta historica ducatus Carinthiae, VIII, 1963, 286 (GZM III/36). — 29a. Mestna knjiga Maribora, pag. 2 b, privilegij vojvode Rudolfa IV. o zazidavi mestnih pogorišč. — 30. H. Pirchegger, Marburg in alter Zeit. Zbornik Fr. Hausmann, Südsteiermark, 1925, str. 344. — 31. R. Puff, Marburg in der Steiermark, II, 1847, str. 78—79. — 32. Landesarchiv Steiermark, 2968. — 33. Glej F. Khull, Eine alte Kriegsordnung der Stadt Marburg. Mitteilungen des Historischen Vereins für Steiermark, 45, 1897, str. 242. — 34. J. Wichner, Geschichte des Benediktinerstiftes Admont 1874—76, II, št. 277, leta 1284 (GZM II/56). — 35. B. Otorepec, Gradivo za zgodovino Ljubljane, III/1. — 36. Stmk. Landesarchiv. Urkunde 2920. — 37. R. Peinlich, Die ältere Ordnung und Verfassung der Städte in Steiermark 1879, str. 23. — 38. A. Muchar, Geschichte des Herzogthums Steiermark, VI, 1859, str. 315. — 39. H. Pirchegger, Marburg in alter Zeit, Alpenländische Monatsblätter 1924, str. 683. — 40. Landesarchiv Steiermark, Urk. 6541 b; B. Seuffert und G. Kogler, Die ältesten steierischen Landtagsakten, II, 1958. — 41. Prav tam. — 41a. R. Puff, Marburg in der Steiermark, II, str. 81. — 42. Landesarchiv Steiermark, Archiv der Stadt Marburg, Steuerbücher. — 43. H. Pirchegger, Marburg in alter Zeit. Alpenländische

Monatshefte, 1924, str. 683. — 44. J. Chmel, Monumenta habsburgica, I. Abt., 2. Bd., str. 836, Reg. MXVII. — 45. A. Muchar, Geschichte des Herzogthums Steiermark, VIII, str. 81. — 46. J. Chmel, Monumenta habsburgica, I. Abt., II. Bd., str. 715, Reg. DCXLIII. — 47. H. Pirchegger, Geschichte der Steiermark, Bd. II, str. 276. — 48. A. Muchar, Urkundenregesten für die Geschichte Innerösterreichs 1312—1500. V: Archiv für österreichische Geschichtsquellen, II, 1849, št. 198, 223, 406, 447 in 510. — 49. Landesarchiv Stmk., Patentreihe, letnik 1506. — 50. A. Muchar, Geschichte, VIII, str. 238. — 50a. H. Pirchegger, Geschichte, II, str. 346. — 51. H. Pirchegger, Geschichte, II, str. 374. — 52. A. Muchar, Geschichte, VIII, str. 390. — 52a. H. Pirchegger, Geschichte, II, str. 380. — 53. A. Muchar, Geschichte, VIII, 183 in H. Pirchegger, Landesfürst und Adel in der Steiermark, 3, 1958, str. 174. — 54. J. A. Kumar, Geschichte der Burg und Familie Herberstein, 1817, III, str. 133. — 55. Marchburg Land; glej reg. št. 1404 v G. Göth, Urkundenregesten für die Geschichte der Steiermark von 1252—1580, v Mitteilungen des Historischen Vereins für Steiermark, XIII, 1864. — 56. Krajevna določitev (redukcija) nemških naseljenih imen izvedena po Zahnovem Ortsnamenbuch der Steiermark im Mittelalter, 1893. — 57. Landesarchiv Steiermark. Stockurbar Marburg-Land, Bd. 43, št. 109. — 57a. A. Muchar, Geschichte, VIII, str. 398, 422. — 58. Landesarchiv Steiermark, Fond Marburg-Puff. — 59. R. Peinlich, Die ältere Ordnung und Verfassung der Städte in Steiermark, 1879, str. 23. — 60. Landes-

archiv Steiermak, Landtagshandlungen 1537—53. — 60a. R. Puff, Marburg II/109. — 61. I. Orožen, Das Bistum und die Diözese Lavant, I, 1875, str. 555—556. — 62. Landesarchiv Steiermark, Akti »Militaria-Befestigungen steiermärkischen Städte 1549—62, Abrechnungen der Gebäu zu Marchburg 1551—1559«. — 63. Landesarchiv Steiermark — Innerösterreichische Hofkammer Aktenrepertorium 1582/XI, št. 45. — 64. Landesarchiv Steiermark, Innerösterreichische Hofkammer Aktenrepertorien 1586/IV, št. 13 in 1584/VI, št. 56. — 64a. R. Puff, Marburg II/113. — 65. P. Schlosser, Maribor als Festung, Mariborer Zeitung, 236/1939. — 66. Landesarchiv Steiermark, Innerösterr. Hofkammer Aktenrepertorien: 1601/V, št. 5, 1603/IV, št. 38, 1608/II, št. 61. — 67. Maksimiliana 1514, fol. 43 a, b; Ferdinanda (I.) 1521, fol. 44 a, b; Ferdinanda II. 1598, fol. 52 a—53 a; Ferdinanda III. 1638, fol. 227 a—228 a. — 68. Mestna knjiga Maribora, fol. 295 a—297 b, poleg vaških sejmskih ob patronatskih dnevih na ozemlju mariborskega dežel-skega sodišča. — 69. F. Popelka, Geschichte der Stadt Graz, 1928, I, str. 351. — 70. Prav tam, str. 349, 362. — 71. P. Schlosser, Mariborer Lokalgeschichte. Mariborer Zeitung 1939, št. 236. — 72. P. Schlosser, Beiträge zur Geschichte Maribors, III. Minoritenkloster und Turm, Mariborer Zeitung, 29/1939; za Gradec R. Puff, Marburg II/189. — 73. P. Schlosser, Marburg an der Drau 1789, opomba 13, objavljeno v Deutsche Rundschau für Geographie, XXXVI, 1914, H. 10. — 74. R. Puff, Marburg II/147.

PRISPEVEK K RAZVOJU NOŠE V 17. STOLETJU NA SLOVENSKEM

GROBNI NAJDBI IZ BETNAVE PRI MARIBORU IN GRADU PRI SLOVENJEM GRADCU

ANDREJA VRIŠER

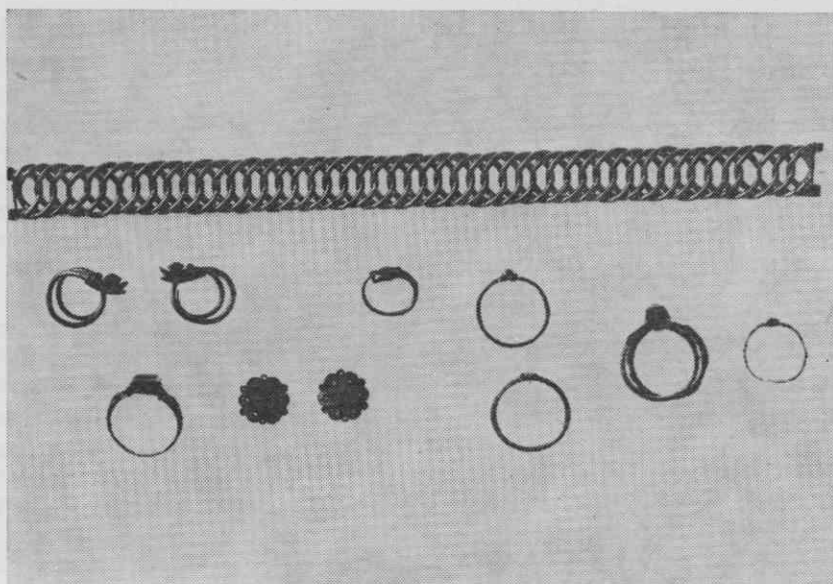
Večletno delo na področju kostumologije v mariborskem muzeju je doslej že pripeljalo do nekaterih raziskovalnih izsledkov, ki so bili objavljeni v strokovnih glasilih. V razpravah so bila zajeta predvsem oblačila 19. in 20. stoletja, samo okvirno pa nekaj starejših oblačilnih kosov. V resnici je v naši posesti le nekaj ostankov oblačil iz 17. in 18. stoletja, starejšega gradiva pa sploh ne premoremo.

Mariborski muzej si že od nastanka kostumske zbirke prizadeva, da bi zbirko spopolnil tudi z oblačili iz starejših obdobij. Do nedavnega so bili najstarejši predmeti v tej zbirki ostanki ženske in moške noše iz 17. stoletja iz grobne najdbe v Betnavi pri Ma-

riboru, odkrite leta 1939. V letu 1978 pa je muzej tem dokumentom pridružil še oblačilne ostanke iz druge grobne najdbe, prav tako iz 17. stoletja, ki jih je pridobil z raziskovalno akcijo na Gradu nad Slovenjim Gradcem.

Mimogrede naj povem, da so si z grobnimi najdbami pomagale že številne kostumske zbirke v svetu in da so mnoga, na ta način pridobljena oblačila v stalnih muzejskih razstavah (npr. v Bavarskem nacionalnem muzeju v Münchnu).¹

V nadaljevanju želim predstaviti oblačilne ostanke iz obeh omenjenih grobnih najdb, jih slogovno opredeliti in, kolikor je to mogoče, rekonstruirati nošo časa, iz katerega najdbe izvirajo, to je iz prve polovice 17. stoletja.

Nakit iz grobnice v Betnavi (okoli leta 1636)

Pomudimo se najprej pri najdbah iz Betnave. O muzejski akciji, ki jo je leta 1939 vodil profesor Franjo Baš, zasledimo v Časopisu za zgodovino in narodopisje naslednje podatke: »Konservirane so bile nadalje v precejšnji meri tkanine z evangelskega pokopališča na Betnavi, ki smo ga izkopavali v aprilu in maju 1939 in ki je dal točno datirano in krajevno določeno sliko deloma plemiške, deloma meščanske noše ter nakita iz konca XVI. in začetka XVII. stoletja (kosi ženske obleke, avba, ovratnik, manšete, gamaše, čevlji, kosi srebrnih verižic, pasov, zlati uhani, prstani, zapestnica, rapir, gort in ostroge) in končno pokopališki inventar z bronastimi krstami, ognjeno pozlačenimi napisnimi ploščami ter v bakreni krsti vloženo leseno krsto s slikanimi ornamentami...«²

Tako je bilo zapisano pred 40 leti. Nekaj predmetov se ni ohranilo do danes, vendar pa nam za kostumološko dokumentacijo lahko rabijo naslednje najdbe: 2 ženski lobanji z ohranjenima pričeskama, ena tudi s pokrivalom, kosi ženske suknene obleke, volnene nogavice, deli srebrnih verižic, ostanki pasov, stekleni biseri, prstani, zapestnica, nadalje ostroge, rapir ter 2 napisni plošči s krst s podatki o pokojnicah.

Ohranjeno gradivo iz Betnave nam dovoljuje, da lahko povemo kaj več o ženski noši zgodnjega 17. stoletja. Po podatkih na napisnih ploščah s krst vemo, da sta bili pokojnici plemkinji vdova Ana Schiffer, rojena Sinzendorf (rojena okrog 1564, umrla 1629) in Helena Herberstein, rojena Schiffer (rojena okrog 1588, umrla 1636). V čas njune smrti, to je med 20. in 30. letom 17. stoletja,

moremo torej postaviti večji del grobnih ostankov.

Od oblek so se ohranili samo kosi grobega rjavega sukna, ki sami po sebi še ne pričajo o kroju obleke.

Na tem mestu, menim, da je treba spregovoriti nekaj besed o ženski noši, ki jo zasledimo v prvi polovici 17. stoletja v naših krajih. Na splošno je bila tedaj še v veljavi moda, ki se je po Evropi razširila iz Španije. Španska moda se je rodila v družbenih razmerah, v katerih je živela Španija v 16. stoletju. Konservativnost dvora in plemstva te dežele sta se nazorno zrcalila tudi v noši. Španska moda je dajala prednost temnim barvam, pogosto črni, in je v celoti ustvarjala resnoben, zapet videz. Ženska noša sta sestavljala spodnje in vrhnje oblačilo. Značilnosti vrhnjega oblačila so bili ozek, prek pasu segajoči steznik, odprti ročkavi in trdo, z žičnatim obodom podprto in proti tlom razširjeno krilo, imenovano verdugado. Neizogiben sestavni del te noše so bile čipke, nabrane okoli vratu v širok in škrobljen ovratnik, ki je spominjal na mlinski kamen (nem. Müllsteinkrause); tudi rokavi spodnjega oblačila, ki so gledali skozi odprte rokave vrhnje obleke, so bili okrašeni s čipkastimi manšetami. Ženske obleke so bile poleg tega še obšite z različnimi trakovi, pentljami, dragimi in umetnimi kamni ter okrašene z nakitom. Vse povedano velja seveda v prvi vrsti za plemiško nošo in še to samo za slovesna oblačila. Vsakdanje obleke plemkinj so bile preprostejše in so se v veliki meri približevale krojem meščank.

Skica pričesk in čevlja iz grobnice v Betnavi prva polovica (17. stoletja)

Oblačila iz 16. stoletja so danes v splošnem velika redkost, premorejo jih samo nekateri evropski muzeji. Toliko dragocenejše dokumentarno gradivo so zato likovne upodobitve, predvsem portreti ljudi iz omenjenega časa. Res je sicer, da moramo pri likovnih virih upoštevati dejstvo, da so slikarji utegnili pri oblekah naslikati več, kot so ljudje v resnici imeli, prav gotovo pa niso slikali oblek, ki bi bile v nasprotju s slogom svojega časa.

Tudi portreti, ki jih imamo, so nenadomestljiv vir za preučevanje noše. Dokazujejo nam, da so modne novosti iz vodilnih evropskih dežel prihajale tudi do nas. Prihajale so največkrat z zamudo in so se pogosto z zamudo tudi poslavljele, primerjave s tujim portretnim gradivom pa pričajo, da nekih velikih in bistvenih razlik v oblačenju med ljudmi v naših deželah in zunaj nje ni bilo.³

Če se povrnemo k najdbam iz Betnave in ostankom ženske obleke in slednje primerjamo s tem, kar nam prikazujejo upodobitve, lahko z zanesljivostjo trdimo, da pokojnici nista bili pokopani v razkošnih španskih nošah, ki sta jih za življenje prav gotovo nosili. Po ostankih iz groba lahko sklepamo, da je šlo za preprosto nabrano krilo, ki je sodilo k vsakdanji obleki ali pa je bil to morda celo del posebnega, za pokop sešitega oblačila.

Zal se nam do današnjega časa niso ohranili ženski čevlji, ki so bili prav tako najdeni v betnavski grobnici, in nam o njih pripoveduje samo fotografija. Ena od pokojnic je nosila odprte čevlje s sponko in srednje visoko peto ter razmeroma debelim podplatom. Bil je to torej preprost kraj obutve brez posebnih okraskov, kar je ustrezalo skromni obleki, ki smo jo opisali. O obutvi nam por-

treti kaj malo povedo, saj segajo ženska oblačila do tal in je v najboljšem primeru videti samo konice čevljev.

Dragocen dokument in hkrati redkost sta med betnavskimi najdbami ženski lobanji, na katerih so se ohranili lasje, počesani v pričeski po tedanji modi. Po zaslugi portretov vemo o pričeskah sorazmerno precej. Do vratu zapeta španska obleka je narekovala poseben tip pričeske: zaradi trdih ovratnikov so bili lasje največkrat počesani strmo navzgor, spleteni so bili v kite ali pa razčesani tako, da so puščali prost vrat.

Lasje na eni od lobanj so počesani navzgor, speti so na temenu, pokriva pa jih okrogla, z drobnimi pentljami okrašena avbica. Pričeska na drugi lobanji je drugačna: lasje so počesani na prečo in spleteni v drobno kito, položeno okoli glave; nekoč so verjetno mehko padali na čelo.

Iz povedanega sledi, da imamo opraviti s pričeskama, ki sta značilni za prvo polovico 17. stoletja in ki ju zasledimo ne samo na mnogih portretih, marveč celo na vrsti sakralnih plastik. Roka neznanega kiparja je npr. izrezljala kip sv. Barbare iz Leš pri Prevaljah, danes v mariborskem muzeju, in predstavila svetnico povsem po okusu tedanje mode. O tem nam poleg oblačila nazorno pripoveduje tudi pričeska. Lasje svetnice padajo v mehkem loku ob licih, zadaj so speti in vrh glave prekriti z avbo, podobno kot si je urejala lase ena od pokojnih plemkinj. Pričeski, kakršni zasledimo na Betnavi, nam kažejo tudi številna druga dela, npr. votivne podobe in nagrobniki.

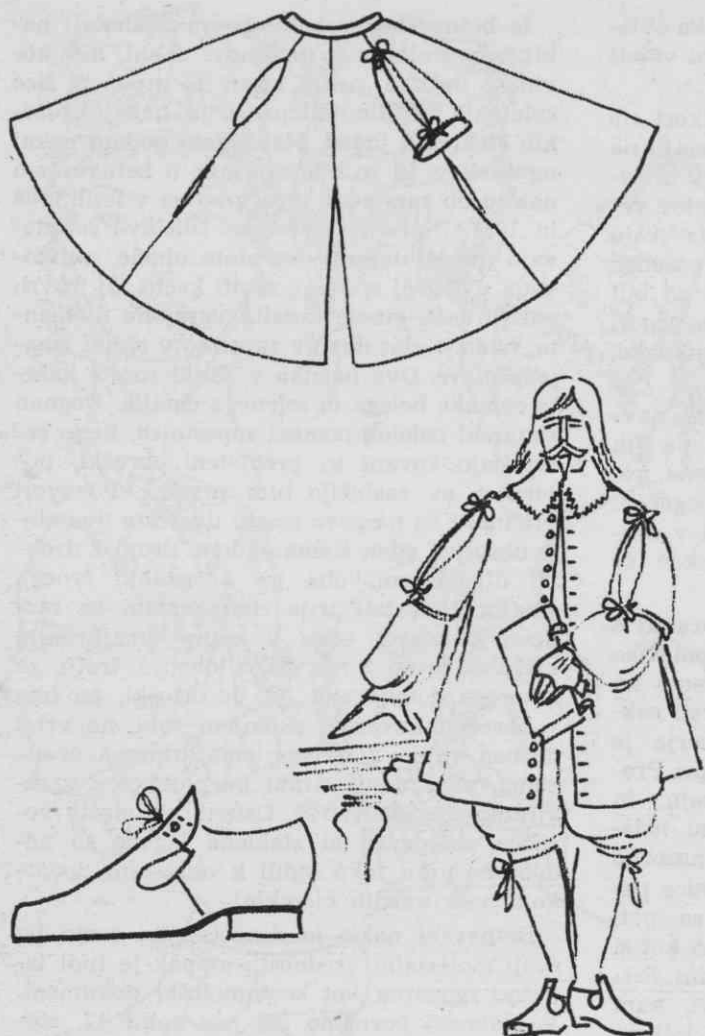
Pomembno skupino med betnavskim gradivom predstavlja nakit. Okrasje iz žlahtne kovine in dragih kamnov je bilo vselej tesno povezano z oblačilom, bilo je sestavni del noše, betnavski nakit pa kaže omeniti tudi zato, ker je to naš edini osebni nakit iz 17. stoletja.

Naj povem v tej zvezi nekaj kratkih besed o pomenu nakita v 16. in 17. stoletju, torej v obdobju španske mode. Kakor je bila za to modo značilna strogost, ki se je zrcalila v krojih in barvah oblek, tako je bila posebna vloga dodeljena nakitu, s katerim so nekako blažili ta resnobni videz. Žensko nošo so v tem času krasile različne ogrlice, okrasne verižice, najrazličnejši obeski z dragocenimi kamni, diademi, zapestnice itd. Ne v modnih obdobjih pred špansko ero in tudi ne pozneje niso nakitu posvečali tolikšne pozornosti. Razumljivo je popraševanje po dragocenem okrasju zaposlovalo številne umetnike, zlatarje in draguljarje.

Iz betnavske grobnice izvira naslednji nakit: zapestnica, pet prstanov, uhani, dva kovinska našitka, nekaj kosov iz bronaste žice spletenih verižic, sklepanec in nekaj brušenih steklenih jagod. Naj sežeto podam nekaj ugotovitev, ki so bile zapisane o betnavskem nakitu ob razstavah tega gradiva v letih 1968 in 1971.⁴ Spretno zlatarsko izdelavo razodevajo uhani, najprej dva zlata uhana, oblikovana v drobni spiralno zaviti kačici, ki ju vrh emajliranih glavic krasita vgrajena diamanta, nadalje zlat uhan z zaponko v obliki zmajeve glave. Dva našitka v obliki rozete kažejo ostanke belega in zelenega emajla. Dognan zlatarski izdelek pomeni zapestnica, ki jo sestavljajo kovani in prepleteni obročki, pozornost pa zaslužijo tudi prstani. Po svoji vrednosti se na prvo mesto uvrščata dva zlata obročka, eden s smaragdov, drugi z drobnim diamantom, oba pa z ostanki črnega emajla. Preostali trije zlati prstani so različno okrašeni, eden z belim emajliranim križcem, drugi z mrtvaško lobanjo, tretji, za katerega domnevamo, da je otroški, pa ima v obročku nakazani sklenjeni roki, na vrhu droben rubin z dvema emajliranima cveticama, na spodnji strani pa ploščico z vgraviranim napisom IHS. Ostanke bronaste verižice, sklepanec in steklene jagode so nedvomno prav tako sodili k okrasnim dodatkom noše umrlih plemkinj.

Betnavski nakit je dragocen ne samo po svoji materialni vrednosti, ampak je tudi izredno zgovoren kot kostumološki dokument. V glavnem poznamo pri nas nakit 17. stoletja samo s portretov. Še bolj kakor pri upodabljanju oblačil se tu srečujemo s problemom, ki sem ga že omenila, namreč z možnostjo, da upodobljenci vendarle niso bili lastniki vsega, kar nam kažejo podobe. Znano je, da je bilo treba za upodabljanje lažnega nakita plačati kar precej denarja. Kakorkoli je že bilo, na portretih 16. in 17. stoletja nakita vsekakor ne manjka.

Če vzporejamo betnavski nakit s tem, kar nam ponujajo portreti, se nam sama po sebi vsiljuje misel, da so pomisleki okoli izvirnosti naslikanega nakita upravičeni. Betnavske najdbe iz časa okoli 1636 govorijo sicer o kakovostnem in decentnem zlatarskem delu, so pa v primerjavi z nakitom, ki ga poznamo s slik, več kot skromne. Res je, da sta bili pokojnici nemara nižjega rodu kot vrsta upodobljenk, morda jima tudi niso dali v grob vsega nakita, ki sta ga premgli. Betnavski nakit izpričuje izbran umetnostni okus in zdi se, da je bila pomembnost nakita prej v tej izbranosti kakor pa v njegovi zunanji bahavosti in obsegu.

Naris in skica suknjiča ter čevlja iz grobnice z Gradu nad Slovenjim Gradcem (prva polovica 17. stoletja)

Le malo lahko ob betnavskih najdbah spregovorimo o moški noši. Od oblačila se ni ohranilo nič; kar je ostalo, so v bistvu deli vojaške opreme: ostroga, bodalo in rapir. Po obliki ostroge je mogoče ugotoviti, da se je pritrjevala na obuvalo z nartnim in podplatnim jermenom, značilen je tudi dolg, navzgor obrnjen vrat s šesterokrakim kolescem.

Če nam je betnavska grobnica ponudila le skromno dokumentacijo o moški noši prve polovice 17. stoletja, se je mariborskemu muzeju posrečilo skoraj 40 let pozneje pridobiti ostanke moške noše tega časa v cerkvi sv. Pankracija na Gradu pri Slovenjem Gradcu. V tej cerkvi je grobnica, v kateri je pokopan Andrej Tavčar, župnik iz Starega trga pri Slovenjem Gradcu, ki je umrl leta 1638. Raziskovalna akcija, ki jo je muzej opravil leta 1978, je odkrila, da sta bili v grobnici dve okostji in ostanke moškega suknjiča, nogavic

in čevljev.⁵ Ker je šlo za posvetno in ne duhovniško obleko, se je upravičeno postavilo vprašanje, koliko so ostanki oblačila pripadali župniku Tavčarju in ali ni morda to obleka drugega pokojnika. Nadaljnje raziskovanje je vsekakor pokazalo, da gre za kroj suknjiča, ki sovпада s časom Tavčarjeve smrti, to je s koncem 30. let 17. stoletja, oblačilu pa ustreza tudi obutev.

Čas, kateremu pripada slovenjegraška najdba, se je že bistveno oddaljil od napotkov španske mode. Medtem ko se je tradicija te mode počasneje poslavljala pri ženski noši, so se moški kroji v času tridesetletne vojne že otesali španske togosti. V veljavo so prišli ohlapnejši suknjiči z razprtimi rokavi, da je bilo videti podlogo ali srajco. Prej v okrogle oblike napete hlače segajo v tem obdobju od kolen, široke so in okrašene s pentljami. Značilnost časa so tudi mehki in široki ovratniki, pogosto okrašeni s čipkami. K tej

noši so moški nosili nogavice in čevlje z nizko peto, pogosto pa tudi visoke škornje, katerih golenice so zavihovali na različne načine.

Suknjič, ob katerem ugibamo, ali ga je ob sil starotrški župnik Andrej Tavčar, je ob vseh poškodbah, ki jih je utrpel v skoraj treh in pol stoletjih, sorazmerno dobro ohranjen; vsekakor dovolj določno izpričuje kroj, vrsto blaga in način šivanja. Suknjič je ukrojen iz rjasto rjavega žameta, sega do kolena, v pasu je rahlo oprijet, v spodnjem delu pa nekoliko nabran. Od vratnega izreza do spodnjega roba je na sprednji strani pošit z drobnimi, oblečenimi gumbi, ki jim odgovarja vrsta gumbnic na drugem robu, enaki gumbi in gumbnice so tudi na razporku na hrbtani strani suknjiča, ki sega skoraj do polovice hrbta. Nadaljnja slogovna razpoznavna značilnost je oblika rokavov: ti segajo približno do komolcev, so spredaj odprti in na obeh koncih razporka okrašeni s pentljami. Če si k temu suknjiču zamislimo še srajco s širokim ovratnikom in ohlapnimi rokavi, ki so silili skozi razporke, dobimo tipično nošo iz 2. četrtine 17. stoletja, kot nam jo ponujajo tudi mnogi naši portreti.

Ob tej ugotovitvi ne moremo zgrešiti, če rečemo, da so k suknjiču brez dvoma pripadale še široke dokolenske hlače. To trditev potrjuje tudi del ohranjene dokolenske tkane nogavice in pa ostanki usnjenega obuvala, ki ga je bilo mogoče presenetljivo nazorno rekonstruirati. Čevelj ima oglato oblikovano kapico, nizko peto in čez nart segajoč jezik, skozi katerega je bila vdeta vezalka. Gre za tip čevlja, ki se je s spremembami uveljavljal že od 16. stoletja in je ostal v rabi še vse 18. stoletje. Naš čevelj, dasiravno ohranjen samo v kosih, je doslej edini primerek obutve iz 17. stoletja pri nas.

Najdbi iz Betnave pri Mariboru in Gradu nad Slovenjim Gradcem sta doslej naše naj-

starejše kostumološko gradivo.⁶ Ne dvomimo pa, da bi mogli, kakor drugod po svetu, s premišljenimi in tehnološko izpeljanimi akcijami odkriti po isti poti še katera za kulturno zgodovino pomembna pričevanja.

OPOMBE

1. E. Nienholdt, *Kostüme des 16. und 17. Jahrhunderts*, Braunschweig 1962. — 2. Časopis za zgodovino in narodopisje, XXXIV/3—4, 1939, str. 245. — 3. A. Vrišer, *Modna noša na portretih 17. stoletja na Slovenskem*, Maribor 1974 (tipkopis diplomske naloge). 4. H. Štular, *Umetna obrt 17. stoletja na Slovenskem*, katalog razstave *Umetnost XVII. stoletja na Slovenskem*, Narodna galerija, Ljubljana 1968, str. 160. M. Setinc, *Zlatarstvo na slovenskem Stajerskem*, katalog razstave, Pokrajinski muzej, Maribor 1971, str. 40, 41. — 5. Grobnica je bila prvič odprta leta 1955 ob restavratorskih delih v cerkvi. — 6. V. Sribar - V. Starè, *Ostanki srednjeveškega oblačila na freisinškem Otoku pri Dobravi*, Loški razgledi, XXIV 1977, str. 34.

LITERATURA

1. *Tristo let mode na Slovenskem* (S. Vrišer), Pokrajinski muzej Maribor, 1965. — 2. *Umetnost XVII. stoletja na Slovenskem I.* (H. Štular) Narodna galerija Ljubljana, 1968. — 3. *Zlatarstvo na slovenskem Stajerskem* (M. Setinc), Pokrajinski muzej Maribor, 1971. — 4. S. Vrišer, *Zbirka modnih noš v Pokrajinskem muzeju v Mariboru*, Kronika, Ljubljana, 1968. — 5. S. Vrišer, *Mariborski muzej I - Kostumska zbirka*, Kulturni in naravni spomeniki Slovenije (Zbirka vodnikov), Ljubljana 1978. — 6. E. Steingraber, *Alter Schmuck*, München 1956. — 7. E. Thiel, *Geschichte des Kostüms*, Berlin 1963. — 8. E. Toranová, *Šperkárstvo na Slovensku*, Bratislava 1976. — 9. A. Baš, *Noša na Slovenskem v poznem srednjem veku in 16. stoletju*, Ljubljana 1970.

NAPAD USKOKOV NA KOSTANJEVIŠKO CISTERCO LETA 1736

JOŽE MLINARIC

Nad glavnim vhodom v nekdanji kostanjeviški samostan, ki ga stražita dva obrambna stolpa s strelnimi linami, je upodobljena freska z napisom, nanašajoča se na napad Uskokov na samotan v čau opata Rudolfa Kušlana (1723—1736), na nedeljo 29. julija 1736, ko je kostanjeviška fara slavila svojega patrona. Vhod in fresko, delo slikarja Fr. Jelovška, z napisom je dal napraviti opat Aleksander baron Taufferer (1737—1760). Kronogram, zapisan v porog Uskokom pa daje letnico 1737 ter se glasi:

ECCE IANVA COELI ION FVRES NEC
VALLACHI NEQVE LATRONES AST
IVSTI INTRABVNT IN EAM

(Glejte vrata nebeška, skozi katera ne bodo stopili ne tatovi, ne Vlahi in ne razbojniki, ampak samo pravični).

O napadu Uskokov na kostanjeviško cisterco 29. julija 1736 imamo ohranjeno vrsto poročil iz samostana samega kot tudi poročila in dopise kranjskega deželnega vicedoma in drugih deželnih političnih oblastnih instanc ter vojaških oblasti z območja Vojne krajine na vladarja in na notranjeavstrijsko vlado. Prva poročila se nanašajo na sam napad, zlasti pa na njegove posledice za samostan, pri čemer se je dolgo tavalno v temi, kdo so napadalci bili, odkod so prišli in po kateri poti so se po ropu umaknili.

Prvo ohranjeno poročilo o napadu na samostan je izpod peresa tedanjega kostanjeviškega opata Rudolfa Kušlana,¹ ki je naslovil svoje pismo na reinskega opata Placida dne 2. avgusta iz Ljubljane, torej štiri dni po samem napadu. Pismo se omejuje na poročilo o ropu ter o pobitih in ranjenih samostancih in drugih osebah, ki so se tedaj v samostanu zadrževale. Iz poročila je razvidno, da so Uskoki samostan napadli ob pol osmih zvečer in da so ga oropali cerkvenih premičnin ter opustošili celice tako samostancev kot tudi gostov in da so ubili dva meniha-duhovnika: 36 let starega Sigmunda Žigana² in 32-letnega Evgenija Juriča.³ Roparji so prvega patra, ki jim je poskušal uteči, zadeli z dvema krogla v glavo, tako da je bil pri priči mrtev, drugega patra, ki je padel naravnost mednje, pa so ranili z dvema krogla v desno stran in je čez pol ure izdihnil. V to zmedo je padel tudi neki samostanski konverz, ki je v samostanu opravljal službo ranocelnika ter je bil ranjen od treh krogel v mehur, tako da opat ob času

svojega poročila še ni vedel, ali je le-ta že izven življenjske nevarnosti ali pa naj ga že prišteva k mrtvim. Roparji so nadalje tudi enega izmed samostanskih podložnikov, ki se jim je hotel postaviti v bran, prebodli, vrsto hišnih služabnikov pa deloma močno deloma pa smrtno ranili.⁴

Poročila o napadu na samostan in o njegovih posledicah ter o številu napadalcev se med seboj povečini ne skladajo, saj moramo upoštevati, da so le-ta prihajala iz različnih virov in da gre za dejanje, ki je ljudem burilo njih domišljijo. Tako govori npr. poročilo kranjskega deželnega vicedoma Franca Sajfrida grofa Thurna na vladarja z dne 4. avgusta, ko prvi še ni imel v rokah od opata kostanjeviškega zahtevanega poročila o napadu na njegov konvent, da so roparji poleg dveh menihov-duhovnikov ubili dva kmeta, sedem menihov pa ranili.⁵ Kakor so se poročila o številu ubitih in ranjenih v samostanu razhajala, pa so si bila vsa edina v tem, da sta bila samostanska cerkev in sam samostan popolnoma izropana (fast völlig ausgeblindert),⁶ pri čemer nam poročilo meniha Leopolda Busetha, kasnejšega opata (1760—1771), govori o škodi v višini 2000 do 3000 goldinarjev.^{6a} Glede števila roparjev pa se poročila gibljejo med petindvajset in štirideset. Poročilo z dne 17. septembra govori o 25 napadalcih, od katerih jih je 14 ropalo po samostanu, medtem ko so ostali bili na preži in straži;⁷ poročilo črnomaljskega mestnega sodnika poroča o 30 ljudeh, katerim se je morda na poti pridružilo še nekaj oseb,⁸ poročilo z dne 29. avgusta pa število roparjev dvigne kar na sto.⁹ Od roparjev je bil pri napadu ubit le en sam, ki pa so mu njegovi pajdaši, da bi ga ne bilo moč prepoznati, odrezali na mestu samem glavo in jo odnesli s seboj.¹⁰ Gotovo sta to dejanje in freska na vходу v samostan, na kateri je upodobljen rabelj z Uskokovo odrezano glavo v rokah, skovala zgodbo, po kateri naj bi roparska drhal svojega vodjo ubila, njegova glava pa naj bi dospela v Karlovac, odkoder naj bi jo tankajšnji general poslal samostanu, ki naj bi jo dal ob poti, po kateri so roparji prišli v samostan, natakiniti na kol.¹¹

O prihodu Uskokov z območja Vojne krajine in o svarilih, ki jih je Žumberk poslal samostanu, ter o vstopu roparjev v samostan izvemo iz izčrpnega poročila žumberškega glavarja Benvenuta Sigmunda grofa Pezzija z dne 17. septembra karlovškemu ge-

neralu grofu Herbersteinu.¹² Roparji so prišli naskrivoma iz Hrvatske preko Samoborskega pogorja med 27. in 28. julijem, prekorali reko Bregano v bližini gosposčine Mokrice, koder so se nastanili v nekem grmovju. 28. julija so ujeli Vlaha Vida Gozdanovića (Gosdanovich), ko je pasel živino, ter ga izpraševali o premožnosti posameznih tamkašnjih krajev, zlasti še o kostanjeviškem samostanu in o Žumberku, pri čemer jih je močno zanimalo, ali je glavar grof Petazzi doma. Ker pa je mož venomer trdil, da jim ne zna ničesar povedati, so ga pozno ponoči izpustili. Vlah se je naslednjega dne podal na Žumberk, kjer je okoli devete ure zjutraj Petazzijevemu namestniku in drugim žumberškim oficirjem sporočil o vsej zadevi. Po njegovem zatrdilu je tolpa roparjev štela 25 mož, od katerih pa ni nikogar poznal. Prosil je tudi, naj Žumberk njegovo vest sporoči kostanjeviškemu samostanu, da se bodo menihi vedeli pripraviti in si bodo oskrbeli obrambo samostana. Petazzijev namestnik in neki žumberški podoficir sta nemudoma poslala v samostan o vsem obvestilo s priporočilom, naj bi samostanski podložniki pričeli nemudoma zasledovanje na območju nad samostanom (torej na Opatovi gori), medtem ko bi Žumberčani poskrbeli za prav isto na svojem območju. Samostanski kamerarij p. Evgenij Jurič se je za sporočilo lepo zahvalil, pri čemer je pristavil, »da bo roparske tice že pričakal«.¹³ Kot pa se je kasneje izkazalo, pater ni prav ničesar ukrenil. O bližnji nevarnosti je samostan obvestil tudi samostanski župnik na žumberški fari Pavlič, ki je svoje pisanje naslovil na najstarejšega med patri seniorja Jožefa (Fundiča).¹⁴ Samostanci so bili o morebitnem napadu na Kostanjevico obveščeni kar s treh strani, vendar niso ničesar ukrenili. Obveščeni pa so bili že nekaj ur pred nesrečo, kajti sla, ki sta samostanu nosila sporočilo, sta se vrnila na Žumberk že okoli šeste ure zvečer, torej dve uri pred napadom. Po zatrdilu Petazzija bi lahko bil samostan vpoklical svoje podložnike, ki prebivajo v njegovi bližini, kot tudi prosil pomoči ljudi, ki so bili tisto nedeljo na sejmu v Kostanjevici, saj se je obhajal god farnega patrona sv. Jakoba. Ko bi samostanci bili svojo služinčad in hlapce ter druge ljudi opremili z orožjem, ki so ga imeli v izobilju, bi se po Petazzijevem mnenju ne bilo treba bati niti množice tisoč roparjev, kaj šele 25 ljudi, od katerih jih je vdrlo v samostan le 14, medtem ko so bili ostali razdeljeni v več skupin in so stražili v bližini. Menihi so bili do skrajnosti brezskrbni in nekateri so se iz sporočil celo norčevali. Tako je npr. eden

izmed starejših patrov dejal, da bo prvega, ki bo še prišel s podobnimi novicami in opozorili, odgnal s palico in da ima tri klobuke polne svinčenih krogel, s katerimi se bo postavil v bran tudi dvajsetim roparjem.¹⁵ O malomarnosti menihov in omalovaževanju svaril kaže že samo dejstvo, da p. Evgenij Jurič ni dal zapreti samostanskih dveri. Zato se po Petazzijevem prepričanju ni treba čuditi, če sta se le dva z golimi sabljami v rokah, brez slehernega strelnega orožja, polastila samostanskih vrat ter napravila prosto pot v samostan tako sebi kot svojim pajdašem.¹⁶

Napadalci so se s svojim plenom napotili očitno na Opatovo goro naslednjega dne ob drugi uri po polnoči.¹⁷ Pred 2. avgustom pa jih najdemo na Javorovici nad jezuitsko rezidenco Pleterje, ki so jo imeli namen izropati. Razširila se je sicer že novica, da so Uskoki rezidenco napadli, vendar so bili zaradi močne straže odbiti.¹⁷ Resnica pa je, da se je 12 roparjev iz skupine, ki je oropala kostanjeviški samostan, nastanilo v večernih urah v zgoraj omenjeni vasi ter si poiskalo pri tamkajšnjih kmetih hrane in pijače, pri pleterskem gozdarju pa poizvedovalo, kako bi bilo mogoče najlažje priti v rezidenco, pri čemer so mu obljubili visoko nagrado. Ker pa jim je gozdar zagotavljal, da je rezidenca zavarovana z močno stražo, tako da bi z napadom tvegali svoje glave, so svoj načrt opustili ter se podali z Javorovice k preostalemu moštvu, ki je stalo na straži. Po zatrdilu pleterskega dvornega sodnika od tedaj roparskega krdela ni nihče več videl, saj bi naj le-to odšlo proti Semiču, kar bo glede na nadaljnjo njegovo pot vsekakor resnici blizu.¹⁸

Po napadu na kostanjeviški samostan se je pojavilo vprašanje, kdo so napadalci bili, odkod so prišli in kam so krenili, kajti samó odgovor na ta vprašanja je obljubljal uspeh pri njihovem zasledovanju. Postavljalo pa se je tudi vprašanje, ali je Žumberk storil vse, da bi preprečil nesrečo, ki je zadela kostanjeviški samostan.

Kranjski deželni vicedom Franc Sajfrid grof Thurn je v svojem poročilu z dne 4. avgusta na cesarja trdil, da je samostan oropala številčno močna skupina žumberških Vlahov (Sichelburgische Wallachen) ter mu obenem poročal o svojih ukrepih v zvezi z ropom. Vicedom je naročil deželnoknežjim mestom na Dolenjskem in v Beli krajini: Kostanjevici, Krškemu, Novemu mestu, Črnomlju in Metliki, naj se pripravijo na obrambo pred napadalci in naj poizvedujejo, kje bi le-ti bili, ter jih poskušajo ujeti. Obenem pa je prosil cesarja, naj ukaže žumber-

škemu glavarstvu kot tudi karlovškemu generalatu, da napneta vse sile, da bodo nepripravili prijeti, naropano blago, ki se sestoji tudi iz cerkvenega srebra in drugih srebrnih predmetov ter drugega, tedaj še neevidentiranega blaga, pa vrnjeno.¹⁹ Ta poziv kranjskega vicedoma bi bil vsekakor rodil sadove, ko bi ga Črnomaljši bili pravočasno dobili v roke. Črnomaljski sodnik je namreč po 2. avgustu sporočil grofu Thurnu v Ljubljano, da so meščani videli roparsko krdelo. 2. avgusta ob štirih zjutraj se je pomikalo krdelo tridesetih mož, oboroženih s strelnim orožjem, z dolgimi noži in s sabljami, s petimi močno obloženimi konji mimo Črnomlja ter prekoračilo vodo pri Črnomlju (očitno Lahinjo), nato reko Kolpo ter se podalo proti Gorskemu Kotarju na ozemlje beneške Dalmacije. To »sodrgo« bi po zatrdilu črnomaljskega sodnika bili lahko meščani z lahkoto polovili in ji naropano blago odvzeli, ko bi jih bil le kdo iz Kostanjevice ali iz Novega mesta obvestil o ropu v kostanjeviškem samostanu. Možeje so namreč bili tako zelo pijani (indeme sye rauber völlig bezechet vnd besoffen gewesen), da niti jahati niso mogli in so komajda hodili (das sy kaumb geben können). Meščani so menili, da gre pri tej skupini za graničarje, ki so pogosto prevažali in prenašali tod mimo tako svoje kot tudi »tuje« blago.²⁰ Ni treba dvomiti, da gre tu za skupino, ki je oropala kostanjeviško cisterico, saj ustrezata tako čas prihoda skupine v Črnomelj kot tudi število roparjev. Vicedom tudi prosi, naj bi vladar o ropanju krdel, ki prihajajo z benečanskega ozemlja, obvestil beneškega poslanika ali pa Benetke same, ki naj bi podvzele vse ukrepe, da iz Hrvaške rekrutirani vojaki ne bodo več ropali po avstrijskem teritoriju. Kot primer predrznosti teh ljudi navaja vicedom dejanje nekega Novkovića, ki je pred dvema letoma vdrl s svojim krdelom na Turško in je nekemu odličnemu Turku na sam poročni dan odpeljal nevesto ter ga ranil in oropal.²¹

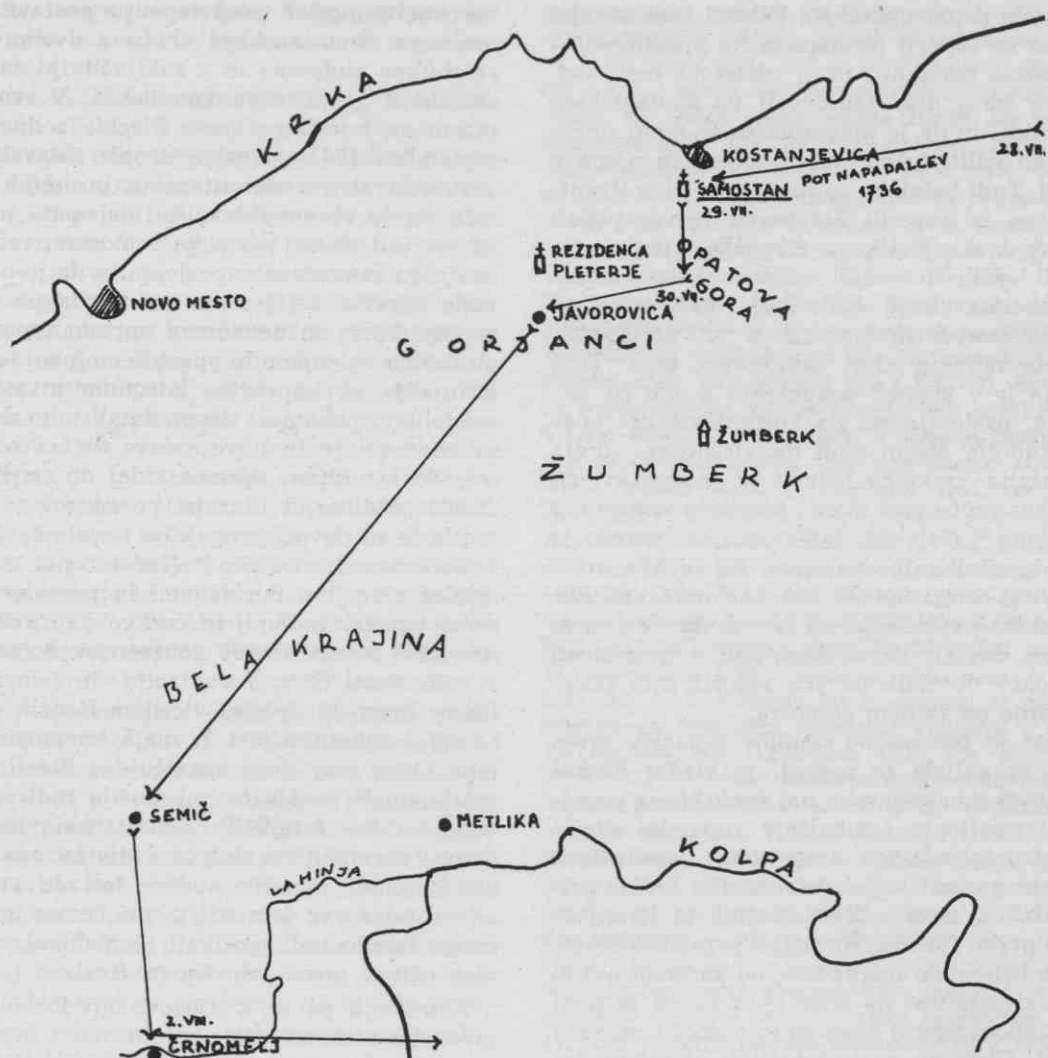
Vladar je svojemu poslaniku pri beneški republiki kaj kmalu naročil, naj tamkajšnjim oblastem poroča o ropanjih in nasilju, ki prihaja z ozemlja Republike, ter zahteval, da se podvzamejo vsi ukrepi, da bodo taki in podobni roparji prijeti in primerno kaznovani. Naročil pa je tudi Črnomaljšcem in krajem na območju Vojne krajine, da poskrbe, da bodo v bodoče roparske tolpe ob svojem vstopu na avstrijsko ozemlje kot tudi ob izstopu prijete in zaprte.²²

V svojem pismu na deželnega vicedoma grofa Thurna z dne 29. avgusta je vladar obvestil le-tega, da je naročil svojemu dvorne-

mu vojnemu svetu, da napad na kostanjeviški samostan še nadalje razišče in da poskrbi, da se »roparska svojat ujame in pozapre«. Ker pa je po izjavi vladarja žumberško deželno glavarstvo v odvisnosti tudi od koroških deželnih stanov, je tudi ta instanca dolžna poskrbeti, da se bo v njem vzpostavilo tako stanje, da ne bo prihajalo do katastrof, kot se je to zgodilo v primeru kostanjeviške cisterce.²³

Poizvedovanja o roparjih so tekla naprej in rodile sadove, tako da so kmalu oblasti izvedele, odkod so roparji prišli, kdo so bili in kakšne vodje so le-ti imeli. Vse niti tega organiziranega napada so vodile na območje Gline in jugozahodno od njega. 1. septembra je v zvezi z roparji posredoval Francu Hermanu grofu Stubenbergu zelo važne podatke generalni avditor karlovškega generalata poročnik Kögl. Poročal pa mu je, kar je pred njim 20. avgusta uradno izpovedal knez iz Kersine Deanović (Deanovich). Podatke pa je dobil od turških prebivalcev ob reki Glini. Po njihovi izpovedi sta bila vodji Žumberčan Janko Medić (Medich) in Grozdanović (Grosdanovich), ki pa sta tedaj živela že mnogo let v Veliki Kladaši ob Glini in ki sta zbrala štiriindvajset »hudobnežev« iz imenovane Velike Kladaše in Kršlja ter jih vodila kot harambaše (als harambasse aus und angeführt).²⁴ Iz Kladaše so se jima med drugimi pridružili Matej Dugonja doma iz Perne, in Turka: Hasan Bisić (Hassan Bisich) in sin Harasa Jurića (Harass Jurich), iz Kršlje pa »prvak med razbojniki« Peter Carović (Zarovich) in Malin ter Milin Bojanović (Bojanovich), ki so bili sicer doma iz Kirina pri Karlovcu, a so se preselili. Bisić naj bi tudi bil ustrelil oba kostanjeviška patra. Ker knez Deanović ni mogel postreči še s kakšnimi drugimi podatki, ga je avditor poslal k njegovemu turškemu prijatelju na mejo Vojne krajine, da bi poizvedoval za morebitne zveze napadalcev s karlovškimi graničarji.²⁵

Zasledovanje roparjev pa je imelo uspeh še v letu 1736, se pravi, v letu napada na cisterco. Kajti pred 20. oktobrom so graničarji iz Barilovića (Warillowizer gränizer) pri Karlovcu izsledili roparje ter jih pet ubili, razbojnika Bisića pa z dvema kroglama smrtno ranili, medtem ko so se ostali razkropili.²⁶ Kako dolgo je zasledovanje te skupine trajalo, je razvidno iz dokumenta iz leta 1740, ki nam poroča, da je bil eden »iz skupine, ki je oropala kostanjeviški samostan«, namreč Janko Ravnović (Raunovich), smrtno ranjen ter je bil v skladu s tedanjim zakonom obešen.²⁷

Po napadu Uskokov na kostanjeviško opatijo se je postavljalo vprašanje krivde Žumberka oziroma njegovega glavarja Benvenuta Sigmunda grofa Petazzija. Že 29. avgusta je vladar v svojem pismu na kranjskega deželnega vicedoma grofa Thurna izrazil mnenje, da je Petazzi za nesrečo, ki je samostan zadela, kriv toliko, kolikor bi bil dolžan pravočasno registrirati prihod roparske tolpe in ji s svojo močno posadko slediti, ne pa da »se je potajil« na Žumberku.²⁸ 14. avgusta je dvorni vojni svet naročil karlovškemu generalu grofu Herbersteinu, da vso stvar v zvezi z napadom na kostanjeviško opatijo razišče in ugotovi morebitno krivdo glavarja grofa Petazzija. Herberstein je zahteval od glavarja izčrpno poročilo, ki ga je nato 21. septembra priložil svojemu poročilu dvornemu vojnemu svetu. V že omenjenem poročilu^{28a} skuša Petazzi odvrniti od sebe tudi naj-

manjši sum krivde. Po njegovi izpovedi je bil v času napada roparjev na kostanjeviški samostan v Karlovcu, kamor ga je poklical Franc Herman grof Stubenberg, da bi prevzel poveljstvo do vrnitve generala grofa Herbersteina. Ob odhodu je postavil svojega namestnika, ki je skupaj s sodelavci na Žumberku ukrenil vse potrebno za odvrnitev nevarnosti: pravočasno je obvestil samostance o prisotnosti roparjev na kostanjeviškem območju. Njegovi oficirji so torej storili vse, kar je mogoče pričakovati »od dobrega sosed«, vzpodbudili so tudi samostan k zasledovanju roparjev ter sami obljubili svoj delež na ozemlju Žumberka. Sicer pa bi se po Petazzijevem prepričanju samostan lahko brez težave ubranil »nepripravov«, ko bi le bila samostanska vrata zaprta. Razen tega so Uskoki odnesli 74 nedavno napolnjenih pušk in pištol, ki bi jih pri obrambi napada bilo

treba le delno uporabiti. Petazzi tudi navaja, da so se roparji po napadu na kostanjeviški samostan umaknili proti pleterski rezidenci, da se torej niso zadrževali na žumberškem distriktu in da je potemtakem še manj upravičeno valiti krivdo na Žumberk in njegove ljudi. Tudi tedaj, ko so roparji prišli iz Hrvaške, so se izognili Žumberka ter se podali preko kostanjeviškega območja, kjer se zaradi lepših in večjih gozdov, kakor so na Žumberku, lažje zadržujejo in skrivajo.²⁹ Svoje nesreče in škode so si bili po glavarjevem mnenju krivi samostanci sami. Tudi vlada je v svojem dokumentu z dne 20. oktobra, naslovljenem na kostanjeviškega opata Rudolfa, kakor tudi na vicedoma, oprala Petazzija vsakršne krivde in je vso krivdo »solhes raubs und mord« pripisala samostanu samemu.³⁰ Največji del krivde za nesrečo je gotovo nosil samostan sam, saj je bila brezbržnost samostancev več kot nerazumijiva. Vendar se vprašamo, ali so z Žumberka zares storili dovolj, ko so samostan o prisotnosti Uskokov obvestili ter jim naložili njih zasledovanje na svojem območju.

Ker so posamezne skupine roparjev svojo obrt opravljale še naprej, je vladar ukazal karlovškemu generalu, naj poskrbi »za popolno iztrebljenje tamkajšnje roparske svojati« (zu gänzlicher ausrottung daselbstigen rauber gesindts). Ker so roparska krdela prihajala na ozemlje Bele krajine in Kranjske tudi preko Banske Hrvatske, je prišlo s hrvatskim banom do sporazuma, po katerem naj bi se podvzelo vse, da bodo le-ta zajeta še pred prestopom zgoraj omenjenih območij oziroma dežel. Ukazano pa je bilo tudi oblastem dežele Kranjske, zlasti še deželnemu vicedomu, da storé vse za zavarovanje svojega teritorija pred podobnimi roparskimi tolpmi, kot je bila tista, ki je oropala kostanjeviško cisterco, in da v tej zvezi navežejo s hrvatskim banom potrebne stike.³¹

In kaj je storil kostanjeviški samostan za svojo nadaljnjo varnost? Že 3. avgusta, torej pet dni po napadu na samostan, je opat Rudolf zaprosil kranjske deželne stanovce, da bi mu dali orožje za obrambo. Po njegovi zahtevi mu je bilo ob napadu odneseno vse strelno orožje, ki bi ga sedaj bilo treba nadomestiti, vendar ne more dobiti primerne količine le-tega, razen tega pa ga sploh zaradi prestane škode ne more plačati. Opat prosi za 150 mušket iz orožarne deželnih stanov ali pa vsaj za 50 funtov smodnika, 150 funtov svinca ter za 100 do 200 železnih krogel manjšega kalibra.³²

Rudolfov naslednik opat Aleksander baron Taufferer (1737—1760)³³ pa je skušal za-

varovati samostan pred napadi s postavitvijo močnega samostanskega vhoda z dvema obrambnima stolpoma in z zaključitvijo samostanskega gradbenega kompleksa. V svojem pismu na reinskega opata Placida z dne 29. septembra 1743 govori o svojih zidavah in preureditvah na samostanskih poslopih ter toži, da je ob svoji izvolitvi za opata našel od starosti skoraj razpadel samostan, cerkev in druga samostanska poslopja in da je našel malo opreme, saj je bilo vse »nedavno sem po pogubnem in nenadnem napadu roparjev strahotno oplenjeno in opustošeno (paulo ante a funesta et improvisa latronum invasione crudeliter spoliata et depopulata), tako da je za restavracijo in nove zidave ter za nadomestilo izgubljene opreme izdal do tedaj že 20.000 goldinarjev, kar pa po njegovem zahtevu še ni dovolj, ampak bo terjalo še dvakratno navedeno vsoto.³⁴ Ker je opat Aleksander s svojimi dozidavami in prezidavami samostanskih poslopij in cerkve napravil do leta 1745 že nad 50.000 goldinarjev dolga, je v samostanu opravil vizitacijo »in temporibus« kranjski deželni vicedom Henrik grof Orzon s sokomisarjem 7. maja imenovanega leta. Opat svoj dolg opavičuje s številnimi gradnjami,³⁵ med katerimi navaja tudi cerkveno kulisno fasado in samostanski vhod z dvema obrambnima stolpoma (die faciada vor der kürchen, dan die andere faciada sambt zwey thurn vor dem stiftt), pri čemer je dal drugo fasado tudi poslikati (bemahlen), s čimer očitno meni Jelovškovo fresko.

Komisarja pa se z njegovo gradbeno dejavnostjo nista strinjala in sta bila v svojem poročilu na vlado mnenja, da so opatove gradnje nepotrebne, razen tega pa da sploh ni imel dovoljenja deželnega kneza, kot bi to bilo potrebno. V poročilu pravita tudi, da opat samostan prezidava v svojo zabavo in za svojo prazno slavo (pro voluptariis et vana gloria). Kljub zadolženosti pa je opat prosil vladarja dovoljenja še za nadaljnje zidave, želel je namreč pozidati še tri trakte, da bi samostan tako dobil svoj zaključek in bi ga na ta način zaščitili pred napadom Vlahov (solches von deren einfahl deren Wallachen meherers sicheren zu können). Vicedom je vladi predlagal, naj se opatu dovoli le zidava obednice za goste in kašče, ostale želje pa naj bi se prenesle na kasnejši, bolj ugoden čas.

Vicedom se je tudi spotaknil ob Tauffererjeva grba na obeh zgoraj imenovanih portalih ter je izrazil mnenje, da je opat dal namestiti grba v svojo večno slavo in sijaj (pro perpetua gloria et pompa), da bi kasnejši rodovi bili prepričani, da je on postavil takó cerkev kot tudi samostan, ni pa dal na-

mestiti insignij avstrijske hiše, patrona in odvetnika samostana, kot bi se to za ustanovo spodobilo.

Vicedom Henrik grof Orzon je kritiziral tudi Jelovškovo fresko in napis. Poroča, da je dal opat nad samostanskim vhodom naslikati rablja, držečega v rokah glavo Hasana Bisića, ki naj bi bil zaradi ropa v samostanu ob glavo dan. To naj bi dal naslikati v porog Vlahov, zraven pa je pristavil napis, ki zaradi »tega hudodelca« (sc. Hasana Bisića) vse Vlahe ožigosa za krvnike in roparje (gleich als ob wegen disen verbrecher alle Wallachen zu schelm und rauber worden), ki niso vredni prestopiti praga samostana (in das stift zutretten ohnwürdig wären). Po mnenju vicedoma je to neznanska norost, saj bo ta opatov postopek Vlahe, ki jih od samostana ločuje en sam hrib, navedlo, da se bodo z ropom in pustošenjem »oddolžili« samostanu. Uskoki so baje že napovedali »svoj obisk« pri prelatu in v samostanu. Vicedom je prepričan, da so takšni Tauffererjevi postopki izraz njegove trme in nepremišljenosti.

Notranjeavstrijska vlada pa je opata pred vicedomom vzela v zaščito. Prepovedala je sicer nekatere nameravane zidave, bila pa je mnenja, da je treba opatu, čigar samostan so Uskoki pred leti tako zelo razdejali, dovoliti zidave, s katerimi bi rad zaključil samostanski stavbni kompleks, vendar naj bi se zidalo postopoma. Opatova grba naj bi ostala, saj je taka navada tudi pri drugih samostanih, pač pa naj bi se dodal grb deželnega kneza. Pač pa vlada pritrjuje vicedomu, da bi bilo prav, da opat odstrani tisti del napisa na freski, ki blati Uskoke.³⁶

Opat in samostan Uskokom nista bila goraka samo zaradi njihovega napada na samostan v letu 1736, ampak se v tej freski in napisu na njej izraža tudi staro nasprotovanje samostana temu prebivalstvu. Ob naselitvi Uskokov v XVI. stoletju je namreč samostan izgubil v korist novih naseljencev 107 kmetij in s tem letne dohodke v višini tisoč goldinarjev. Deželni knez je tedaj samostanu kot tudi drugim zemljiškim gospodkam obljubil za izgubljeno zemljo v Gorjancih in Žumberku rekompenciacijo, do česar pa ni prišlo. In kot je iz pritožb opatov iz XVI. in XVII. stoletja razvidno, je bil samostan dolžan še naprej plačevati deželi davek za posest, ki mu je bila odvzeta.³⁷

OPOMBE

1. Opat Rudolf Kušlan (Kuschlan, de Kushlandt), umrl še v letu napada Uskokov na samostan, star 58 let (Arhiv samostana Rein pri Gradcu = AR, XIV, 19). — 2. P. Sigmund Zi-

gan (Shigan), bil 12 let duhovnik ter skupaj s p. Evgenijem Juričem profes 16 let, mesec dni in 9 dni (AR, XIV, 19). — 3. P. Evgenij Jurič, bil doma z gradu Struge pri Otočcu pri Novem mestu, sin Volka Karla barona Juriča, ter 9 let duhovnik (AR, XIV, 19. Radics Peter, Nadaljevanje Dolničarjeve »Epitome«, IMK XIX, 1909, str. 55). — 4. Pismo opata Rudolfa reinskemu opatu Placidu z dne 2. avgusta 1736, Ljubljana (AR, B XIV, 19). — 5. Prvo poročilo kranjskega vicedoma na vladarja z dne 4. avgusta 1736, Ljubljana (Arhiv SRS = AS, Vicedomski arhiv I 26, LXXII-7). — 6. Pismo vladarja na deželnega vicedoma kranjskega z dne 29. avgusta 1736, Gradec (AS, Vic. arhiv I 26, LXXII-7). Napad na kostanjeviško cisterco omenja tudi stiški opat Viljem Kovačič (1734—1764) v svojem pismu z dne 28. decembra 1736, Ljubljana (Metod Mikuž, Vrsta stiških opatov, Ljubljana 1941, str. 76; Aleksander Graf, Rein und Sittich, Cisterzienser—Chronik L, 1938, št. 1133). — 6a. Müllner Alfons, Türkische Räuber in Krain. Argo IV, 1895, str. 206—207. — 7. Poročilo grofa Benvenuta Sigmunda Petazzija, žumberškega glavarja, karlovškemu generalu grofu Herbersteinu z dne 17. septembra 1736, Žumberk (AS, Sam A II, fasc. 29). — 8. Poročilo po 2. avgustu v pismu kranjskega deželnega vicedoma vladarju z dne 12. avgusta 1736, Ljubljana (AS, Vic. arhiv I 26, LXXII-7). Franc Rakovec—Raigersfeld ima o napadu zapisano tole: Kostanjevico napadlo in okradlo 40 turških Vlahov 29. julija 1736 (Arhiv SR Slovenije, Dolski arhiv, Raigersfeldovi spisi, rokopis št. I 47 r, str. 316). — 9. Pismo vladarja deželnemu vicedomu z dne 29. avgusta 1736, Gradec (ibidem). — 10. »... demselben aber umb nicht erkennt zu werden, von seinen cameraten sogleich der kopff abgeschnitten und hie wekh getragen worden seye...« (glej opombo 9). — 11. »Der Rädelführer, ein gebornher Türk, wurde nachmals von seinen eigenen Mitgesellen erschlagen, der Kopf auf Karlstadt gebracht, dann vom Generalen dem Stifte überschicket, und hierorts eben am Wege, wo die Räuber hergezogen, auf einen Pfahl gesteckt.« (Marian Fidler, Austria sacra III, Heft 5, Wien 1783. Erzpriesterey, Stift und Kloster Mariabrunn Zisterzienserordens nächst Landstrass, str. 107.) Avtor pravi, da je dobil podatke v nemških in latinskih arhivalijah. — 12. Glej op. 7. — 13. »die raub vogel schon erwarthen zu wollen...« — 14. P. Jožef Fundič (Funditsch), senior, bil tedaj star 59 let, 40 let profes, umrl 13. aprila 1750 (Nicrologium Runense sub abbate Placido innovatum. AR XIV, 19). — 15. »... den ersten, so mit dergleichen briefen komben würde, mit priglen abweisen zu wollen, vorschüzend, er habe 3 hüeth mit pleynen kuglen, wolte auch selbsten gegen 20 rauber sich stellen...« — 16. Glej op. 7. — 17. Alfons Müllner, o. c., str. 206. — 18. Poročilo dvornega sodnika jezuitske rezidence v Pleterjih žužemberškemu oskrbniku pred septembrom 17. (AS, Sam A II, fasc. 29). — 19. Glej op. 5. — 20. Glej op. 8. — 21. Ibidem. — 22. Pismo vladarja deželnemu vicedomu z dne

17. avgusta 1736 (AS, Vic, arhiv I 26, LXXII-7). — 23. Glej op. 9. — 24. Pismo Franca Hermana grofa Stubenberga vladi z dne 1. septembra 1736 (AS, Vic, arhiv I 26, LXXII-7). — 25. Velika Kladaša: ob Glini, severozah. Bosna, Perna: jugovzh. od Karlovca. Kršlja: jugovzh. od Velike Kladaše. Kirin: jugovzh. od Karlovca. — 26. Pismo vladarja kostanjeviškemu opatu in deželnemu vicedomu z dne 20. oktobra 1736, Gradec (AS, Vic, arhiv I 26, LXXII-7). — 27. Pismo vlade kranjskemu deželnemu vicedomu z dne 11. novembra 1740, Gradec (ibidem). — 28. Glej op. 9. — 28a. Primerjaj op. 12. — 29. Glej op. 7. — 30. Glej op. 26. — 31. Glej op. 27. — 32. Prošnja opata Rudolfa na kranjske deželne stanove z dne 3. avgusta 1736 (Arhivalije Posavskega muzeja v Brežicah). — 33. Opat Aleksander baron Tauferefer (1737—1760): bil izvoljen 14. junija 1737, ko je bil 18 let profes, 12 let duhovnik, tretje leto prior in dve leti magister, ter umrl v 57. letu starosti leta 1760 (AR BXIV, 16). — 34. Dokument z dne 29. septembra 1743 (AR XIV,

19). — 35. Opat našteva dela in nabave premičnin: pravi, da je skoraj popolnoma renoviral cerkev in jo na novo obokal, napravil kulisno fasado in vhodna vrata v cerkev podaljšal navzven, nabavil dva zvonova in orgle na stolpu, dal namestiti novo železno ograjo na koru ter postaviti devet marmornih oltarjev kakor tudi nove orgle, nadalje, da je pozidal vrtno hišico ter popolnoma prezidal v Novem mestu na Trgu kupljeno hišo in za prelaturu in novo kapelo nabavil številno pohištvo. (Dokument z dne 1. decembra 1746 s prilogami, Vic, arhiv I 26, LXXII-16). — 36. Ibidem. — 37. Jože Mlinarič, Topografija posesti kostanjeviške opatiije 1234 do 1786, Maribor 1972, str. 24 in 89—90. — Prim. Hermann Ign. Bidermann, Zur Ansiedlungs- und Verwaltungs-Geschichte der krainer Uskokken im XVI. Jahrhunderte. Archiv für Heimatkunde I, Laibach 1882/83, str. 129—154. Idem, Zur Geschichte der Uskokken in Krain, Archiv für Heimatkunde II, 2, Laibach 1887, str. 174—207.

TEHNIKA GRADNJE BENEČANSKE CESTE V DOLINI RIŽANE

ELICA BOLTIN-TOME

V eni izmed spomeniškovarstvenih akcij, ki jih je opravil v zadnjih letih Pomorski muzej v Piranu, je bilo raziskano staro cestišče, ki so ga odkrili delavci pri poglabljanju terena za novo križišče Koper—Škofije—Ankaran—Dekani. O najdbi je bil obveščen muzej, ki je sporazumno z Medobčinskim zavodom za spomeniško varstvo Piran januarja in deloma februarja 1975 opravil potrebna zaščitna dela. Vso pomoč pri teh delih je dajala Republiška skupnost za ceste SR Slovenije, ki je poskrbela za prezentacijo daljšega fragmenta starega cestišča po navodilih Medobčinskega zavoda za spomeniško varstvo Piran.

Zaščitna dela so bila omejena zgolj na območje gradbišča, kjer je bilo staro cestišče odkrito na več mestih. V samem križišču so 240—280 cm globoko ležali trije 2—16 m dolgi fragmenti C₁, C₂ in C₃. Ležali so na nivoju trase današnje ceste Koper—Škofije in hkrati ob njeni desni strani. Izven križišča je bil odkrit še fragment C₄, v profilih jarkov pa smo ga zasledili tudi izven samega križišča na jugovzhodni in jugozahodni strani.

Daljša fragmenta C₁ in C₃ v križišču sta razmeroma dobro ohranjena. Na obeh straneh vozne površine je ohranjen kamniti rob-bankin, samo cestišče pa na več mestih prekriva drobir vezan z malto, ki tvori zgornjo povr-

šino cestišča. Omenjena fragmenta sta dala tudi lep in dokaj jasen profil, iz katerega lahko razberemo konstrukcijo ceste, ki je bila speljana po mnogokrat poplavljenem terenu Rižanske doline. Znano je namreč, da je Rižana še pred regulacijo svoje struge po drugi svetovni vojni zlasti v jesenskih mesecih dostikrat prestopala svoja bregova.

V plast ilovice sta bila 150—170 cm globoko vkopana bankina, to je 50—60 cm široka zidova, ki sta bila 6,25 m oddaljena drug od drugega. Tvorila sta rob cestišča. Prostor med obema bankinoma pa so 1—1,2 m globoko izpolnjevale štiri do 50 cm visoke plasti debelejšega ali drobnejšega kamenja, grušča in zemlje. Najnižjo plast je sestavljala do 40 cm debela plast večjega kamenja, položenega na trdno ilovnato podlago. S tem je cestišče dobilo trdno osnovo. Sledila je prav tako debela plast drobnejšega kamenja, mešanega z zemljo, ki je napolnjevala tudi praznino, nastalo med večjim kamenjem v najnižji plasti. Tretjo plast-plast drobirja, ki je bila debela 20 cm, je prekrivala plast drobirja, vezanega z živim apnom in je bila do 20 cm debela. Ta zgornja plast pa je tvorila tudi hodno oziroma vozno površino.

Ob robu cestišča so bili obcestni jarki, ki jih lahko imamo za sestavne dele ceste. Po-

Fragment benečanske ceste

sebnе konstrukcije obcestnih jarkov nismo zasledili. 2 metra širok jarek, ki je segal do dna bankinov, je bil vkopan v ilovico. Prilagojen močvirnemu terenu in konstrukciji cestišča je bil kanal, ki je bil speljan pod ce-

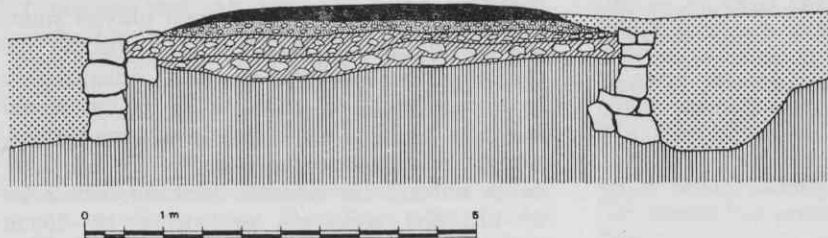
stiščem pravokotno na njegovo glavno smer. Odkrit je bil pri fragmentu C₃ oziroma pri daljšem delu starega cestišča, odkritem v križišču. Do 1,5 m dolgi in do 60 cm široki kamniti bloki so bili položeni preko kamnitega zidu, vezanega z malto. Po en blok se je ohranil na vsakem bankinu, ostali pa so bili pod cestiščem prekriti s 15–20 cm debelo plastjo drobirja, mešanega z mivko. Ni dvoma, da je bil ta kanal uporabljen tudi kasneje, saj so bile v podaljšku najdene betonske cevi, ki so bile položene v eni kasnejših gradbenih faz na tem terenu.

Na ostanke prav tako grajenega cestišča so naleteli delavci tudi izven samega križišča. 30 m dolg del ceste je ležal pod cesto, ki je do gradnje križišča peljala iz Dekanov v Škofije. (C₄). Ta del leži danes v zelenici na desni strani ceste Koper—Škofije. Ker je izkop sproti zalivala voda, profila ni bilo mogoče posneti. Po zgornji površini cestišča in deloma vidnem profilu pa lahko sklepamo, da gre za cestišče, ki je bilo zgrajeno nekako v istem času. Tudi po celotnem načinu gradnje ustreza gradnji omenjenih odsekov, odkritih v križišču.

Pri iskanju smeri cest, ki so bile nekdaj speljane skozi današnje ankaransko križišče, pa ne smemo zanemariti sledov, ki so jih našli v treh jarkih, izkopanih izven samega križišča in leže pod današnjim cestiščem. Na levem bregu Rižane sta bila odkrita fragmenta C₅ in C₆, medtem ko smo fragment C₇ zasledili na desnem bregu pred vstopom v križišče z dekanske strani. V prvem jarku, ki je bil od levega brega Rižane oddaljen 25 m, je ležalo staro cestišče 145 cm globoko pod

Del profila benečanske ceste

PROFIL CESTE

	- vezan drobir
(dorsum summum)		- ilovica
(solum solidum)
	- drobir z mivko
(nucleus)		- v jarek naplavljena mivka
(specum)
	- drobno kamenje z zemljo
(rudratio)		- bankin
(umbo)
	- debelo kamenje z zemljo
(statumen)		

Profil benečanske ceste
in primerjava plasti
s plastmi rimskih cest

današnja površina ceste, v drugem jarku, oddaljenem od levega brega Rižane 110 cm, pa smo ga našli že 120 cm pod površjem. V obeh profilih so bile ugotovljene vse že opisane plasti, ki smo jih zasledili v profilih fragmentov C₁, C₂ in C₃. Na več mestih je manjkalo le kamenje bankinov, ki ga je izruval stroj, s katerim so kopali jarke. Sodeč po profilu cestišča C₇, ki je bil odkrit 80 cm pod površnjem današnje ceste pred vstopom v križišče z dekanske smeri, pa je bil ta odsek slabše grajen.

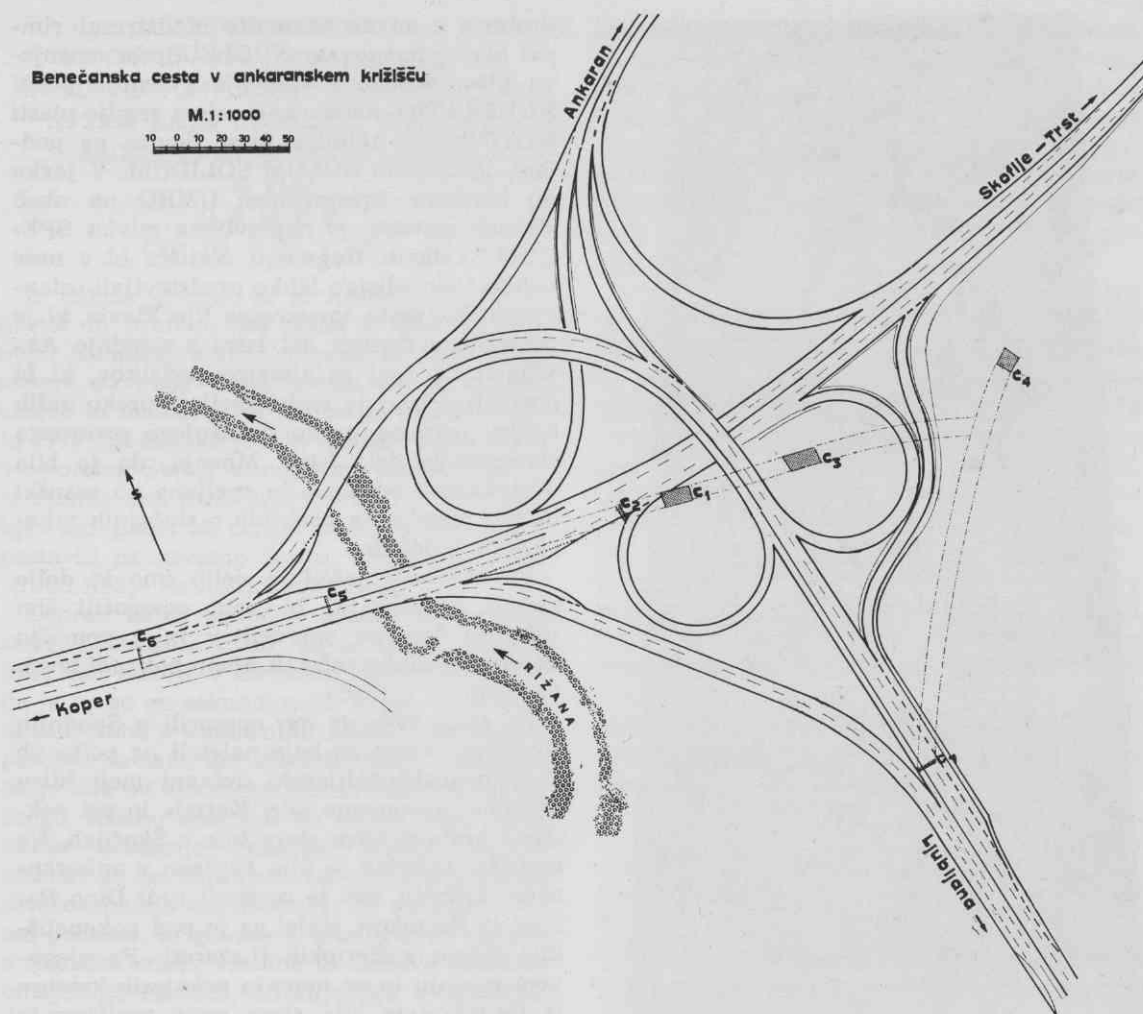
Vsi navedeni fragmenti stare ceste so bili najdeni v samem križišču ali vsaj v neposredni bližini na območju gradbenih del. S sondažnimi izkopi stari cesti izven gradbišča nismo mogli slediti. Vseeno pa so nam že ti fragmenti, povezani med seboj, dali približno 500 m dolg del trase, speljane od jugozahoda proti severovzhodu, to je v smeri Koper—Škofije. Cesta s profilom C₇ pa je verjetno vodila iz Dekanov v Škofije in se še pred odkritim fragmentom C₄ povezala s cesto, ki je prihajala s kopske strani.

Med dragoceno kulturnozgodovinsko dediščino, ki je že od nekdaj pritegovala pozornost arheologov in zgodovinarjev, spadajo nedvomno tudi ostanki starih cest tako prazgodovinskih kot že načrtno grajenih antičnih in zgodnjerednjeveskih. Mnoge so še vedno skrite v gozdovih in na poljih, prekrite z zemeljskimi plastmi, med poljskimi potmi ali pa so preko njih že speljane moderne široke ceste. Na trase starih cest dostikrat opozarjajo med ljudmi še ohranjena imena, kot so: stara cesta, rimska cesta, velika cesta,

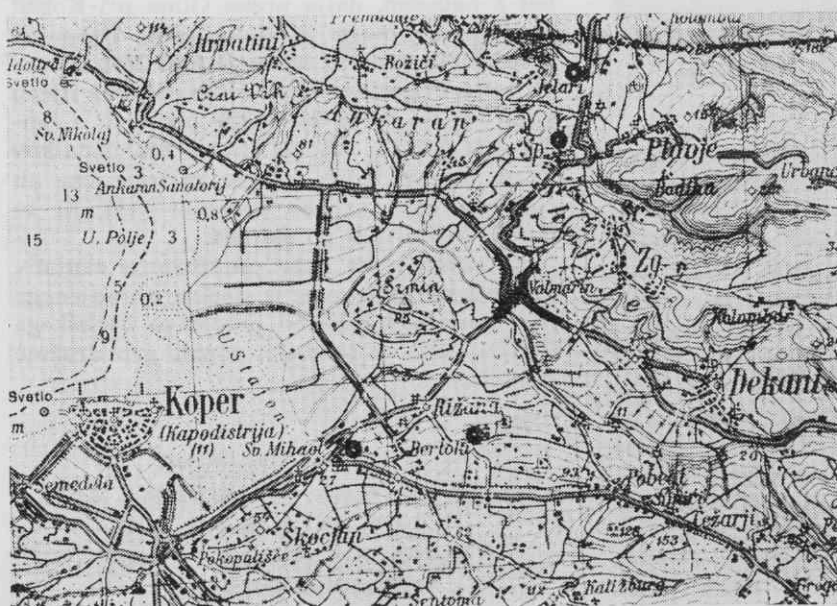
Napoleonova cesta in podobno. O pravi starosti teh cest pa nam navedena ljudska imena ne povedo veliko, so pa vseeno dragocen podatek, ker nas nanje vsaj opozarjajo. Točneje časovno jih je mogoče opredeliti le s pomočjo vztrajnega arheološkega dela, ki se ga sistematično lotevajo le redki arheologi oziroma raziskovalci.

Kot druga področja naše najstarejše kulturnozgodovinske preteklosti je v severnem slovenskem delu Istre tudi staro cestno omrežje še skoraj povsem neraziskano. Na osnovi arheoloških in zgodovinskih virov, ki govore o ostankih starih naselij, pa lahko domnevamo, da je bilo cestno omrežje dokaj gosto že v prazgodovini posebno pa v antiki in srednjem veku, ko so bila naselja v zaledju že povezana z obalo. Vedno hitreje se je razvijal tudi pomorski promet. Prek današnje severne Istre so bile speljane tudi poti in ceste, ki so povezovale srednjo in južno Istro s kraji sosednje Italije že od antike dalje. Najdba starega cestišča v ankaranskem križišču je zato toliko bolj dobrodošla, saj gre za prvo tovrstno najdbo, opremljeno z vso potrebno tehnično dokumentacijo.

Dobro ohranjen profil 6,2 m širokega cestišča z bankini in obcestnima jarkoma ter s pod cesto speljanim kanalom opozarja na trdno grajeno cesto, kar je razumljivo, saj je bil prav ta del trase speljan po dostikrat poplavljenem terenu Rižanske doline. Podlago cestišču so sestavljale tri dokaj trdne plasti kamenja in drobirja, to je plasti, kakršne srečamo tudi pri dobro grajenih rimskih cestah, opremljenih z bankini in obcest-

Benečanska cesta v ankaranskem križišču

Fragment trase benečanske ceste v današnjem ankaranskem križišču in sledovi te ceste v bližnji okolici

Napis na kamnitem stebru v Bertokih

nimi jarki, ki so deloma napolnjeni z mivko. O podobno grajenih cestah iz Galije nam poroča Grenierov Manuel.¹ Tako po širini cestišča kot po zaporedju plasti najdemo analogne primere med opisi rimskih cestišč, zato ni čudno, da je prvotno prevladovalo mnenje, da so bili v ankaranskem križišču najdeni ostanki rimske ceste, posebno še zato, ker so bile ob notranjem robu bankinov na dveh mestih najdene kamnite plošče, položene na plast drobnega kamenja, mešanega z zemljo.

Ta plast bi ustrezala rimski plasti, imenovani ruderatio. Plošče, ki se tudi v profilu lepo vidijo, bi lahko pripisovali ostankom rimskega tlaka. S plastmi rimskega cestišča lahko primerjamo tudi ostale plasti. Plast

drobirja z mivko in malto bi ustrezal rimski plasti, imenovani NUCLEUS, že omenjena plast drobnega kamenja z zemljo plasti RUDERATIO, debelo kamenje z zemljo plasti STATUMEN, najnižja plast ilovice pa podlagi, imenovani SOLUM SOLIDUM. V jarku ob bankinu, imenovanem UMBO na obeh straneh cestišča, je naplavljena mivka SPECUM.² Odkriti fragmenti cestišča bi v naše veliko zadovoljstvo lahko predstavljali ostanki antične ceste, imenovane Via Flavia, ki je povezovala srednji del Istre s sosednjo Akvilejo.³ Za zdaj še nimamo podatkov, ki bi govorili o trasi te ceste, speljani preko naših krajev oziroma preko današnjega severnega slovenskega dela Istre. Mnenja, da je bila odmaknjena od obale in speljana po osapski dolini, temelje na podatkih o slučajnih arheoloških najdbah.

Po končanih zaščitnih delih smo še dalje zbirali podatke, ki bi nam omogočili čim točnejšo časovno opredelitev in s pomočjo katerih bi lahko začrtali njeno pot tudi izven današnjega križišča.

Na staro cesto so nas opozorili v Spodnjih Škofijah. Nanjo so baje naleteli na polju ob jugoslovansko-italijanski državni meji blizu gostilne, imenovane »Pri Katrci« in pri nekdanji pralnici blizu stare šole v Škofijah. Na cestišče, kakršno je bilo najdeno v ankaranskem križišču, nas je opozoril tudi Dino Peharc iz Bertokov. Našel ga je pod pokopališkim zidom v Bertokih (Lazaret). Po njegovem mnenju in po mnenju nekaterih kmetov iz Bertokov je bila stara cesta speljana iz Škofij preko današnjega ankaranskega križišča, mimo Lazareta — pokopališča, posestva Činčin pri Sv. Mihaelu, kjer stoji danes steber z napisom, dalje preko Olma pri Kopru na Gažon, Šmarje in dalje proti Dragonji. V Bertokih pravijo tej cesti tudi Napoleono-va cesta. Navedeno staro cesto oziroma njeno traso bi bilo treba vsekakor preveriti s sondažnimi izkopi, saj na osnovi teh podatkov še ni mogoče trditi, ali gre za traso ene ali več tehnično različno grajenih cest, ki se morda ločijo tudi po starosti.

Vsekakor je za naše preučevanje zanimiv podatek, ki ga izvemo iz napisa, ohranjenega na stebru pod reliefno predstavo beneškega leva, ki drži v spodnjih šapah grb družine Delphino.

Napis se glasi:

ANTONIO DELPHINO
PRAET. ET PRAEF. AD INGENTIA NATO
QVI VIAM M. P. X.
VSQVE AD TERGESTI FINES
PENITUS EVERSAM

SEDULO LABORE
 ET CONSTANTI CURA RESTITUIT
 ET MURIS PONTIBUSQVE CONSTRUCTIS
 APTAM LATE CURRIBUS REDDIDIT
 ALOYSIUS DE OCTATIO COMES
 II VIRI
 G. A. M. P. P.
 CID ID CCLXXVI

Iz napisa izvemo, da je Antonio Delphino, pretor in prefekt, dal zopet v uporabo globoko izkopano cesto, ki meri 10 tisoč »Passuum« do meje Trsta potem, ko je sezidal zidove in mostove. Na napisu je označeno leto 1776 kot čas, ko je bilo cestišče zopet dano v uporabo. Steber z napisom enake vsebine je menda stal pred osnovno šolo v Škofijah, kjer leži podrt ob cerkvi in bi ga bilo treba postaviti na prvotno mesto. Tretji steber pa je stal nekje na italijanski strani.

Čeprav napis govori o dolžini obnovljene ceste, ni mogoče trditi, da se odsek začenja prav pri stebru v Bertokih, kajti možno je da je tu že na sekundarnem kraju. Vsekakor bi bilo treba s sondažnimi izkopi cesti slediti posebno še zato, ker starejši ljudje omenjajo, da je bila od ankaranskega križišča ob levem bregu Rižane speljana do stebra tudi cesta mimo nekdanje graščine Nobile, katere ostanki so še ohranjeni na pobočju grebena severovzhodno nad Bertoki. Če pa upoštevamo podatke, ki govorijo o ostalih dveh stebrih z napisom enake vsebine in sledove podobno omejenega cestišča, ohranjenega v Spodnjih Škofijah, pa je skoraj verjetno, da je bil ta obnovljeni del cestišča speljan prav skozi da-

našnje križišče in so mu pripadali fragmenti starega cestišča, odkriti med gradnjo novega ankaranskega križišča. Najdba je vsekakor zanimiva, ker smo dobili po vsej verjetnosti enega dokaj redkih profilov solidno grajene srednjeveške ceste. Napis na stebru pa terja vsekakor natančnejšo obdelavo, s čimer bodo nedvomno dopolnjeni tudi tu navedeni podatki.

Daljši in bolje ohranjen fragment cestišča je zaradi svoje zanimive tehnične izvedbe prezentiran v zelenici ankaranskega križišča po navodilih Medobčinskega zavoda za spomeniško varstvo Piran. Da bi bila današnja izvedba čim bolj ločena od starega načina gradnje, so staro cestišče z občestnimi jarki, napolnjenimi z mivko, obdali z ozkimi betonskimi robniki. Ob preseku starega cestišča, kjer je profil ceste lepo viden, pa je urejen prostor za ogled, prav tako omejen z betonskimi robniki. Ti pa predstavljajo tudi mejo med prezentirano najdbo in urejeno cestno zelenico. Za odvod meteorne vode je uporabljen obstoječi kanal, ki se tudi sproti čisti. S prezentacijo starega cestišča je današnje moderno križišče kulturno in estetsko obogateno.

OPOMBE

1. A. Grenier, Manuel d'... archéologie Gallo-Romaine, Paris 1934, 345. — 2. Zgodovina cest na Slovenskem, Ljubljana 1972, 17. — 3. A. Degrassi, Il confine nord-orientale dell'Italia Romana, 24, 49, Tav. VIII; L. Bosio, L'Istria nella descrizione della Tabula Peutingeriana, Atti e memorie della società Istriana di archeologia e storia patria, Trieste 1974, 54.

PRVA SVETOVNA VOJNA V OČEH DVEH SLOVENSKIH ILUSTRIRANIH ČASOPISOV

MAJA ŽVANUT

Prvi slovenski ilustrirani časopis, Slovenski ilustrovani tednik, je leta 1911 začel izdajati podjetnik in politik Ivan Pesek, sicer po poklicu učitelj. O svojih nagibih in ciljih je spregovoril v Pojasnilu,¹ natisnjenem v Tedenskih slikah kot odgovor na obrekovanje, ki sta ga sprožila njegov slabi finančni položaj in začasna zveza z dr. Ivanom Šušteršičem. V njem se najprej na široko razgovori o sebi, kako je še kot dijak v Mariboru urejal tajen dijaški list, kot učitelj pa je sodeloval pri raznih časopisih, kjer se je trudil za prosveto naroda. Na tihem si je vedno želel izdajati ilustriran tednik moderne vsebine in oblike. Zaradi slabega zdravja ni vzdržal večnih bojev z Nemci, zato je opustil učiteljski poklic, se nekaj časa ukvarjal s podjetništvom, leta 1911 pa je prišel v Ljubljano, kjer je takoj začel izdajati Slovenski ilustrovani tednik, čeravno so ga, kot pravi, mnogi svarili, češ da pri Slovencih še niso godna tla za tak list, saj so mnogo premajhen narod. Prvi dve leti je tednik res imel izgubo, potem pa si je opomogel in si pridobil veliko naročnikov ne le v slovenskih deželah, marveč tudi v tujini, kjer so živeli Slovenci: v Avstriji, na Westfalskem, v Švici, Parizu, Londonu, na Balkanu, v Egiptu in Ameriki. Izhajal je v 13.500 izvodih. Ob izbruhu vojne so ga oblasti z mnogimi drugimi časopisi vred ukinile. Toda vztrajni Pesek je dosegel, da je smel že v avgustom 1914 poslati v svet nov ilustriran tednik, pod naslovom Tedenske slike, ki je bil ves prilagojen vojnemu času.

Do 39. številke II. letnika ga je tiskal Dragotin Hribar v Ljubljani, do 2. številke III. letnika Peskova Zadružna tiskarna v Krškem, v začetku leta 1917 pa je Pesek kupil Hribarjevo tiskarno, jo reorganiziral in preimenoval v Zvezno tiskarno. Kmalu pa je zašel v denarne težave in ker ni niti pri liberalcih niti pri Kalanovih pristaših v SLS dobil podpore in posojila, se je vdal pritiskom dr. Ivana Šušteršiča, ki ga je silil, naj mu tiskarno proda ali pa tiska v njej njegov politični list Resnico. Pesek je v resnici natisnil prvo številko, potem pa je tako sodelovanje odklonil, pač pa je sprejel Šušteršičev predlog, naj svojo boljše opremljeno tiskarno na Dunajski cesti zamenja za Šušteršičevo Zadružno tiskarno na Starem trgu. Ta nenavadna zamenjava se je opravila v zadnjih dneh leta 1917.² Z odškodnino, ki jo je dobil ob tem, je Pesek poplačal dolgove in še naprej tiskal svoje TS pa tudi Slovana, ilustrirani humo-

ristični list Kurent (1918/1919), socialistično revijo Demokracija (1918—1919) in prvi letnik dnevnika Jugoslavija (od 1918 dalje), ki je zastopal stališča narodnosocialistične stranke, med katere voditelji je bil sam Pesek. S tem se je tiskarna vključila v dnevne politične boje.³

Toda TS so kmalu dobile konkurenta: 3. septembra 1914 je izšla prva številka Ilustri-ranega glasnika, ki ga je tiskala Katoliška tiskarna. V začetni reklamni kampanji se je razglasil za naslednika priljubljenega Slovenskega ilustrovanega tednika. Ogorčeni Pesek je hotel to reč javno razčistiti v Slovenskem narodu in TS, vendar so oblasti ob tej priložnosti oba časopisa zaplenile.⁴

ZUNANJA OBLIKA OBEH ČASOPISOV

TS so izhajale ob sredah, sprva v manjšem, nato v večjem formatu. V začetku so imele osem strani, z novim letom 1916 pa kar 16, vendar od tega tri do štiri strani oglasov. V 30. številki tega letnika se je številko strani zmanjšalo na 12 (na račun oglasov) in tak obseg je tednik, z izjemo dveh skrčenih števil, obdržal do konca. Cena je bila 10, od leta 1916 dalje pa 12 kron na leto. Letnik je tekel od 1. januarja do 31. decembra, tako da jih je bilo pet (prvi in zadnji nepopolna). Na položaju odgovornega urednika so se zamenjali trije možje: Dragotin Mohar (1914/15), Ivan Koželj (1915/17), Anton Sterlekar (1917/18). Naklada ni znana. Tednik je usahnil junija 1918 brez poprejšnjega obvestila bralcev.

Prva stran je bila vedno ilustracija s pod-napisom (akvarel ali fotografija), večinoma privzeta iz podobnih dunajskih listov. Tudi ostali fotografski material je prihajal iz »ilustracije centrale« na Dunaju, ki je imela lastne vojne poročevalce-fotografe. Domači posnetki so bili pravzaprav samo slike padlih na fronti, pa še te so morali pošiljati v Gradec ali na Dunaj, da so naredili klišeje, zato so bile objavljene z veliko zamudo. Zaradi vojne so bile ovirane dobave papirja, ki ga je bilo razen tega treba plačevati vnaprej in to je bil glavni razlog za Peskove denarne težave.

Ilustrirani glasnik je izhajal ob četrtkih, od 3. septembra 1914 do 29. avgusta 1918, ko je napovedal, da bo izhajal še naprej, le da v drugačni obliki, vendar iz tega ni bilo nič. Letna naročnina je bila videti konkurenčna, le 8 kron letno skozi vsa štiri leta, toda obseg

lista je bil večji del manjši od TS (sprva 12 strani, od maja 1916 še 10, od oktobra 1917 do konca pa le 8 strani). Papir je bil sprva finejši od tistega v TS, a se je v letu 1917 občutno poslabšal. Naročnikov je bilo v začetku veliko — 12.000, tako da so morali prvo številko ponatisniti. Uredništvo si je postavilo nalogo, da mora imeti list ob novem letu najvišjo naklado na Slovenskem. Ali se je to uresničilo, ni znano, vsekakor pa je tednik tako kot drugi časopisi prav kmalu moledoval naročnike, naj redno plačujejo naročnino in pridobivajo še novih. Tudi IG je bil ves odvisen od vzorov in tehničnih uslug velikih tujejezičnih časopisov. Odgovorni urednik je bil vsa leta Josip Klovar, tiskala pa ga je Katoliška tiskarna v Ljubljani.

PROGRAM IN VSEBINA

TS so v listnici uredništva v prvi številki napovedale, da bodo zvest glasnik misli in čustev slovenskega naroda v vojnem času ter lojalen, patriotičen, avstrijsko čuteč list, ki bo stal tudi na braniku vere. Marca 1916⁵ so prinesle odgovor nekemu bralcu iz Trsta, ki je spraševal, zakaj ni v njih nič političnih vesti: TS nočejo politike, političnih listov je dovolj, njihovi članki želijo biti poučni in zabavni, poleg tega prinašajo literaturo in serije fotografij s spremljevalnimi članki. V tem da se ravnajo po zgledu najboljših čeških, hrvaških in nemških ilustriranih tednikov.

Vsebinska shema se ni spreminjala, le da so nekatere rubrike z leti dobile več teže: naslovna stran je bila ilustracija, sledilo je nekaj literature (pesem, zgodba v nadaljevanjih, črtica), nato eden ali več poljudnih člankov na temo zgodovine, geografije, narodopisja, vojaške tehnike, sociale ipd., kronika dogajanja na frontah, drobne zanimivosti in gospodinjski kotichek z zdravstvom. Do pomladi 1917, ko je popustila težka roka cenzure, je časopis dajal videz neškodljivega domačega prijatelja, ki se izogiba kočljivim temam, potem pa ga politični dogodki povlečejo za seboj, rubrika Razne vesti poslana osrednja s svojimi izčrpnimi poročili o domači in svetovni politiki.

Literarni del sestavljata poezija in proza, zbrani z vseh vetrov, ki pa sta vendar na določeni ravni. Poleg daljših, zvečinoma pustolovskih zgodb v nadaljevanjih je tu množica krajših del domačih, a predvsem evropskih piscev, od katerih so nekoliko številneje zastopani francoski (Daudet, Maupassant, Zola, Balzac) in ruski (Čehov, Maksimov, Azov, Averčenko). Zdi se, da so bili v uredništvu tudi v tem pogledu odvisni od tujih vzorov.

Tu je nadalje mnogo narodopisnih in zgodovinskih delc, ki so služila bodisi kot mašilo v letih stroge cenzure, z nekaterimi pa je list v resnici želel širiti obzorje svojih bralcev, predstavljajoč jim dežele, ki so bile udeležene pri tej vojni. Posebno slovanski in balkanski narodi so tu našli veliko prostora. A tudi ti spisi so večinoma prevzeti iz tujih časopisov, ki so imeli lastne dopisnike. Častna izjema so prispevki dr. Ivana Laha, ki je bil tudi sam na fronti. Razmeroma dosti, posebno v zadnjih letnikih, je poročal s področja umetnosti: ocen knjig, koncertov, razstav. Prva dva letnika sta nadalje polna člankov na temo vojaške tehnike in strategije ter zdravstvenih in socialnih problemov kot posledic vojne. Sprva redki nekrologi s fotografijami so se proti sredini leta 1915 tako namnožili, da se je uredništvo odločilo, da bo poslej objavljalo le take, ki imajo splošen slovenski pomen.

IG je začel velikopotezno. V prvih osmih številkah listnice uredništva poročajo o navdušenem sprejemu pri občinstvu. Izdajatelju pa »ni šlo za dobiček«, hotel je le osrečiti slovenski narod z dobrim družinskim listom. Porok za to naj bi bila raznoličnost prispevkov: pesmi, zgodbe, podlistek, črtice, poučni in prigodni članki na vojne teme, nekrologi, rubriki Doma in Po svetu, gospodinjstvo in zdravstvo.

List je bil ves čas bolj literaren kot poljudnoznanstven ali informativen. V štirih letih je prinesel več daljših tekstov v nadaljevanjih (med njimi dva prava podlistka) tujih avtorjev, zelo dobro pa so zastopani tudi domači, zlasti France Bevk s številnimi črticami, Cankar in štirje iz dominsvetovega kroga: Silvin Sardenko, Matija Malešič, Ciril Jeglič in France Koblar. Od tujih avtorjev krajših tekstov je največ Rusov. Preostali prostor so tudi pri IG prve dve leti mašili z geografskimi, zgodovinskimi, socialnimi in vojno-tehničnimi prispevki, a jih je občutno manj kot v TS. Umetnostnega žvljenja tednik ni spremljal. Nekrologov je bilo vsa leta precej, vendar je objavljala le tiste, ki so bili sorodniki naročnikov.

ODNOS OBEH TEDNIKOV DO OSREDNJIH DOGODKOV DOBE

Atentat in vojna na Balkanu

Atentata lista spričo budne cenzure seveda nista mogla drugače oceniti, kot da je to gnusen zločin, v njegovo ozadje se ne spuščata. Izbruh vojne je obema nekaj, kar se je že dolgo pripravljalo. TS so v prvi številki podale dosti realistično oceno vzrokov te

vojne, v kateri se bo po njihovem odločilo, kdo bo imel v prihodnje prevlado v Evropi. O prvih bojih s Srbi poročata oba obširno in cenzuri prilagojeno (TS povzemajo po Neue Freie Presse, za IG pa piše neposredni udeleženec, poročnik Cvenkel): med vojaki je bilo veliko navdušenje, »časť«, da so smeli prvi streljati na Srbe, je doletela Hrvate, ki so jim oficirji komandirali po hrvaško (!). Srbi da so zvižalni in zahrbtni: v lice se delajo prijazne, v hrbet streljajo. TS v naslednjih številkah obširno pišejo o načinu bojevanja Srbov, ko se, kot pravijo, za svoj obstanek bori ves narod. Ob polomu srbske vojske v letu 1915 ne morejo skriti svoje prizadetosti, ki jo skrijejo za ponatis članka iz Arbeiter Zeitung, ki govori o strašni usodi tega naroda kot žrtvi svojega geografskega položaja. Oba tednika budno spremljata peripetije na južni fronti, TS obširneje in bolj dokumentirano, IG pa le sumarično, ne da bi se opredeljeval.

Svetovna vojna

TS so ves čas izhajanja na veliko sledile dogajanjem na evropskih bojiščih: v vsaki številki so prinašale poročila s front, ki sicer niso bila čisto sveža, so pa vendar dajala dobro podobo tistega, kar se je dogajalo, razen tega pa so še s priložnostnimi članki obdelale posamezne dogodke. Pri tem so si vsaj nekoliko kritičnosti privoščile takrat, kadar so poročale o bojih na zahodu (čez Nemce je bilo torej dovoljeno zabavljati), medtem ko je bila vzhodna fronta tabu, tam so se dogajala sama junaštva, vendar je treba takoj dodati, da so o Rusih vedno govorile vsaj s kančkom simpatije.

Tudi IG prinaša v vsaki številki vojaške in politične novice z vsega sveta. Vojne dogodke spremlja v začetku zelo natančno, svojim bralcem podari tudi zemljevid Evrope s posebej označenimi državami — udeleženkami vojne in podatki o njihovem potencialu. Posebnih člankov na to temo pa je malo in tudi v ocene vojaških in političnih dogajanj se ne spušta.

Vojna z Italijo in soška fronta

Tu je prizadetost obeh tednikov čisto drugačna. TS spremljajo zaplete z Italijo, njene zahteve, ponudbe avstrijske vlade. Po izbruhu vojne opisujejo natančno boje ob Soči in se pri tem nikoli ne pozabijo razgovoriti o srčnosti slovanskih polkov. Z zadoščanjem sporočajo, da tuji časopisi opisujejo to deželo kot slovensko. Z množico fotografij in člankov predstavijo trpeče Posočje in njegove branilce: Boroeviča, Dalmatince pod vod-

stvom legendarnega Turudije, neustrašne Slovence, ki da jih hvalijo tudi italijanski časopisi. Ta vojna je po njihovem mnenju vlila Slovincem samozavesti, saj je v začetku vse pričakovalo, da bo mali slovenski narod utonil v vojni vihri, pa se, nasprotno, na vseh koncih Evrope kaže kot junak.

IG prav tako v skoraj vsaki številki podrobno poroča o soški fronti, precej manj pa ima spremljevalnih člankov, ni tako vsiljivo avstrijsko patriotičen in navdušen nad hrabrimi Slovenci, vendar zna na svoj kratki, stvarni način marsikaj povedati med vrsticami.

Oba tednika imata veliko fotografij s soške fronte, toda ker sta vezana na tuje vire, ne v taki količini, kot bi verjetno rada glede na pomen tega bojišča za Slovence. Soška fronta je količinsko zastopana približno tako kot druge evropske fronte. Fotografsko gradivo ima v glavnem to vrednost, da daje splošen vtis o fronti v prvi svetovni vojni: kakšni so bili strelski jarki, kaverne, poljska železnica, bolnišnice, pokopališča, spomeniki, uniforme, oborožitev. V prvih letih posnetki niso bili točno locirani, nosili so oznake »nekje na Krasu«, »na Tolminskem« in podobno. Izjema so grobišča, ki jih posebno IG precej predstavi. V letih 1917 in 1918 so napisi pod fotografijami nekoliko radodarnější. Vojaške oblasti so že med vojno skrbele, da so bili padli dostojno pokopani. Januarja 1917 poročajo TS, da po Nemčiji in Avstriji potuje razstava »Vojaški grob in vojaški spomenik«, ki ima učni namen. Tednik priporoča slovenskim občinam, naj spomenike naročajo pri domačih umetnikih, primerne pa so tudi plošče na cerkvah, spomske lipe in vodnjaki.

V letu 1918 se je z vso težo postavil problem porušene Goriške, ki jo je bilo treba čim prej spet obljuditi, a vladni birokrati so kar spali. IG je junija v treh nadaljevanjih prinesel nasvete, kako naj domačini sami obnavljajo porušene domove, čemur je dodal tudi praktične primere — pet načrtov hiš, prilagojenih kupni moči prebivalstva. Soški fronti nekoliko ob robu, pa vendar tesno povezane z njo, so bile serije razglednic »Vojska v slikah«, delo domačih umetnikov, ki jih je vsa vojna leta zalagal, obilno priporočal in tudi objavljajl IG. Del čistega dobička od njihove prodaje je šel namreč za goriške begunce in oslepele slovenske vojake.

Revolucionarna dogajanja v Rusiji

V TS je vseskozi opaziti veliko zanimanje za Rusijo in razmere v njej. Izbruh revolucije jih ne preseneti. Ko marca 1917 prvič poročajo o njej, analizirajo tudi vzroke, ki so

jo povzročili.⁶ V zadnji marčevski številki poročajo, da je uspela, nerešeno da je le še vprašanje državne vladavine, od tega pa bo odvisen vpliv revolucije na Evropo in svet. Tudi naslednje številke so prinašale vesti iz Rusije o različnih strujah, ki so bile bodisi za mir ali vojno in o končni prevladi boljše-vikov. Do njih zavzemajo stališče v članku *Revolucija in evolucija*,⁷ ko pravijo: brezmejno tlačnemu ruskemu narodu je vojna odprla oči, vrgel je carja in si vzel vlado iz vrst znanih meščanov; tudi to je odslovil in si vzel vlado iz najodličnejših socialistov, zmernih republikancev; a tudi te je vrgel in poklical na čelo anarhiste, komuniste, negativne elemente (Lenin, Trocki in drugi Židje brez slovanskega čuta), ki hočejo kar čez noč urediti vsa vprašanja.

IG poroča, 22. marca 1917, da je v Rusiji baje revolucija, a se mu zdi to malo verjetno, čeprav je res, da prebivalstvo tamkaj zelo strada. V naslednji številki poroča o vzrokih, ki so jo sprožili in o bojih med strujami. Septembra piše čisto v duhu nemškega tiska, da je v Rusiji velika zmeda, vlada bi rada sklenil mir, pa ne more, ker je preveč v oblasti angleškega denarja. Novembra predstavi Leninov program in dodaja, da bo za Evropo pravi blagoslov, če se mu res posreči doseči mir.

Mirovna prizadevanja in pogajanja

TS so že dokaj zgodaj objavljale ugibanja tujih časnikarjev, koliko časa utegne trajati vojna in kakšna bo Evropa po njej. Konec leta 1916 so prinesle predlog centralnih sil za mirovna pogajanja in pozneje odgovor antante nanj. V članku *Nove naloge po vojni*⁸ so razvile (lastno?) misel, da po vojni narodno gospodarstvo ne bo več kapitalistično v smislu 19. stoletja, ampak socialistično. Organi gospodarskega življenja bodo sprva ostali še isti, le bolj povezani z državo, ljudje pa bodo delali iz spoznanja, da so člen v državnem ustroju. Mirovno vprašanje so imele ves čas na sporedu, posebno obširno pa so pisale o stockholmski konferenci socialnih demokratov, ki jim je pomenila poskus delavcev, da zgradijo most med narodi pa tudi o pogajanjih v Brest-Litovskem. Tu poročajo o ruski zahtevi po samoodločbi narodov, ki jo je avstrijski delegat zavrnil: ta zahteva je po njihovem sprejemljiva za vse narode, razen za Nemce in Madžare, ki so torej krivi, da se vojna nadaljuje.

IG prinaša decembra 1917 slovenski prevod note centralnih sil, ki na pobudo cesarja Karla ponujajo antanti mir. Pozneje poroča o odgovoru zaveznikov, na široko pa o Wil-

sonovih ter zlasti papeževih mirovnih prizadevanjih. 3. januarja 1918 objavi celoten predlog ruskih delegatov za mir ter odgovor centralnih sil nanj. Do stockholmske konference je zadržan, češ tudi med socialnimi demokrati so sicer poštenjaki, na splošno pa so njihovi voditelji v službi velikega kapitala, oziroma Judov, zato so si v laseh in jim ne bo uspelo narediti miru.⁹

Notranjeavstrijske razmere

Kar se tiče domačih razmer, so časopisi pa tako tudi naša tednika, prva leta vojne očitno smeli pisati le o pomanjkanju živeža, za kar je bila seveda kriva Ogrska, ki je imela žita dovolj, pa ga je raje prodajala v tujino kot avstrijski polovici države. Spomladi 1916 je postalo aktualno vprašanje koncentracije slovenskih političnih strank. TS so prinesle poziv tržaške Edinosti k taki združitvi: Čehi, Poljaki, Madžari so politično aktivni, le Slovenci spe.¹⁰ Bralce obveščajo, da nemški listi mnogo pišejo o tem, kakšna bo Avstro-Ogrska po vojni in delajo kombinacije z narodi, nekateri pa zahtevajo celo spoštovanje individualnosti narodov. Oktobra objavljajo odgovor Slovenca, v katerem SLS sporoča svoje pogoje za koncentracijo, za katero načelno je.¹¹ IG o vsem tem ne piše.

Atentata na Stürghka ne komentirata, navajata le dejstva. V tem času jima je še vedno prva skrb dokazovanje zvestobe Slovencev dinastiji, navdušujeta se nad prvimi političnimi odločitvami mladega cesarja, posebno nad amnestijo. Avstrijski predlog o formiranju poljskega kraljestva jima je zanesljivo znamenje, da Slovenci ne upajo in se ne borijo zaman, cesar bo 'uslišal tudi njihovo željo po avtonomiji.

Politika postane v letu 1917 ena od osrednjih tem obeh tednikov. Namenjata ji vedno več prostora. To je posebej očitno pri IG. Oba poročata o pripravah na državni zbor, v prvi junijski številki pa prinašata besedilo majske deklaracije: TS se v obširnem članku *Začetek ustavnega življenja*¹² razgovore o razmerah v državi pod Stürghkom in pohvalijo novega cesarja, da so njegove misli ustavne in demokratične, Slovencev v veliko zadovoljenje. Poslej je njuno pisanje veliko bolj svobodno in kritično, čeprav se cenzura tu in tam še vmeša. Za oba je značilno nezaupanje v vlado in zaupanje v cesarja.

TS pogosto pišejo o obupnih gospodarskih razmerah, ki so posledica vojne: o stavki mariborskih železničarjev, o novih davkih, ki bodo — posebno vinski — povzročili izseljevanje, o bedi na Goriškem, kjer vlada mnogo obljublja, a nič ne naredi. TS čutijo bolj

z delavci — Anton Pesek je spomladi 1918 začel izdajati socialistično revijo Demokracija in je njen uvodni članek ponatisnil tudi v TS¹³ — medtem ko IG kot Krekov pristaš bolje razume kmeta. Parlamentu priporoča, naj bolj skrbi zanj, sicer se bo vse sesulo. Januarja 1918 poročata oba o velikih delavskih stavkah na Dunaju, IG pa takoj pristavlja, da bo vlada vprašanje preskrbe delavcev reševala na račun kmeta. Pri majniški deklaraciji gre po njegovem tudi za vprašanje kruha.

Oba vestno spremljata politične dogodke, ki zadevajo Slovence: Krekovo in Koroščevo potovanje v Prago in po Balkanu, septembrsko izjavo, razcep v SLS, razvoj deklaracijskega gibanja. Krekovi smrti posveča zlasti IG veliko prostora, objavi pa tudi Jegličovo izjavo ob izstopu Šušteršiča in Jakliča iz SLS.¹⁴ Oba tednika se zelo angažirata v deklaracijskem gibanju. V začetku 1918 objavljata predloge v zvezi z bodočo ureditvijo skupnosti jugoslovanskih narodov: jugoslovanska ideja jima je stvarnost, avstrijski okvir počasi opuščata. IG postane kar revolucionaren, ko objavi Pravljico (ki jo je cenzura močno oklestila, pozneje pa je nekdo izvodu, ki sem ga imela v rokah, manjkajoče dele dodal) — ostro satiro na vojskujoče se države in vladarje, tudi avstrijskega.¹⁵ Nemcem, ki protestirajo zaradi dogodkov na jugu, odgovarja takole: če tlačen in dušen ogenj na jugu šine kvišku, uniči pilote, ki jih zabijajo Nemci za svoj »nemški most do Adrije«.¹⁶

Posebej obširno in zanosno poročata oba lista o slavnostih v Pragi, ki so se jih udeležili tudi Jugoslovani. To je bilo poslednje navdušenje. Zadnja številka TS, dne 5. junija, je bila že vsa pobeljena. IG pa je močno zvođenel, a je vztrajal še do konca avgusta, ko je v predzadnji številki naznanil, da bo izhajal še naprej, le v spremenjeni obliki: v manjšem formatu, na štirinajst dni in na 24-ih straneh. Prinašal bo mnogo literature, zlasti izvirne, poučne članke opise bratskih narodov in potopise, vse bogato ilustrirano. Vojno bo obravnaval le toliko, kolikor bo potrebno. Septembra se potem vendarle ni več pojavil.

ZAKLJUČEK

Tedenske slike in Ilustrirani glasnik sta zelo soliden proizvod slovenskega tiskarstva

med prvo svetovno vojno. Z občudovanja vredno vztrajnostjo sta kljubovala težavam, ki jih je prinašal vojni čas; težki roki cenzure, ki je prepovedovala celo prevode iz nekaterih listov in s tem omejevala izbor, pomanjkanju papirja, zamudnemu potovanju klišejev, plačevanju vnaprej. Slovenci so bili torej navzlic pomislekov nekaterih dovolj beroče občinstvo, da se je med njimi lahko obdržal ne le en, ampak celo dva ilustrirana tednika. Ne glede na to, da sta bila uglasena na isto tematiko (tu in tam so se ponavljale tudi fotografije), sta imela vendar vsak svoj obraz: IG se je zatekal v literaturo in manj razkazoval avstrijski patriotizem, TS pa so svoje velike ambicije morale skrivati za mašilnimi članki, ki so nekoliko nenačrtno prinašali za vsakogar nekaj, ter za sumljivim navdušenjem za dinastijo. Kakšno olajšanje za oba, ko se lahko nekoliko svobodneje razpišete! TS se izživljajo v slovanofilstvu in navdušenju za majsko deklaracijo, IG je strankarsko discipliniran in tempira navdušenje tako, kot se je stopnjevalo v SLS. In končno, tekmeča sta se, vsaj navzven, dostojanstveno prenašala. Na svojih straneh nikoli nista omenila drug drugega.

OPOMBE

Tedenske slike, izhaja ob sredah. Izdajatelj in odgovorni urednik Dragotin Mohar (od 1915, 39: Ivan Koželj, od 1917, 3: Anton Sterlekar). Tiskal Dragotin Hribar (1915, 39—1917, 2: Zadržna tiskarna v Krškem, od 1917, 47: Zvezna tiskarna). Letnik I—V (12. avg. 1914 do 5. junij 1918). Ilustrirani glasnik, izhaja ob četrtnih. Odgovorni urednik Josip Klovár. Tiskala Katoliška tiskarna v Ljubljani. Letnik I—IV. (3. sept. 1914 do 29. avg. 1918). Razen njiju je v tem času izhajal še ilustrirani štirinajstnevnik Svetovna vojska. Urednik Ludovik Tomažič, založila Katoliška bukvarna v Ljubljani, tiskala Katoliška tiskarna. Izhajal je od novembra 1914 do julija 1915. 18 sešitkov in zemljevid Evrope.

1. TS IV. št. 52, V. št. 1, B. Berčič: Tiskarstvo na Slovenskem, Ljubljana 1968. — 2. isto. — 3. B. Berčič: Tiskarstvo... — 4. TS V. št. 1 Pojasnilo. — 5. TS II. št. 12. — 6. TS IV. št. 12. — 7. TS IV. št. 48. — 8. TS IV. št. 7. — 9. IG III. št. 36. — 10. TS III. št. 17. — 11. TS III. št. 41. — 12. TS IV. št. 23. — 13. TS V. št. 19. — 14. IG IV. št. 15. — 15. IG IV. 32. — 16. IG IV. št. 32.

AGRARNA REFORMA NA VELEPOSESTVU JABLJE

OLGA JANSA-ZORN

Veleposestvo Jablje prav gotovo ni spadalo med največja veleposestva na slovenskem ozemlju v času stare Jugoslavije, vendar pa je bilo med tistimi 208 veleposestvi, ki jih je zadela agrarna reforma. Čeprav je bil delež zemlje jabeljskega veleposestva, ki je po agrarni reformi bila razdeljena, razmeroma majhen, pa je vendar zanimiv potek agrarnoreformnih prizadevanj, vloga občinskih in okrožnih agrarnih odborov ter njihovo delovanje in ne nazadnje tudi prizadevanje in reakcije agrarnih interesentov.

Kot je znano, so nekdanji fevdalci na Slovenskem tudi po zemljiški odvezi ostali lastniki ogromnih zemljiških kompleksov. Ob koncu 19. stoletja je za naše dežele značilno na eni strani kopičenje zemlje v rokah velikih kmetov in veleposesti, medtem ko se posest zadolženih srednjih in malih kmetov še naprej drobi. Najboljša obdelovalna zemlja je bila v rokah veleposestnikov, veliko kmetov jo je jemalo v zakup, ali pa so se preživljali z delom na veleposestniški zemlji.

Veleposestvo Jablje v tem pogledu ni bilo nobena izjema. 12. marca 1920 je bila v časopisu »Jugoslavija« objavljena notica, iz katere je razvidno, da baronica Lichtenberg le občasno biva na graščini in da ima v Ljubljani 4-sobno stanovanje, tudi sicer jo v tem časopisu napadajo, češ da ima nemškega oskrbnika (Riedla); tega je kasneje zamenjal (junija 1920) Josip Zdovc. Dalje jo napadajo, da slabo ravna s svojimi ljudmi, zlasti še z gozdarjevo vdovo, katere mož je bil 42 let njen uslužbenec itd.

Iz arhivskih podatkov posnemamo, da je imelo veleposestvo Jablje, last družine Lichtenberg, 27. februarja 1919 po katastru ter po kulturah in površinah naslednje izmere:

njive	45,0783 ha
travniki	63,6594 ha
vrtovi	2,2753 ha
Skupaj	111,0135 ha
pašniki	3,9946 ha
gozd	138,7961 ha
stavbišča	1,0389 ha
Skupaj	254,8431 ha ¹

Veliko revolucionarno vrenje ob koncu prve svetovne vojne je tudi pri nas prisililo vladne kroge, da so pričeli obljubljeni agrarni reformo. Poleg težkih socialnih razmer so zanjo govorili tudi politični in nacionalni

razlogi. Na Slovenskem, kjer je bila polovica veleposesti v rokah tujcev, bi agrarna reforma pomenila, da bodo zemljo končno dobili slovenski kmetje.²

O agrarni reformi se je veliko govorilo v letih 1919 in 1920. Važen pravni akt so bile Predhodne odredbe za pripravo agrarne reforme (25. februarja 1919);³ za nadaljnji razvoj pa je pomembna zlasti uredba o prepovedi odsvojitve in obremenitve (21. marec 1919), ki je bolj natančno določala, kaj je veleposest. Določena sta bila tudi dva maksimuma, za Slovenijo je veljalo, da lahko veleposestnik obdrži 75 ha obdelovalne zemlje in 200 ha zemlje sploh.

V prvi fazi izvajanja agrarne reforme so morale veleposestniške uprave na podlagi odredbe glavnega poverjenika ministrstva za agrarno reformo v Sloveniji z dne 13. septembra 1919 skleniti z agrarnimi interesenti za eno leto zakupne pogodbe. Ohranjeni »Popis malokmetijskih družin z ozirom na obseg njihovih posestev na osnovi naredbe ministra za agrarno reformo z dne 10. aprila 1919 št. 1109« kaže, da je bilo npr. v katastrski občini Mekinje 37 agrarnih interesentov, ki so skupno želeli dobiti od jabeljskega veleposestva 25 oralov (johov) tj. 14,375 ha zemlje. To so bile družine, ki same niso imele zemlje, oziroma so jo od veleposesnikov Lichtenberg imele v zakupu (nekateri želijo, da se jim ta zakup po agrarni reformi dodeli).⁴ Žal za občini Loka in Trzin, kjer se je tudi razprostiralo jabeljsko veleposestvo, teh podatkov nisem našla, verjetno pa je bila situacija podobna.

V zvezi z izvajanjem agrarne reforme je bila izdana 4. febr. 1920 »naredba ministra za agrarno reformo«⁵ (dr. H. Krizmana) s katero se ustanavlja agrarno zastopstvo za pripravo agrarne reforme v Sloveniji v smislu predhodnih odredb z dne 25. februarja 1919 in ministrske naredbe z dne 12. aprila 1919«. Po njej bi pri izvedbi agrarne reforme v Sloveniji sodelovali kot posvetovalni organ agrarni odbori z mandatno dobo 1 leta, in sicer:

1. občinski agrarni odbori;
2. okrožni agrarni odbori (Ljubljana, Maribor, Murska Sobota);
3. deželni agrarni odbor, ki se izvoli za vse območje Slovenije.

Služba odbornikov je bila častna, kasneje jim je bil mandat podaljšan do leta 1924, nato so bile ponovne volitve, 1928 in 1929 so še delovali, od leta 1930 pa občinskih in ok-

rožnih agrarnih odborov ni več, marveč opravlja funkcijo bivšega občinskega agrarnega odbora Mekinje županstvo občine Mekinje, funkcijo okrožnega agrarnega urada pa agrarni referat pri sreskem načelstvu Ljubljana.

Pravice občinskih agrarnih odborov so bile (po naredbi z dne 4. februarja 1920):

1. da predlagajo, koliko veleposestniške zemlje, kje in za kolikšno zakupnino naj se dá v zakup tistim družinam, ki so za to upravičene; koliko drv za kurjavo, stavbnega lesa in stelje naj dobe upravičene družine iz veleposestniških gozdov; katere skupne naprave v melioracijske in druge namene naj se napravijo ali vzdržujejo na veleposestniških zemljiščih;

2. da zbirajo material, potreben za izvedbo agrarne reforme, zlasti o tem, koliko je v občini oseb in družin, ki se ukvarjajo z obdelovanjem zemlje, pa je nimajo dovolj, da bi mogle ob njej živeti ter se zato žele izseliti v drug del države itd.

Okrožni agrarni odbori predlagajo:

1. koliko zemlje in v kakšni kulturi se odkaže od veleposestniške zemlje v zakup vsaki izmed občin določenega okrožja in koliko znaša zakupnina;

2. kje se odkaže vsaki občini kurivo, stavbni les in stelja in za kakšno odškodnino;

3. kako naj se razsodijo spori med posameznimi občinami v okrožju, ki se tičejo užitkov iz veleposestev v smislu predhodnih odredb.

Naloga deželnega agrarnega odbora pa naj bi bila:

1. da predlaga, koliko zemljišč veleposestev in katera je treba ohraniti za javne namene (za kmetijske šole, vzorna posestva ipd.);

2. da daje mnenja o zakonskih in naredbenih načrtih, zadevajočih agrarno reformo, ter predlaga potrebne ukrepe in odredbe.

§ 5 omenjene naredbe posebej govori o volitvah občinskih agrarnih odborov. Najkasneje 14 dni po razglasitvi naredbe so morali občinski uradi izdelati imenik vseh glavarjev družin, ki žive od obdelovalne zemlje (tudi kmetijski delavci in hlapci, če imajo svojo družino). Kdor je vpisan v imenik, lahko voli in je lahko izvoljen. Pravico do volitve so imele tudi vse polnoletne ženske, ki so bile vpisane v imenik, če so vodile svoje gospodarstvo kot samostojne gospodarice.

Ena izmed prvih nalog novega občinskega agrarnega odbora je bila, da pregleda popis družin v občini. Če popisi niso bili natančni, jih je moral napraviti agrarni odbor, in sicer vpisati vanje:

— ime, priimek in bivališče predstavnika družine;

— število članov družine po starosti (posebej nad 14 let in pod 14 let);

— število živine (posebej govedi, konj, svinj, ovac);

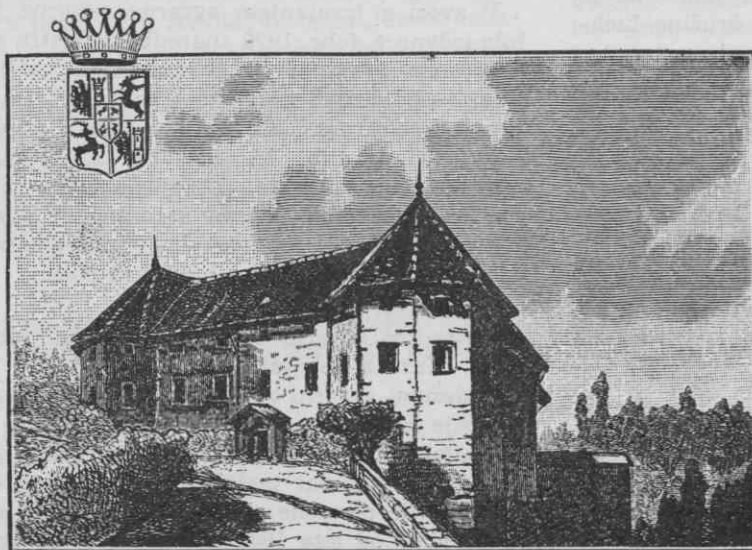
— število poslopij (hiša, hlev itd.);

— katastrske občine, kjer je zemlja;

— površino posameznih vrst zemljišča;

— koliko zemlje bi družina še mogla obdelovati.

Občinski agrarni odbori so volili okrožni agrarni odbor; deželni agrarni odbor pa so sestavljali vsi predsedniki okrožnih odborov. Dopisovanja med okrožnim agrarnim uradom

Iz knjige J. Sima: Bilder aus Krain. I. Im Gebiete der Steiner-Bahn. 1891 (izrez iz ilustracije L. Benescha)

in občinskimi agrarnimi odbori je bilo veliko, včasih tudi kar ostro. Leta 1927 je npr. šef okrožnega agrarnega urada Brnčič poslal okrožnico občinskim odborom, kjer poudarja, da morajo občinski agrarni odbori vsak svoj sklep, ki mora biti utemeljen, predložiti okrožnemu agrarnemu uradu v Ljubljani, ki je edini upravičen, da ga po temeljiti presoji na podlagi obstoječih zakonov in naredb potrdi ali zavrne. Dalje je rečeno: »Strogo prepovedujem občinskim agrarnim odborom, da izvršijo v bodoče samolastno katerikoli sklep, brez da bi ga predhodno predložili okrožnemu agrarnemu uradu v potrditev«.

Za naš prikaz je nadalje pomembna uredba z dne 3. septembra 1920 (20. maja 1922 razglašena za zakon), kako je zemljišča veleposestev dajati v štiriletni zakup.⁶ Uredba pravi, da traja 4-letni zakup od 1. oktobra 1920 do 30. septembra 1924. Ta rok se lahko podaljša, dokler zemljišče po zakoniti poti ne preide v last zakupnikov. § 2 pa naglašaja: »Namen dajanja v 4-letni zakup je ta, da se do končne ureditve agrarne reforme ustalijo posestne razmere veleposestnikov in siromašnih poljedelcev kot začasnih zakupnikov in da se tako enim kot drugim dá možnost za racionalno delo.«

Za zakup so prišla v poštev le zemljišča, vpisana v posestnih listih kot njive, travniki in pašniki (§ 3), medtem ko druga obdelovalna zemlja (vinogradi, sadovnjaki in vrtovi) ni bila predmet agrarnega zakupa. O gozdovih pa ta uredba še ni govorila.

Pri razdeljevanju zemlje naj bi postopali tako, da bi prvi dobili zemljo v zakup poljedelci najbližjih vasi; nobena družina naj bi ne dobila več kot toliko, da bi z lastno zemljo vred imela 10 oralov obdelovalne zemlje (5,75 ha). Če ima družina več kot 10 članov, ki živijo v skupnem gospodinjstvu, sme priti 1 oral na vsakega člana. Važno je tudi določilo, da se pašniki podeljujejo v celoti poljedelcem okoliških vasi (§ 5). Potem je tu še poseben člen o dobrovoljcih; kot agrarni subjekt pa se pojavljajo še vaški obrtniki, ki so se tudi dotlej ukvarjali s poljedelstvom, ker od obrti niso mogli živeti.

Veliko nejasnosti in dopisovanja je bilo v zvezi s plačevanjem zakupnine. Omenjena uredba je namreč določala, da se zakupnina plačuje vnaprej, s prvo zakupnino pa se plača za stroške merjenja 30 din za vsak oral. Letna zakupnina je znašala za njive 8-kratni, za travnike pa 10-kratni čisti katastrski dohodek. Državni davek, občinsko naklado in druge javne davščine, ki obremenjujejo zemljo dano v zakup, plačuje dosedanji lastnik. Če zakupnik umre, preide zakup na nasled-

nike, če so sposobni izpolnjevati obveznosti zakupa.

Odločbe o oddajanju zemljišča v zakup izrekajo okrožni agrarni uradi, prav tako tudi odločbe o razdelitvi zemlje med posamezne interese. Podzakup ni bil dovoljen, prav tako je bilo prepovedano menjavanje kultur (njiv, travnikov in pašnikov) in sekanje gozdov.

Postopek dajanja v 4-letni zakup se je nekoliko zavlekel. Zaradi enotne izvedbe 4-letne zakupodaje je okrožni agrarni urad v Ljubljani 25. januarja 1921 razposlal okrožnico občinskim agrarnim odborom, v kateri je naročal, da mora občinski agrarni odbor razposlati veleposestvom tiskovino »Seznam za štiriletno zakupodajo razpoložljivega poljedelskega zemljišča«. Tako je bila uprava veleposestva Jablje dolžna izpolnjeni seznam čimprej vrniti in na podlagi teh podatkov so potem občinski agrarni odbori sestavili imenik štiriletnih zakupnikov poljedelskih zemljišč. Zakupnike so vpisali tako, da so prišli na prvo mesto najpotrebnejši. Pri vsakem je bilo treba pod opombe vpisati skupno vsoto letnih davkov. Najkasneje do 1. marca 1921 so morali te sezname poslati okrožnemu agrarnemu uradu v Ljubljani v odobritev. V okrožnici je posebej poudarjeno, da občinski agrarni odbori ne morejo odbirati niti razdeljevati veleposestniške zemlje, morejo samo predlagati, ne pa odločati.⁷

V zvezi s 4-letnim zakupom so imeli tako občinski kot okrožni agrarni odbori veliko dela. Prošnje posameznikov so kar deževale, dostikrat so bile odločitve težavne, pa tudi delo odborov ni bilo vedno najboljšo.

Pritožbe posameznikov in občinskih agrarnih odborov gredo predvsem na račun tega, ker je veleposestvo Jablje že dotlej dajalo veliko zemlje, zlasti travnikov, v zakup in so posamezniki želeli še naprej obdržati ta zemljišča v zakupu, in sicer kot agrarni interesi. Dalje imamo veliko pritožb v zvezi z menjavanjem kultur. Lastniki jabeljskega veleposestva so skušali po mnenju agrarnih interesentov obdržati na račun širšega maksimuma nekatera zemljišča, ki so bila v katastru vpisana kot vrt ali nerodovitna zemlja, dejansko pa so bili to travniki.

Ker je bilo še veliko nejasnosti v zvezi s plačevanjem zakupnine, je okrožni agrarni urad v Ljubljani 22. marca 1921 opozoril veleposestva in občinske agrarne urade,⁸ da je ministrstvo za agrarno reformo z naredbo št. 9770 (12. septembra 1920) naročilo, da se vse zakupnine, tudi štiriletne, plačujejo neposredno upravi veleposestva.

Okrožni agrarni urad je nato 12. januarja 1923 poslal občinskemu agrarnemu odboru Mekinje prepis oddelitvenega odloka poljedelskega maksimuma od 75 ha veleposestva Lichtenberg Jablje v vednost s pripombo, da ima naslov proti temu odloku pravico pritožbe na agrarno direkcijo v 8 dneh.¹⁰

V zvezi z izvajanjem agrarne reforme na veleposestvu Jablje je zanimivo tudi dejstvo, da leta 1919, ko je šlo za enoleten zakup, prosijo posamezniki za 1/2, 1 ali celo 2 orala obdelovalne zemlje, skupno v katastrski občini Mekinje za 25 oralov (14,375 ha). Ko pa je šlo za 4-leten zakup, je iz seznama zakupnikov z dne 15. avgusta 1921 razvidno, da dobivajo posamezne družine 8, 16, 32, 40, 48 in samo ena družina 64 arov zemlje, skupno 44 interesentov v občini Mekinje 8,96 ha.¹¹

Posebno poglavje pri izvajanju agrarne reforme predstavljajo veleposestniški gozdovi. Prav tu pa so bile razne naredbe in zakoni najbolj popustljivi. Veleposestva Jablje, ki je imelo 1919. leta 138.7961 ha gozda, agrarna reforma ni prizadela, gozd je ostal neokrnjen. Zadela ga je edinole naredba o nakazovanju kuriva in stavbnega lesa v veleposestniških gozdovih interesentom agrarne reforme v Sloveniji z dne 27. aprila 1921, ki sta jo podpisala minister za agrarno reformo N. Uzunović in minister za gozdove in rudnike dr. H. Krizman.¹² V naredbi in kasneje v zakonu je rečeno, naj se agrarnim interesentom, in sicer dobrovoljcem, revnim poljedelcem in drugim poljedelcem v okolihu gozdnega veleposestva, nakaže neizogibno potrebni les za kurjavo, seveda za zmerno odškodnino. Na vsako hišno gospodarstvo bi prišlo do 8 m³ (v gorskih krajih, kjer je daljša zima pa 16 m³). Za posamezno gospodarstvo se sme za novo zgradbo dovoliti največ 15 m³ lesa. Les se sme nakazati šele potem, ko prosilec dobi gradbeno dovoljenje in pripravi že tudi potrebno množino drugega gradbenega materiala. Ohranjen je seznam 52 prosilcev (27. november 1921, ki ga je pripravil občinski agrarni odbor v Mekinjah. Med njimi je 18 delavcev, 15 kmečkih delavcev, 4 mali kmetje, 8 obrtnikov, 2 učitelja in šola v Mekinjah. Skupaj jim je bilo dodeljeno 428 m³ drv in 123 m³ stavbnega lesa.¹³

Ohranjenih je veliko prošenj za dodelitev lesa po nižji ceni. Prav v zvezi z lesom pa so se pojavljale številne špekulacije in poskusi že prej prodati les raznim veletrgovcem po nižji ceni. O oni takih špekulacij beremo tudi v »Slovincu« 13. aprila 1921 pod naslovom Diskretno vprašanje na direkcijo agrarne reforme za Slovenijo v Ljubljani. V tem prispevku več interesentov dolži direkcijo ag-

rarne reforme, posebej direktorja Lukana, da je na pritisk baronice Lichtenberg dovolil, da se les odda enemu od veletrgovcev. Za tako ravnanje ima po pisanju »Slovenca« zasluge zlasti zloglasni pruski baron Bülow, »posinovljenec« baronice Lichtenberg. V zvezi s tem člankom je zahteval celo predsednik deželne vlade za Slovenijo od agrarnega direktorja Lukana pojasnilo.¹⁴

Težko pričakovana je izšla 30. maja 1925 Naredba ministrstva za agrarno reformo o ureditvi objektov in subjektov agrarne reforme.¹⁵ V smislu te naredbe se je 28. avgusta 1926 opravila revizija agrarnih zakupnikov občin Mekinje, Trzin in Loka pri Trzinu za veleposestvo Hipolite Lichtenberg v Jabljah. Ob sodelovanju zastopnikov občinskih agrarnih odborov in županstev treh navedenih občin je bilo sklenjeno, da so doseđanji agrarni interesenti izpolnjevali dolžnosti, ki jih predpisuje člen 10 te naredbe in da se niso pregrešili proti agrarnim predpisom. Enako je bilo ugotovljeno, da nekateri obrtniki, ki so doslej imeli zemljo, tudi vnaprej pridejo v poštev, čeprav je iz priloženega seznama razvidno, da so pozneje črtali največ obrtnikov.

Z odlokom okrožnega agrarnega urada št. 977 od 3. maja 1926 je bila urejena ugotovitev agrarnih objektov na tem veleposestvu.¹⁶ Izloženo je bilo agrarno zemljišče s površino 33,4790 ha. Ta zemlja je bila v treh občinah. Določeno je bilo, da pripada interesentom občine Mekinje 18,7420 ha, interesentom občine Trzin 10,4958 ha in interesentom občine Loka pri Trzinu 4,24 ha.

Dokončna ugotovitev agrarnih objektov na veleposestvu Lichtenberg je bila razglašena z odlokom ministrstva za agrarno reformo št. 1378/28 z dne 18. avgusta 1928, kjer je potrjen odlok št. 977/26 oziroma rešitev agrarne direkcije v Ljubljani št. 1748/26.

Zanimiv je dopis okrožnega agrarnega urada v Ljubljani z dne 24. novembra 1926 občinskemu agrarnemu odboru v Mekinjah, ki govori o vprašanju odprodaje delov veleposestva Lichtenberg v Jabljah in pravi, da more lastnica od svojega maksimuma prodati, kolikor hoče. Če proda od maksimuma, agrarna reforma ne bo prizadeta. Ker pa je tudi na zemlji, ki spada v maksimum, znamenovana prepoved odsvojitve in obremenitve, mora tudi za te prodaje imeti dovoljenje ministrstva za agrarno reformo. Dalje navodilo pravi: Drugače pa je s parcelami, ki spadajo v agrarni zakup. Te parcele se do pred kratkim sploh niso mogle prodati, medtem ko je sedaj mogoče skleniti

kupčijo, vendar pod drugimi pogoji. V Uradnem listu št. 102 (7. novembra 1925) je izšel pravilnik o fakultativnem odkupu agrarnega zemljišča velikih posestev. Iz tega pravilnika je razvidno, da se lahko proda tudi agrarno-zakupno zemljišče, vendar ima pravico do nakupa le tisti, ki je določen kot agrarni interesent, in samo za toliko zemlje, kolikor mu je je dodelila agrarna oblast v zakup. Dalje naglašja šef okrožnega agrarnega urada Brnčič v tem dopisu: na veleposestvu Lichtenberg je sicer že definitivno oddvojeno agrarno zemljišče, vendar še ni izdan odlok o končni ugotovitvi agrarnih interesentov. Nikjer pa ni rečeno, da morajo interesenti že sedaj odkupiti po agrarni reformi dodeljeni svet, ker jim ga bo agrarna reforma, ko za to izide potreben zakon, dodelila v last. Kdor pa želi svet, ki ga ima v zakupu, že sedaj kupiti in prepisati na svoje ime, se mora poslužiti pravic, ki mu jih daje pravilnik o fakultativnem odkupu. Vendar je potrebno, da se najprej definitivno določijo agrarni interesenti in velikost zemlje, do katere imajo pravico. Glede cene se morajo kupci dogovoriti z lastnico veleposestva.¹⁷

Okrožni agrarni urad v Ljubljani je izdal 7. maja 1927 uradni predlog glede individualne razdelitve agrarnih zemljišč veleposestva Lichtenberg. Ta predlog je bil razglašen 26. maja 1927 in je bila dana agrarnim interesentom priložnost, da vložijo na županstvu svoje morebitne pritožbe.¹⁸ Nato je z odlokom okrožnega agrarnega urada z dne 28. novembra 1928 bila potrjena leta 1926 predlagana ugotovitev agrarnih subjektov. V občini Mekinje je merilo lastno zemljišče agrarnih interesentov 21 ha 35 arov, od agrarnega zemljišča veleposestva Lichtenberg ji je pripadalo 18 ha 74 arov, skupaj je bilo torej obdelovalne zemlje 40,09 ha. Prvotno so mislili zemljo deliti med 56 družin, ključ za razdelitev pa bi bil 17 arov na posameznika. Vendar se je pri uporabi tega ključa pokazalo, da morajo nekateri interesenti odpasti, ker imajo več lastne zemlje, kakor bi jim jo mogla dati agrarna reforma. Po izključitvi teh interesentov se je zmanjšala tudi zemlja, ki se je pri prvem ključu upoštevala. Zato je pri drugem poskusu bil ključ zmanjšan, in sicer na 13 arov, agrarnih interesentov pa je ostalo 39. Tako v občini Mekinje:

Sf.	Priimek in ime	Naslov	Druž. članov	Lastne zemlje ha	Dobi kompetenc	Dobi ha
1	Belantič Franc	Godič 38	4	—	4	0,52
2	Babnik Frančiška	Godič 60	6	0,14	6	0,64
3	Dolenc Marija	Godič 23	6	0,07	6	0,78
4	Gruden Franc	Godič 37	9	—	8 1/2	1,11
5	Gradišek Franc	Mekinje 49	10	0,30	8	0,74
6	Golob Valentin	Godič 39	6	—	5	0,65
7	Grošelj Jakob	Godič 26	4	—	4	0,52
8	Gradišek Marija	Godič 4	5	0,04	3 1/2	0,42
9	Golob Ivan	Godič 36	5	—	3 1/2	0,46
10	Gams Franc	Zduša 8	3	0,99	3	odpade
11	Golob Janez	Zduša 29	7	2,88	5 1/2	odpade
12	Golob Valentin	Jeranovo 10	8	0,07	7	0,84
13	Hrovat Marija	Mekinje 16	9	0,02	6	0,76
14	Hočevar Neža	Mekinje 13	4	0,19	4	0,33
15	Homar Ivan	Godič 63	2	0,06	2	0,20
16	Iskra Franc	Zduša 17	5	1,54	4 1/2	odpade
17	Iskra Alojzij	Zduša 12	4	1,17	3	odpade
18	Jeras Franc	Mekinje 42	3	0,75	2 1/2	odpade
19	Kranjc Franc	Mekinje 21	7	0,75	7	0,20
20	Koncelija Franc	Jeranovo 7	8	0,41	7 1/2	0,57
21	Kočar Franc	Mekinje 3	4	0,23	3 1/2	0,23
22	Koritnik Jožef	Mekinje 24	6	0,02	5 1/2	0,70
23	Letnar Franc	Zduša 11	5	—	3 1/2	0,46
24	Lukan Ludvik	Zduša 6	6	1,83	6	odpade
25	Leskovec Martin	Mekinje 13	6	—	5	0,65
26	Marinšek Marija	Godič 58	6	—	6	0,78
27	Potočnik Helena	Mekinje 41	5	0,02	3 1/2	0,44
28	Prešeren Janez	Zduša 15	7	—	6	0,78
29	Pavlič Frančiška	Mekinje 4	4	0,02	4	0,50
30	Pogačnik Milka	Mekinje 24	6	0,48	5	0,17
31	Panjek Anton	Godič 1	2	0,16	2	odpade
32	Pančur Karol	Mekinje 23	2	—	2	0,26
33	Pančur Franc	Zduša 7	3	0,66	3	odpade
34	Plevel Anton	Kržiše 4	10	0,73	7	0,20
35	Potočnik Alojzij	Mekinje 22	8	0,66	3	odpade

St.	Priimek in ime	Naslov	Druž. članov	Lastne zemlje ha	Dobi kompetenc	Dobi ha
36	Petek Franc	Godič 6	9	1,81	8	odpade
37	Pirc Ivan	Godič 30	4	0,60	4	odpade
38	Plahutnik Ivan	Godič 3	6	2,37	4 1/2	odpade
39	Štrajhar Ana	Mekinje 20	7	1,16	7	odpade
40	Sitar Franc	Jeranovo 4	6	0,77	4	odpade
41	Sitar Marija	Jeranovo 5	4	—	3 1/2	0,46
42	Slevc Jožefa	Kržiše 3	6	0,10	5	0,55
43	Sušnik Anton	Podjelše 3	4	—	3	0,39
44	Štupar Helena	Zduša 10	1	—	ker ne reflektira na zemljo,	odpade
45	Traven Frančiška	Mekinje 10	1	0,6	1	0,13
46	Torkar Josip	Kržiše 2	8	0,75	6	odpade
47	Vrhovnik Marija	Mekinje 36	6	0,04	6	0,74
48	Vidmar Julijana	Mekinje 45	1	0,28	1	odpade
49	Vidmar Florijan	Godič 33	8	0,23	7	0,68
50	Golob Franc	Godič 27	6	0,53	5	0,12
51	Vidmar Franc	Godič 22	8	0,45	7	0,46
52	Zamljen Helena	Mekinje 39	2	—	1	0,13
53	Zlatnak Barbara	Godič 59	4	0,01	3	0,38
54	Zakrajšek Liza	Jeranovo 9	3	0,25	3	0,14
55	Sitar Franc	Jeranovo 2	6	0,46	5	0,20
56	Pančur Anton	Zduša 7	2	—	2	0,26

Za interesente občine Trzin je bil ključ za razdelitev dobljen na isti način kot v občini Mekinje; prvotno je bilo predvidenih

42 družin, ki naj bi dobile zemljo, nato se je to zmanjšalo na 20, ena kompetenca pa je znašala 13 arov.

Št	Priimek in ime	Naslov	Druž. članov	Lastne zemlje ha	Dobi kompetenc	Dobi ha
1	Braunar Ivana	Trzin 93	3	0,53	3	odpade
2	Cotman Franc	Trzin 87	4	0,52	4	odpade
3	Čebulj Valentin	Trzin 41	3	0,36	2 1/2	odpade
4	Dimc Franc	Trzin 90	8	0,48	8	0,56
5	Danc Ivan	Trzin 16	7	0,30	5	0,35
6	Danc Tomaž	Trzin 18	8	1,16	6	odpade
7	Gerbajs Josip	Trzin 122	6	0,48	2	odpade
8	Habat Mihael	Trzin 23	6	0,43	5	0,22
9	Kralj Jože	Trzin 42	6	0,93	3	odpade
10	Kmetič Ivan	Trzin 6	10	1,29	7 1/2	odpade
11	Košak Franc	Trzin 78	10	—	8	1,04
12	Kmetič Ivana	Trzin 143	3	0,40	2 1/2	odpade
13	Košak Neža	Trzin 38	3	0,24	3	0,15
14	Kopčar Marjana	Trzin 24	2	0,50	2	odpade
15	Kepič Jakob	Trzin 130	7	—	5	0,65
16	Kmetič Valentin	Trzin 4	4	—	3	0,39
17	Mušič Anton	Trzin 107	8	0,12	5	0,53
18	Mušič Franc	Trzin 85	7	0,74	3 1/2	odpade
19	Mušič Marjeta	Trzin 112	3	0,54	3	odpade
20	Mušič Janez	Trzin 121	7	0,51	3	odpade
21	Kovač Marjana	Trzin 101	2	—	2	0,26
22	Mušič Blaž	Trzin 135	8	0,60	7	0,31
23	Orel Ivan	Trzin 136	6	1,01	5	odpade
24	Osretkar Ivan	Trzin 116	4	0,23	4	ker posestvo pro- dal, odpade
25	Pirnat Marija	Trzin 26	4	0,61	4	odpade
26	Perne Ignac	Trzin 28	8	0,37	7	0,54
27	Podboršek Jakob	Trzin 131	3	0,18	1 1/2	odpade
28	Podobnik Marija	Trzin 126	10	0,20	8 1/2	0,90
29	Perme Janez	Trzin 95	6	1,41	5	odpade
30	Perme Marija	Trzin 35	6	0,40	4 1/2	0,20
31	Rakef Ivan	Trzin 105	7	0,11	7	0,80
32	Rakef Mihael	Trzin 76	5	1,01	4	odpade
33	Starin Janez	Trzin 79	6	0,97	4	odpade
34	Škobe Štefan	Trzin 30	3	0,06	3	0,33
35	Škrleb Jožefa	Trzin 12	5	0,10	4	0,42
36	Vilar Ivan	Trzin 7	4	0,01	4	0,51
37	Capuder Franc	Trzin 3	3	0,24	2 1/2	odpade

St.	Priimek in ime	Naslov	Druž. članov	Lastne zemlje ha	Dobi kompetenc	Dobi ha
38	Verbič Mihael	Trzin 141	10	0,34	7 1/2	0,64
39	Verbič Franc	Trzin 129	8	0,28	8	0,76
40	Zajec Ivan	Trzin 138	5	0,52	4	odpade
41	Muravec Anton	Trzin 29	9	0,23	6	0,55
42	Zandar Helena	Trzin 15	5	0,53	4 1/2	odpade

Podobno je bilo v občini Loka pri Trzinu, le da je bila tu kompetenca 11 1/2 ara.

St.	Priimek in ime	Naslov	Druž. članov	Lastne zemlje ha	Dobi kompetenc	Dobi ha
1	Borc Ana	Loka 23	7	—	6	0,69
2	Čebulj Franc	Loka 40	6	1,06	2 1/2	0,29
3	Češko Ivan	Loka 36	4	1,95	4	odpade
4	Foletič Ivan	Loka 70	3	0,41	2 1/2	odpade
5	Herle Franc	Loka 25	7	0,76	6 1/2	odpade
6	Hočevnar Franc	Loka 69	2	0,29	2	odpade
7	Jankovič Marija	Loka 75	6	0,01	6	0,68
8	Knez Mihael	Loka 88	5	1,72	2	odpade
9	Krušnik Jožef	Loka 45	4	0,24	4	0,22
10	Logarja Štefan	Loka 63	5	1,23	4 1/2	odpade
11	Mušič Marjeta	Loka 17	4	1,36	4	odpade
12	Pavlič Antonija	Loka 65	4	0,76	3 1/2	odpade
13	Pavlič Marjeta	Loka 64	5	0,45	4	odpade
14	Bokalič Miha	Loka 13	4	0,04	3	0,30
15	Podboršek Franc	Loka 66	2	0,05	2	0,18
16	Podboršek Ivan	Loka 55	10	1,24	4	odpade
17	Rakef Franc	Loka 60	5	0,71	3 1/2	odpade
18	Rihtarjevi dediči	Loka 28	2	0,93	2	odpade
19	Skok Terezija	Loka 56	1	0,20	1	odpade
20	Segetin Valentin	Loka 10	9	0,03	7	0,77
21	Šinigoj Rudolf	Loka 21	5	0,30	4	0,16
22	Šešek Helena	Loka 85	6	0,63	6	odpade
23	Tavčar Jera	Loka 77	5	0,41	4	odpade
24	Testen Ivan	Loka 13	10	0,66	10	0,49
25	Testen Antonija	Loka 60	5	0,30	5	0,27
26	Urbanc Jožef	Loka 90	3	0,63	3	odpade

Razdelitev zemlje in določitev agrarnih subjektov naj bi bila dokončna, vendar so bila županstva vseh treh občin dolžna razglasiti ta odlok takoj po prejemu trikrat v roku 8 dni in sporočiti, da je predlog 15 dni na vpogled vsakemu agrarnemu interesentu in drugim prizadetim osebam pri občinskem uradu v času uradovanja in da lahko vsak prizadeti vloži pri županstvu pismeno ali ustno na zapisnik svoje predloge in ugovore. Naglašeno je bilo, da morajo biti ugovori podprti z dokazi glede članov družine, velikosti obdelovalne zemlje ipd.

Okrožni agrarni urad je županstvu tudi svetoval, naj objavijo omenjene tri razglase v dveh zaporednih nedeljah, in sicer tako, da eno nedeljo objavljajo razglas dvakrat.

Nato je bilo vloženih na področju občine Mekinje 12 pritožb, vendar je agrarna direkcija 2. januarja 1929 vse gladko zavrnila. Med drugim se je pritožilo nekaj posameznikov, agrarni interesenti pa so bile lahko le dru-

žine. Tudi obrtniki, ki so vložili prošnje, so bili zavrtnjeni, prav tako žena železničarskega uslužbenca in žena državnega upokojenca. Zavrtnjena pa je bila tudi prošnja Jakoba Pančurja, ki se ni pravočasno oglasil, da bi bil vpisan v spisek interesentov. Tudi prošnja Antona Pančurja, ki se mu je družina povečala, ni bila upoštevana, češ da bi moral okrožni agrarni urad, če bi upošteval nova rojstva otrok, velikokrat popravljati svoje odloke.¹⁹

Potem se je ves postopek zapletel še zaradi geometra ing. Kosmača, ki je prevzel po pravomočni določitvi agrarnih objektov in subjektov individualno razdelitev zemlje in se obvezal, da bo končal delo do 1. oktobra 1929. Agrarni interesenti so mu vsa dela tudi že vnaprej plačali. Vendar elaborat, ki ga je predložil geometer, ni ustrezal in dali so mu nov rok 1. junij 1930. Nanj sta pritiskala tako sreski načelnik kot agrarni referent, slednji je celo zapisal, da gre pri Kosmačevem ravnanju za namerno zavlačevanje.²⁰

Iz ohranjenega arhiva je tudi razvidno, da je ministrstvo za kmetijstvo 18. oktobra 1930 ugodno rešilo prošnjo baronice Marije Hipolite Lichtenberg, da se hiša v Ljubljani, parcelna številka 240 izvzame iz agrarne reforme. Gre za hišo z gospodarskim poslopjem in dvoriščem na takratnem Turjaškem trgu št. 5 s površino 839 m², ki je bila, kot se vidi iz prošnje, v slabem stanju in je lastnica hotela dobiti kredit za popravila.²¹

Julija in avgusta 1930 je lastnica veleposestva Jablje prosila ministrstvo za agrarno reformo v Beogradu za dovoljenje, da agrarnim interesentom proda nekatere parcele. 8. junija 1931 je dobila dovoljenje za fakultativno prodajo zemljišč 38 ugotovljenim agrarnim interesentom. Kupljene nepremičnine ni bilo mogoče prodati 10 let. Obenem je bila veleposestnica dolžna plačati 10 odstotkov od kupnine v kolonizacijski fond.²²

Ko je bil 19. junija 1931 izdan zakon o likvidaciji agrarne reforme na veleposestnih, je bilo vedno bolj jasno, da se agrarna reforma bolj in bolj oddaljuje od svoje prvotne poti. Nekateri predpisi so bili preneseni iz prejšnjih uredb, nekaj pa je bilo novih; veliko se je govorilo o odškodnini veleposestnikom.²³

Končno je v skladu s tem zakonom 6. aprila 1932 kraljevska banska uprava dravske banovine izdala nov odlok o določitvi agrarnih objektov na veleposestvu Marije Lichtenberg v Jabljah pri Trzinu. Iz odloka je razvidno, da je znašal ožji maksimum 74.6010 ha, širši maksimum 125.3990 ha, gozdovi po § 10 21.2119 ha; fakultativno odkupljeno je bilo do tedaj 16.6102 ha, še za razlastitev določeno pa 17.0210 ha; skupaj torej 254.8431 ha. V zvezi s fakultativno odprodano zemljo odlok naglašja, da gre za zemljo v občini Mekinje, in sicer pretežno za travnike. Dalje odlok omenja, da se do tedaj ni pokazala potreba po osnovanju služnostnih pravic. Županstva vseh treh občin so bila dolžna razglasiti odlok takoj po prejemu trikrat v teku enega tedna s tem, da je odlok vsakemu agrarnemu subjektu na vpogled pri županstvu občine.²⁴ Ta odlok je nato potrdilo ministrstvo za kmetijstvo 4. avgusta 1932.

Po § 52 zakona o likvidaciji agrarne reforme z dne 19. junija 1931 (s spremembami in dopolnitvami z dne 5. decembra 1931 in 24. junija 1933) ter z upoštevanjem že nastalih sprememb je komisija za likvidacijo agrarne reforme 13. novembra 1934 izdala še odlok o ugotovitvi (preostalih) agrarnih subjektov,²⁵ in sicer v katastrskih občinah Loka (9 interesentov), Trzin (19 interesentov) in Mekinje (24 interesentov). Na koncu je še rečeno:

»Po pravnomočnosti tega odloka se bodo v smislu § 56 zakona o likvidaciji agrarne reforme izdali razglasitveni odloki, v kolikor se ne bi agrarni subjekti že prej poslužili določil § 36 istega zakona ter sklenili z veleposestnikom kupne pogodbe za odkup agrarnega zemljišča.«

Iz »Imenika utvrdenih i nadeljenih agrarnih subjektov« za k. o. Mekinje, Loka in Trzin razberemo, da je bila preostala zemlja, namenjena v agrarnoreformne namene, odkupljena v letu 1935 in 1936. Cena za 10 arov travnika je znašala 320,30 din, za 10 arov njive pa 334,40 din.

Posamezniki so prejeli razlastitvene odloke, kjer je bila vpisana vsota, ki jo mora interesent plačati bivšemu lastniku v obveznicah Privilegirane agrarne banke v nominalni vrednosti z odbitkom 10 % prispevka za kolonizacijski fond. Agrarni subjekti so bili dolžni v roku 30 let plačati odškodnino s 5 % obrestmi. V roku 30 dni po pravnomočnosti odloka pa so morali plačati v kolonizacijski fond 2 % prispevka od odškodnine, nadaljnja 2 % pa v roku 2 let. Dalje je rečeno, da »se ima v zemljiški knjigi zaznamovati, da ne more agrarni subjekt brez pristanka Privilegirane agrarne banke te nepremičnine ne odsvojiti in ne obremeniti, dokler ni odškodnina plačana v celoti.«²⁶

29. novembra 1935 je komisija za likvidacijo agrarne reforme v Ljubljani sporočila upravi občine Trzin, da je večina agrarnih interesentov že odkupila agrarne dežele veleposestva Lichtenberg. Za k. o. Loka pa, kjer je bila razmejitev šele pred kratkim izvedena, niso sklenjene pogodbe. Ker se začenja gospodarsko leto za agrarne interesente 1. oktobra, se bo moralo vsem, ki agrarne zemlje niso odkupili, predpisati za prihodnje leto plačilo zakupnine ali anuitete. Da bi se izognili temu, naj občina Trzin opozori vse interesente, da predlože kupne pogodbe najkasneje do 20. decembra 1935. Na koncu opozarja predsednik komisije za likvidacijo agrarne reforme Rižnar, da agrarna oblast ne more čakati nekaj let, marveč mora agrarno vprašanje na tem veleposestvu likvidirati in izdati razlastitvene odloke.²⁷

Dogajalo se je, da posamezniki niso mogli plačati zemlje in so odstopili od odkupa, njihov delež je bilo mogoče dati novim interesentom. Za nove predloge je bila kompetentna uprava občine, ki je izbrala najpotrebnejše z javnim razglasom (z utemeljenimi predlogi, koliko že imajo svoje zemlje, koliko članov družine in glavni poklic).²⁸

Tako so bili v glavnem v letu 1936, nekaj pa še tudi v letu 1937 izpeljani vsi odkupi

in izvedena je bila vknjižba lastninskih pravic na posamezne interesente. Gozd je ostal, tako kot pri večini drugih veleposestnikov na Slovenskem, neokrnjen.

Kakor smo videli, agrarna reforma sama po sebi daje posameznikom zelo majhne deleže in še te je treba plačati, veleposestvo je malo prizadeto, izvedba agrarne reforme pa zelo dolgotrajna, saj je poteklo kar 18 let od prvih načrtov do odkupa zemlje.

OPOMBE

1. ZALj, občina Kamnik, fasc. 193. — 2. Albin Prepuluh, Agrarna reforma naš veliki socialni problem. Ljubljana 1933, str. 9. — 3. Splošno o agrarni reformi glej Olga Janša, Agrarna reforma v Sloveniji med obema vojnama. Zgodovinski časopis 18, 1964, str. 173—189. — 4. ZALj občina Kamnik, fasc. 193. — 5. Uradni list, 1920, št. 26, str. 107. — 6. Uredba je bila razglašena v Službenih novinah Kraljevine SHS št. 204 dne 16. IX. 1920, v Uradnem listu deželne vlade za Slovenijo pa 20. IX. 1920, št. 343. — 7. ZALj, občina Kamnik, fasc. 193. — 8. Prav tam. — 9. Prav tam. — 10. ZALj, občina Kamnik, fasc. 193; ohranjen je samo spremni dopis, samega odloka pa nisem našla. — 11. Prav

tam. — 12. Uradni list št. 60 z dne 4. junija 1921. Zakon o tem je izšel za Slovenijo 28. februarja 1922 — Uradni list št. 123 (1922), str. 864. — 13. ZALj občina Kamnik, fasc. 193. — 14. Arhiv SRS (dalje AS), Spisi agrarne direkcije. — 15. Olga Janša, Agrarna reforma..., Zgodovinski časopis 18, 1964, str. 177. Uradni list št. 62 z dne 2. julija 1925. — 16. ZALj, občina Kamnik, fasc. 193 (Predlog za določitev agrarnih subjektov na veleposestvu Hipolite Lichtenberg št. 914/27. Predlog je bil razglašen 26. maja 1927.) — 17. ZALj, občina Kamnik, fasc. 193. — 18. ZALj, občina Kamnik, fasc. 193. Predlog za določitev agrarnih subjektov na veleposestvu Hipolite Lichtenberg. — 19. ZALj, občina Kamnik, fasc. 193, pritožbe na agrarno direkcijo v Ljubljani. — 20. AS, Agrarna direkcija. Leta 1937 se je stvar ponovila. Kosmač spet ni predložil potrebnih elaboratov — tedaj je šlo za prepise določenih parcel na agrarne interesente. Sledile so številne pritožbe. — 21. AS, Agrarna direkcija. — 22. Prav tam. — 23. Več o tem zakonu glej v že citirani razpravi O. Janša v ZČ 18, 1964, str. 179—181. Zakon je prinesel Službeni list 1931, št. 42, str. 890. — 24. AS, Agrarna direkcija. — 25. Prav tam. Odlok je podpisal predsednik komisije za likvidacijo agrarne reforme v Ljubljani Rižnar. — 26. Prav tam. — 27. Prav tam. — 28. Prav tam.

IZ STARIH FOTOGRAFSKIH ALBUMOV

VIRI ZA ZGODOVINO SLOVENSKE ARHEOLOGIJE

DAVORIN VUGA

JANEZ ZORC (1824—1900). V mengeškem župnišču pri cerkvi sv. Mihaela hranijo izvirno kopijo fotografskega posnetka župnika Janeza Zorca, precej zaslužne osebnosti v zgodovini slovenske arheologije. Naj opozorim, da je Zorc 13. septembra 1866 prvi sporočil Alfonsu Müllnerju o najdbi lesene lovske pasti pri Črni vasi na Ljubljanskem barmju, cf. A. Müllner, *Argo* 3/8, 1894, 154 s. Leta 1865 je Zorc kot lokalist na Golem izkopal eno izmed gomil na ledini Hrbce nad vasjo Klada in odkril skeletni grob z dvema žarama pri nogah, verjetno halštatski, cf. ANSl, 180; A. Müllner, *Emona* (1879) 92; D. Vuga — G. Šmid, *VS* 21, 1977, 191, sl. 32. Najbolj je Zorc zaslužen zaradi rešitve staroslovanskih najdb v Malem Mengšu. Ko so leta 1899 pri kopanju jame za temelje novega

župnišča odkrili skeletne grobove, sta Zorc in graščak Anton Starè zbrala številne predmete iz konca 8. do konca 10. stoletja in jih podarila tedanjemu Kranjskemu deželnemu muzeju Rudolfinu v Ljubljani, cf. D. Vuga, *Balciano — Slavica* 4, 1976, 33—48, fig. 1—7, karta, tab. 1.

Na fotografiji, ki je nastala verjetno v 90 letih prejšnjega stoletja, vidimo Zorca pred starim župniščem, pri vhodu na vrt. V ozadju je greben hribovja Gobavica. Posnetek kaže prostor zgodnesrednjeveškega grobišča na mestu starega župnišča, očitno še pred letom 1895, ko je potres poslopje močno poškodoval.

Fotografija je nekoliko zbledela in svetlorjava tonirana. Neznani fotograf se je odločil za čelno simetrično kompozicijo vhodnih

Neznani fotograf, župnik Janez Zorc pred vhodom na vrt župnišča v Malem Mengšu (pred letom 1895)

vrat, ki jo na desni strani blaži in hkrati bogati nekoliko toga Zorčeva postava, postavljena v profilu. Diagonalno kompozicijo fotografije ponazarja južna stena župnišča, z vrtno stezo, medtem ko angel nad vrati presmerja pozornost opazovalca in kljub središčni legi potegne pogled navzgor. Kot medel obris deluje železna plastika kar nekam zlovesče. Diagonale se stikajo nekje v zelenem ozadju, med železnimi prečkami vrat, ki skupaj z železno ograjo delijo ospredje motiva od ozadja. Greben Gobavice v daljavi sicer poudarja globino fotografije, vendar deluje premalo izrazito. Kjub nenavadno razdrobljeni zasnovi svojega dela »neznani fotograf« le dokazuje, da dobro obvladuje prostor. Posnetek je oster v ospredju, daljava se izgublja v mehki neostrini. Videti je, da fotografu ni šlo le za dokumentarni posnetek, ampak je skušal svoje delo obogatiti tudi z razpoložljivimi likovnimi sestavinami in mu dati umetniški značaj.

Oba najditelja mengeških staroslovanskih izkopanin sta pokopana na pokopališču pri župni cerkvi. Grob Janeza Zorca leži tik ob vzhodni stranici mnogokotnega gotskega presbiterija. Napis na preprosti spodnji plošči nagrobnika, vzdanega v steno presbiterija, se glasi: Prečastiti gospod /IVAN ZOREC/ * 2. maja 1824 † 19. februarja 1900/. Usmilite se me vsaj vi, prijatelji moji! / Job 19, 21. Anton Stare je pokopan v novejši grobnici rodbine Staré na severovzhodnem koncu pokopališča. Nagrobna plošča je vzdana na desni strani notranjosti grobnice, gledano od vhoda proti notranjosti, in sicer v zgornji vrsti, prva pri vhodu v stavbo. Plošča je iz belega marmorja in obrobljena s štukaturo. Napis je kratek: ANTON STARÉ /GRAŠČAK/ * 8. JUN. 1843 — † 3. AVG. 1935.

V župnišču hranijo tudi rokopisno knjigo *Načrt za kroniko v Mengšu*, I. Na str. 5 piše F. Kušar, župnik, da je bil »prednik Jan. Zorec, ki je bil investiran na Mengeš 20. januarja 1870«. Na str. 7 isti pisec omenja: »Stari

farovž, ki je stal ravno tam kot novi, je bil po potresu 14. aprila 1895 zelo poškodovan, da so veščaki izrekli smrtno sodbo nad njim«; dodaja še: »staro (poslopje, op. D. V.) je bilo namreč veliko bolj obsežno«. Na str. 8 Kušar navaja zanimive podatke, ki so posredno v zvezi z odkritjem zgodnjesrednjeveških grobov: »Delo je prevzel zidarski mojster Matevž Hočevar iz Terzina. L. 1899 je bilo glavno poslopje pod streho, l. 1900 so delo nadaljevali. Dolgo je poslopje 19 metrov, široko 12 metrov, stopnišče v dolgoti 5,5 m je posebej za 1,675 m sem pomaknjeno, tako da meri skupaj 237,2125 m², ...«

Sedanji mengeški župnik Babič mi je povedal še nekaj podatkov o življenju J. Zorca, in sicer po pisanih virih v župnišču. Zorc se je rodil 2. maja 1824 v Polhovem Gradcu. Posvečen je bil 31. julija 1849, nato je kaplanoval v Št. Vidu, Železnikih in na Turjaku. V Megšu je bil od 20. januarja 1870 (župnik od 27. marca istega leta). Dne 19. maja 1899 je Zorc zaradi bolezni povsem omagal, tako da je dobil 5. junija 1899 administratorja Matijo Slaka. Očitno je, da so staroslovanske grobove našli pred 18. majem 1899, najverjetneje takoj spomladi, saj bi sicer kasneje bolezensko neprišteveni Zorc težko tako odločno ukrepal pri reševanju najdb. Babič še pomni izročilo, da so pri kopanju »predmete skupaj deli« in da so se šele kasneje najdbe iz posameznih grobov med seboj pomešale. Zorc je umrl v Malem Mengšu 19. februarja 1900.

Tudi rokopisna kronika *Chronologia et nomina D. D. parochorum et cooperatorum in parochia Igg ab anno 1613 in qua habentur verae notationes parochia Igg*, ki jo hranijo v izžanskem župnišču pri cerkvi sv. Martina, ima na str. 42 podatek o Zorcu: »Joanes Zorc, Localist in Golo in den Jahren 1864, 1865, 1866. Von Golo als Pfarrer Auersperg n^o. von da als Pfarrer nach Mansburg. Umrl v Mengšu l. 1900«.

DELO NAŠIH ZAVODOV IN DRUŠTEV

Gimnazije na Slovenskem v letu 1848 ter njihov razvoj do leta 1918 — nova razstava v Slovenskem šolskem muzeju.

Naslednjo etapo v stalnih prizadevanjih Slovenskega šolskega muzeja, da bi javnosti prikazal razvoj srednjega in višjega šolstva, pomeni razstava, ki je bila v prostorih muzeja odprta v petek, 12. januarja. Podaja podobo gimnazij na Slovenskem in vsebino njihovega pouka v revolucionarnem letu 1848 ter njihove nadaljnji razvoj do leta 1918.

Znano je, da je revolucija v letu 1848 postavila v Avstriji na dnevni red med drugim tudi veliko zaostalost njenega predmarčnega srednjega šolstva. Obrisi rešitev (Exner, Bonitz, Thun) gredo že v prvih mesecih v smeri ukinitve dvoletnih filozofskih študij oziroma njihovega prenosa na gimnazije, ki so tako postale osemrazredne splošnoizobraževalne šole, ki naj dajejo poprejšnjo izobrazbo za študij na katerikoli visoki šoli. Gimnazije so s tem bistveno spremenile svoj značaj in svojo vlogo v šolskem sistemu; prenehale so biti latinske šole, šole za učenje latinščine. Z ukinitvijo licejev se je seveda drastično povečala razlika med univerzitetnimi središči, katerih število je bilo omejeno, in gimnazijskimi središči. Vprašanja srednjega šolstva — predvsem vprašanja učnega jezika teh šol — so postala sestavni del nacionalnih problemov; povezanost slovenskega nacionalnega vprašanja z vprašanjem srednjih šol pri nas pa je po letu 1848 postala povsem jasna.

Vse gimnazije na Slovenskem, z izjemo gimnazije v Št. Pavlu na Koroškem, so v naslednjih letih postale osemrazredne, ponekod z izrednimi naporji (v Mariboru, Celju, Trstu, Gorici, Celovcu, Ljubljani in v Novem mestu). Hkrati se je na njih začel uvajati tudi nov predmetnik, nov učni načrt ter sistem predmetnega pouka. Število tedenskih ur se je v primeri s prejšnjo šestrazredno gimnazijo skoraj podvojilo, delež latinščine pa je temeljito nazadoval. Predmetnik je vseboval tri nove učne predmete: materinščino, prirodopis s fiziko in filozofsko propedeutiko.

Z gimnazijskim osnutkom, ki predstavlja osnovo nove organizacije gimnazij, je materinščina dobila osrednje mesto v šoli, ki naj bi dijake splošno izobraževala in jih še usposabljalna za znanstveno mišljenje. Osnutek je določal, da je vsak deželni jezik lahko učni jezik na gimnazijah, pri tem ni v ničemer razlikoval med materinščino dijakov nemške in slovanskih narodnosti. Razlika je nastala šele z izvajanjem gimnazijskega osnutka.

Toda možnosti, ki jih je dopuščal gimnazijski osnutek, so se zdele njegovim sodobnikom na Slovenskem tako nedosegljive, da ni bilo nikogar, ki bi se boril za njihovo dosledno uredništev. Tega ni zakrivila samo njihova še ne dovolj razvita nacionalna zavest, temveč predvsem staro naziranje, da je glavni cilj gimnazijskega pouka usposabljanje latinskih govornikov, ki pa ga naj ne bi bilo mogoče doseči, če bi bil jezik preprostega ljudstva na tej šoli učni jezik.

Tega tudi vladajoči nemški krogi (vključno s prosvetnim ministrom Thunom) nikdar niso nameravali. Slovenščina ni bila priznana kot materinščina slovenskih dijakov, temveč le kot drugi deželni jezik. Tako je z nazadovanjem latinščine pridobila na pomenu v gimnazijah na Slovenskem nemščina, ne pa slovenščina. Le-ta je postala le fakultativni učni predmet za Slovence na vseh gimnazijah pri nas z izjemo koprške; učni jezik pa je postala nemščina (italijanščina). To stanje se v naslednjih petdesetih letih v glavnem ni spremenilo. Priznati pa moramo, da v letu 1848 in še nekaj časa pozneje objektivni pogoji za uvedbo slovenskih gimnazij (gimnazij s slovenskim učnim jezikom) še niso bili ali niso bili v celoti ustvarjeni, in sicer tako glede učnega osebja kakor tudi glede učnih knjig in stopnje razvitosti slovenščine kot znanstvenega jezika. Ker pa na gimnazijah do leta 1848 slovenščine sploh ni bilo, je bil, objektivno gledano, seveda velik napredek, da je sedaj tu postala vsaj fakultativni učni predmet. Slovenščina je tokrat prvič po letu 1598, ko je propadla protestantska gimnazija, dobila v Avstriji priznano mesto v gimnazijskem pouku. S tem kakovostnim skokom pa je slovenščina bistveno izboljšala družbeno vlogo teh šol na Slovenskem in pospešila razvoj slovenske narodne zavesti.

S poučevanjem slovenščine so pričeli takoj v prvem šolskem letu po revoluciji, ponekod so jo poučevali po razredih, večinoma pa so združili dijake iz vseh razredov v nekaj skupin, v dve, tri ali štiri in učitelj slovenščine jih je učil vsako zase.

Že v šolskem letu 1848/49 se je uveljavilo prepričanje, da je za boljši pouk slovenščine najprej treba sestaviti dobre učbenike (predvsem berila). Pripravljeni se je začela akcija za izdelavo ustreznih učbenikov, motivirana tudi z napačno domnevo, da bo izid slovenskih učbenikov (predvsem za pouk realij) izsilil vsaj delno slovenizacijo gimnazijskega pouka pri nas.

V predmarčnem obdobju srednješolska profesura ni bila poklic, za katerega bi se bilo mogoče usposobiti enkrat za vselej, temveč le zaposlitev brez določenih zahtev glede poprejšnje izobrazbe. Revolucija pa je tudi na tem področju prinesla korenite spremembe. Namestitev sedaj ni bila več odvisna od rezultatov vsakokratne konkurzne skušnje, marveč od celotne kvalifikacije kandidata, dokazane z vsem njegovim dotedanjim delom. Kdor je hotel dobiti mesto gimnazijskega profesorja, je moral opraviti izpit pred strokovno komisijo, ki jo je postavilo prosvetno ministrstvo. K izpitu se je mogel prijaviti, kdor je imel zaključno spričevalo gimnazije ter univerze, ki je dokazovalo, da je bil kandidat vsaj sedem semestrov redni slušatelj, od tega pet semestrov na filozofski fakulteti; dokazati pa je še moral, da je med tem časom poslušal predavanja iz filozofije (psihologije) in pedagogike. Reforma srednjega šolstva v Avstriji leta 1848 je ustvarila potrebo po učnih zavodih, na katerih se bodo mogli kandidati za profesuro usposabljanje za izbrano stroko. To nalogo so prevzele v Avstriji nove filozofske fakultete. Poklicno usposabljanje za gimnazijskega profesorja je trajalo sedaj po maturi še približno štiri leta: eno leto na univerzi, dve leti na filološko-zgodovinskem seminarju filozofske fakultete oziroma tri semestre na fizikalnem inštitutu univerze, nato pa še eno pripravniško leto. S tem je postal profesorski poklic »akademski« s pripadajočim mu družbenim ugledom.

Po zrušitvi Bachovega absolutizma, ko je bila vloga cerkve tudi na področju srednjega šolstva dominantna, je avstrijski cesar Franc Jožef obljubil »svojim narodom« času primerne zboljšave v upravi in zakonodaji. Znameniti cesarjev ukaz o učnem jeziku na gimnazijah iz julija 1859 je dopuščal, da tisti, ki skrbijo za določeno gimnazijo ali za nameščanje učiteljskega osebja, sami odločajo, s kakšnimi didaktičnimi sredstvi naj pripeljejo dijake do obvladanja nemščine. Gimnazije so sedaj lahko dosegle svojo nemško jezikovno raven tudi kako drugače, brez nemščine kot učnega jezika. Slovenci so ta cesarjev ukaz sprejeli z radostjo, a veselje je bilo pre-rano. Odlok za naše dežele ni veljal, gimnazije pri nas o njem sploh niso bile obveščene. Pri tem je ostalo kljub 19. členu decembrske ustave iz leta 1867, ki je bila v glavnih okvirih v veljavi do razsula monarhije in ki je zagotavljala enakopravnost deželnih jezikov v šoli.

Sicer pa so bile v šestdesetih letih na Slovenskem ustanovljene tri nove gimnazije (v Beljaku, Kranju in Ptujju), slovenščina pa je

v tem času napredovala nekoliko le kot učni predmet za slovenske dijake. Postala je obli-gatni učni predmet za slovenske dijake, oce-na iz tega predmeta je odslej vplivala na pre-hod v višje razrede. Oblasti pa od leta 1859 tudi niso več vztrajale na nesmiselni zahtevi, da se slovenščina za slovenske dijake poučuje le v nemščini, kakor se je slovenščina na skoraj vseh naših gimnazijah poučevala do tega časa.

Naravni proces uveljavljanja slovenščine kot učnega jezika, čeprav ilegalen in zvezan z močnimi odpori (npr. pojasnjevanje v slovenščini v prvih razredih zaradi neznanja nemščine pri slovenskih dijakih, slovenščina pri verouku), ki mu moremo slediti vse do leta 1848, se je v sedemdesetih letih nadaljeval. Prva gimnazija s slovenskim učnim jezikom je postala leta 1870 nižja realna gimnazija v Kranju; toda vlada jo je že leta 1878 ukinila, ko pa je bila sredi devetdesetih let dokončno obnovljena, je bila organizirana seveda po utrakvističnem principu.

V času Taffeja (1879—1893), ko smo Slovenci v Avstriji vsekakor največ dosegli, so gimnazije na Kranjskem postale utrakvistične (nekateri predmeti v nižjih gimnazijskih razredih so se poučevali v slovenščini, drugi v nemščini) z izjemo gimnazije z nemškim učnim jezikom v Kočevju. Utrakvizacija nižjih gimnazijskih razredov v Mariboru in Celju pa je bila izvršena v devetdesetih letih, medtem ko je na ptujski gimnaziji slovenščina ostala le učni jezik pri obligatnem pouku slovenščine za slovenske dijake. Na koroških gimnazijah se obstoječe stanje tudi sedaj ni spremenilo. Za dijaka, katerega starši oziroma namestniki so se ob vstopu na gimnazijo izjavili za obiskovanje pouka slovenščine, je bil ta predmet obvezen; utrakvizacija goriške gimnazije pa je bila izvršena ob prelomu stoletja. Seveda so bile vse te pridobitve v času Taffejevega režima rezultat bojev, zahtev, vrste interpelacij (predvsem slovenskih državno- in deželnozborskih poslancev), pa tudi materialnih žrtev slovenskih občin. Kako silovit je bil odpor proti slovenizaciji gimnazij na Slovenskem, nam lepo kaže dejstvo, da je ob vprašanju slovenskih paralelk v Celju leta 1895 padla avstrijska (Windischgrätzova) vlada.

Opisano stanje gimnazij na Slovenskem se nato do leta 1908 ni spremenilo. Zadnja avstrijska reforma srednjega šolstva (imenovana večinoma po takratnem prosvetnem ministru Marchetu), ki je med drugim uvedla lep opis in telovadbo kot obvezna predmeta ter dopustila dijakinjam redno obiskovanje gimnazijskega pouka, je omogočila postopno

1. Maturantje I. državne gimnazije v Ljubljani leta 1893 (ZAL/LJ)
 1. vrsta: Lampe, Korbar, Valenčič, Sušnik, Arhar, Grasselli, Jereb, Zun, Semrov, Poženel
 2. vrsta: Cvek, Zupan, Smukavec, Frole, Klemen, Baloh, Kneisel, Bizjak, Golf
 3. vrsta: Mulaček, Kunšič, Levičnik, Ramovš, Zore, Medič, Oblak Hribar, Sever, Jerič

uvajanje slovenščine kot učnega jezika v višje razrede utrakvističnih gimnazij na Kranjskem. Položaj slovenščine na izvenkranjskih gimnazijah pa se s to reformo razen ene izjeme ni spremenil. Tik pred prvo svetovno vojno smo namreč Slovenci dobili prvo popolno slovensko državno gimnazijo v Gorici. Od leta 1905 pa je eksistirala v Šentvidu nad Ljubljano sicer zasebna, a povsem slovenska škofijska gimnazija. Več na področju slovenizacije gimnazij do leta 1918 Slovenci nismo dosegli, kajti pravih političnih pogojev za popolno slovenizacijo srednjih šol na Slovenskem v stari Avstro-Ogrski ni bilo nikdar.

Tako razstava kakor tudi razstavni katalog naj bi pomenila korak naprej v našem poznavanju učne ustanove, iz katere je izšla tudi še v tem času večina naše inteligence in brez katere bi ne bila ne evropska pa tudi ne naša kultura to, kar je. Izgubila bi stik s klasično kulturo.

Jože Ciperle

Razstava o dr. Antonu Fistru

Radovljčan dr. Anton Fister je bil do nedavnega tako v naših zgodovinskih krogih kot tudi v širši slovenski javnosti več ali

manj pozabljen. Vzrokov za to je več, eden med njimi je nedvomno ta, da je spremenil svoj priimek v Füstera ter svoje življenje povezal z nemškim prostorom, kjer se je še zlasti uveljavil v revolucionarnem Dunaju leta 1848.

Slovenski javnosti je Fistra spet približal dr. Marjan Britovšek s svojim delom »Anton Füstera in revolucija 1848 v Avstriji«, Maribor 1970. 29. marca 1979 pa so se njegovemu spominu oddolžili tudi Radovljčani, ki so mu odkrili spominsko ploščo. Istega dne je bil v Radovljici znanstveni simpozij o njem. Slovenski šolski muzej pa je v okviru teh prireditev pripravil razstavo o njegovem življenju in delu.

Zaradi kratkega roka ter obsežnega gradiva je bila pred avtorjem razstave Jožetom Ciperlom zahtevna naloga. Opravil jo je več kot zadovoljivo. Razstava je strokovno na višini, hkrati pa pregledno in temeljito prikazuje vse etape Fistrovega življenja. Osnova ji je sicer bilo že omenjeno Britovškovo delo, vendar pa pomeni Ciperlovo delo tudi raziskovalni prispevek o Fistru, še zlasti z mnogimi novimi podatki dopolnjuje njegovo šolanje in življenje do leta 1848.

Okostje prikaza življenjske poti dr. Antona Fistra tvorijo v razstavi njegovi deloma ob-

javljeni deloma rokopisni spomini »Memoiren vom März 1848 bis Juli 1849«. Frankfurt a. M. 1850, »28 Jahre in der Verbannung« ter »Drei Jahre in der Heimath Österreich nach 28 Jahren Abwesenheit in England und in Amerika verlebt.« Korak za korakom spremljamo Fistra vse od njegovega rojstva leta 1808, preko šolskih let, duhovniškega delovanja v Ljubljani, kjer je bil blizu krogu Prešerna in Čopa, v Trstu ter profesure v Gorici, od koder je odšel leta 1847 na dunajsko univerzo za profesorja veroznanstva in pedagogike. Njegov svobodoumni pogled na svet je prišel v polni meri do izraza v revolucionarnem letu 1848, v katerem je kot kurat akademske legije ter državni poslanec igral eno od najvidnejših vlog. Temu obdobju je posvečen največji del razstave, pregledno so prikazane vse faze revolucije in Fistrovo delovanje.

Po zmagi reakcije je moral Fister pobegniti v tujino, saj so ga v Avstriji v odsotnosti obsodili na smrt, razen tega pa so mu prepovedali opravljati duhovniško službo. Iz tega obdobja izhaja razglas londonskega Nemškega izobraževalnega društva za pomoč nemškemu beguncem — revolucionarjem iz leta 1849, ki ga je Fister podpisal skupaj z Marxom. V ZDA, kamor se je zatekel in skušal delovati kot pedagog, je prestajal zelo hude čase, po amnestiji pa se je leta 1876 vrnil v Avstrijo in umrl na Dunaju 1881.

Razstava pomeni torej predstavitev v mnogočem izredne postave, zrasle iz naših tal, ki se je izoblikovala na naših šolah (če odštejemo njegovo samoizobraževanje ter doktorat, ki ga je leta 1843 opravil na Dunaju), naprednega filozofa in pedagoga, avtorja osnovnega pedagoškega dela »Mentor des studierenden Jünglings«, Dunaj 1848. Skupaj z znanstvenim simpozijem je torej izziv za poglobljen študij Fistrovega življenja in dela, spodbuda za reševanje mnogih spornih vprašanj v zvezi z njim, kot je to med drugim dilema, ali je bil narodni odpadnik ali ne.

Radovljičani so si mogli razstavo ogledati od 29. 3. do 7. 4. v prostorih tamkajšnjega gradu, 9. 5. so jo odprli v Pedagoški akademiji v Mariboru, jeseni pa bo na ogled v prostorih Slovenskega šolskega muzeja.

Andrej Vovko

Znanstveno posvetovanje o revolucionarnem vrenju v Pomurju v letih 1918—1920

27. in 28. maja letos je bilo v Radencih znanstveno posvetovanje namenjeno orisu revolucionarnega vrenja v Pomurju takoj po prvi svetovni vojni. Na pobudo zgodovinske

komisije pri CK ZKS ga je pripravil medobčinski svet zveze komunistov za Pomurje, namen zborovanja pa je bila nadrobna in celovita obdelava nakazane problematike ter ocena vplivov tedanjega časa ter madžarske socialistične revolucije na nadaljnji revolucionarni razvoj pokrajine ob Muri. Ob pričetku zborovanja so poudarili, da je posvetovanje »priložnost, da ocenimo delež Prekmurcev v slovenskem in jugoslovanskem revolucionarnem gibanju... (ter) se z njim delovno vključujemo v proslave letošnjih jubilejev revolucije pri nas, pa tudi v proslavljanje šestdesetletnice madžarske republike svetov«.

Vsebinsko se je zborovanje delilo na štiri večje vsebinske sklope. Prvi (glede na potek zborovanja) je zajemal vprašanje avstrijske Radgone ter njene širše okolice v letih 1918 do 1920, drugi je govoril o značilnostih madžarske sovjetske republike ter o odmevnosti revolucionarnega delavskega gibanja v Prekmurju v tem času, tretji sklop pa se je zlasti dotikal dotedanjih socialnih in nacionalnih razmer v Prekmurju. Dalje naj omenimo, da se je ob slovenskih udeležencih udeležila zborovanja tudi vrsta gostov iz sosednje Madžarske.

V okviru prvega sklopa predavanj je Dušan Nečak s pritegnitvijo novih virov dobrodu osvetlil vzroke, potek, ozadje in ocene znanega vojaškega upora v Radgoni 23. in 24. maja 1918. Več spominskih nadržbnosti o listu Murska straža, ki je pričel izhajati v Radgoni 19. aprila 1919 je zatem podal njegov prvi urednik Božidar Borko, medtem ko je podpisani poročal o Radgoni in njeni okolici v letih 1918/20.

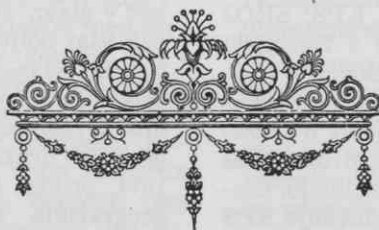
Drugi sklop predavanj je pričel Rudi Čačinovič z analizo značilnosti in problemov madžarske socialistične revolucije. Dotaknil se je tudi kasnejših madžarskih ocen tega dogajanja, poleg tega pa opozoril še na tiste družbene sile, ki so podpirale revolucijo. Posebno mesto v njegovem referatu je imelo vprašanje odnosa madžarske republike sovjotov (svetov) do narodnostnega vprašanja. Med referenti sta bila tudi dva madžarska gosta, ki sta poročala o socialni in gospodarski ureditvi madžarske sovjetske republike na območju železne županije ter o sočasni agrarni politiki na območju županij Vas in Zala. Še zlasti široko pa je bil zastavljen referat Franceta Filipiča o delavskem razredu Jugoslavije in madžarski sovjetski republiki. Tu je opozoril na vpliv dogajanja na Madžarskem (skupaj s Prekmurjem) na revolucionarno delavsko gibanje v Sloveniji ter na širšem jugoslovanskem prostoru, pri

čemer je še posebej podčrtal znano generalno stavko jugoslovanskega delavstva v obrambo madžarske sovjetske republike 20. in 21. junija 1919. O vzrokih, pomenu in poteku vstaje v Medmurju leta 1918 je govoril gost iz Čakovca Zvonimir Bartolić. Sledil je referat Miroslava Kokalja o Prekmurju v prevratnih letih 1918/19. V deloma polemичnem referatu je Kokolj razpravljal o tedanji hrvaški in slovenski akciji za zasedbo Prekmurja ter o avtonomističnih načrtih nekaterih prekmurskih slovenskih intelektualcev (kot na primer Bele Obala in J. Klekla starejšega). Kritično se je dalje dotaknil vprašanja tako imenovane »Murske republike« ter njenega ozadja. O poprevratnih dogodkih v Prekmurju v letih 1918—1920 v luči sočasnega tiska in publicistike pa je poročal Franc Šebjanič. Odlika njegovega poročila je tudi dejstvo, da je opozoril na nekatere zdajšnje poglede madžarskega zgodovinopisja ter podčrtal, da še vedno ni dovolj preučeno vprašanje odnosa madžarske sovjetske republike do slovenskega vprašanja v Prekmurju. Ivan Očak, gost iz Zagreba, pa je poročal o pogledih jugoslovanskega zgodovinopisja (vse do danes) na madžarsko sovjetsko republiko. V

svojo pripoved je vtikal tudi več siceršnjih pogledov, kot na primer pogled Miroslava Krleže na revolucionarno dogajanje na Madžarskem po prvi svetovni vojni. O prekmurski revoluciji kot motivu proze Miška Kranjca je govoril Franc Zadavec. Kot zadnje v tem krogu predavanj pa naj omenimo referat Rudija Kyovskega o trianonski mirovni pogodbi ter o jugoslovansko madžarski državni meji.

V zadnji sklop predavanj pa smo prišteli dva referata. Prvi, podal ga je Vanek Šiftar, je bil sicer naslovljen »Socialne razmere v Prekmurju ob koncu prve svetovne vojne«, vendar pa je bil vsebinsko mnogo širše zastavljen, saj je skušal analizirati zastavljeno problematiko vse od časa terezijanskih reform dalje. Janko Liška je kot drugi referent poročal o porajanju in rasti (slovenske) zavesti pri prekmurskih Slovencih ter pri tem pokazal na kali in razvoj narodnega osveščanja prekmurskih Slovencev vse od protestantizma dalje. Med dejavniki, ki so po letu 1918 vplivali na narodno usmeritev dela Slovencev onkraj Mure pa je bila po referentovem opozorilu tudi tedaj v Jugoslaviji napovedana agrarna reforma.

Tone Zorn

NOVE PUBLIKACIJE

Savinjski zbornik IV. Izdala Temeljna kulturna skupnost Žalec. Žalec 1978, 393 str. + 8 zemljevidov

Četrty zvezek Savinjskega zbornika ima že kar tradicionalno zasnovo tako v zunanji in notranji opremi knjige kakor tudi po strukturi prispevkov v njej. Če začnemo z zgodovinskimi članki, ki nas na tem mestu prvenstveno zanimajo, lahko ugotovimo, da sestavljajo nekateri več tematskih krogov, posvečenih pomembnim jubilejem Savinjske doline, ki so preteklo leto sovpadli. Prvi cikel je nastal ob proslavljanju 110. obletnice žalskega tabora. *Janez Meglič* nas seznanja z organizacijskimi pripravami in programom praznovanja obletnice, *Vasilij Melik* govori o političnih razmerah v Avstriji in na Slovenskem v času taborov ter o vsebini in pomenu taborov (110 let žalskega tabora. Slovenski tabori 1868—1871), *Jaka Slokan* pa nam po časopisih in spominskih virih govori o poteku tabora samega (Plamen slovenskega tabora v Žalcu 6. 9. 1868).

Ob štiridesetletnici prve konference KPS v Šmiglovi zidnici nad Grajsko vasjo pri Preboldu je nastala daljša razprava *Emila Lajha*. Čeprav pisana le v manjši meri na podlagi primarnih virov, prikazuje splošen položaj partije v obdobju pred anšlusom in po njem, da je pregled razvoja KPS, SKOJ in napredno usmerjenih društev v Savinjski dolini po letu 1932, vpogled v delovanje Kulturbunda in akcije naprednih sil proti fašizmu. Osrednji del prispevka govori o okoliščinah sklica prve konference, nadrobno nas seznanja z njenim potekom in resolucijo. Članek se zaključuje s pregledom delovanja KPS po konferenci, s poudarkom na ustanovitvi Zveze delovnega ljudstva v Celju septembra 1939 (Vloga komunistov pri organiziranju ljudskofrontnega gibanja v Savinjski dolini v obdobju I. konference KPS v Šmiglovi zidnici).

Razprava *Ivana Žagarja* in *Katarine Kobe-Arzenšek* prikazuje razvoj prvega industrijskega obrata na Slovenskem Štajerskem od začetkov do samoupravljanja (Tekstilna tovarna Prebold ob 135-letnici; ob tej priložnosti ne bo odveč, če opozorimo tudi na nedavno izšlo knjigo Katarine Kobe-Arzenšek, Tekstilna tovarna Prebold skozi čas svoje zgodovine. Zapis ob 135-letnici, Prebold 1977, 79 str. slov. in srbohrv. tekst).

Poleg člankov, ki so nastali v počastitev jubilejev, je v zborniku še nekaj zgodovinskih razprav. Arheolog *Lojze Bolta* piše o

leta 1976 odkritem grobu s konca 6. ali prve polovice 7. stoletja pr. n. št., ter išče zanj paralele v širšem slovenskem prostoru (Pragovinski grob iz Sentjanža pri Rečici ob Savinji). Žovneško gospostvo v luči urbarja iz leta 1550, ko ga je imel v zakupu član rodbine Schrattenbach, predstavlja *Tone Kolšek*. Podrobno razpravlja o upravi gospostva, razdeljenega v tri urade, strukturi posestnih enot, urbarialnih dajatvah in tlaki, gorah in gorninah in navsezadnje tudi o neagrarnih dejavnostih, zlasti o mlinarstvu, prodaji kruha in mesa. O podeželski trgovini govori na osnovi tarife mozirske mitnice, ki je vključena v urbar, našteva vrste trgovskega blaga in nekatere pristojbine.

Hmeljska kronika *Jake Slokana*, rezultat avtorjevega dolgoletnega proučevanja zgodovine hmeljarstva, je zamišljena v treh nadaljevanjih. V objavljenem prvem delu govori o hmelju in hmeljarstvu do 19. stoletja, pri čemer so podatki, ustrezno naslovu, razvrščeni kronološko. Nedvomno pomemben prispevek pa žal siromašijo številni nepotrebni ekskurzi, ki ovirajo pot osnovni niti, zaradi pomanjkljive analize nakopičenega gradiva pa prihaja tudi do nekaterih nejasnosti in nasprotij. Posebno vrednost Savinjskih zbornikov predstavljajo prispevki o sodobnem družbenem razvoju, gotovo zato ker v glavnem niso pisani žurnalistično, ampak vsaj poljudnoznanstveno. Takšen je v tej številki članek *Jožeta Jana*, ki kompleksno prikazuje Spodnjo Savinjsko dolino v obdobju po sprejetju nove ustave (Občina Žalec in njen družbenoekonomski razvoj po letu 1974, priloga 8 zemljevidov). *Milan Natek* z geografskih aspektov obdeluje Regionalne razlike v razslojenosti kmetijskega prebivalstva Spodnje Savinjske doline, sledijo pa trije prispevki iz gospodarstva. Za gospodarjenje s prostorom v občini Žalec je nedvomno zelo pomembna študija *Bele Bukviča* Aplikativne mikrorajonske raziskave podtalnice v Spodnji Savinjski dolini. *Janko Petriček* nas seznanja s Hmezadovim naj sodobnejšim načinom predelave hmelja v pelete oz. brikete, ki omogočajo ob večji obstojnosti surovine tudi njen večji izkoristek (Briketiranje hmelja), *Dimitrije Arandelović* pa na kratko predstavlja Raziskovanja na področju sladarstva in pivovarstva — nova dejavnost hmeljarskega inštituta. Kulturno dejavnost v občini zastopata dva članka: *Rozika Kobal* piše o pevskih zborih in godbah na pihala, *Edmund Božiček* pa predstavlja Savinove nagrajence in dobitnike Savinovih priznanj v

zadnjih treh letih. Ustanovitev in razvoj jarmarskega kluba Črni galeb Prebold opisuje *Darke Naraglav*.

Lepo število razprav je posvečenih posameznikom, ki so na kak način povezani s Savinjsko dolino. *Janez Meglič* prikazuje življenjsko pot revolucionarnja in vidnega družbenopolitičnega delavca Franca Leskoška, rojenega sicer v Celju, vendar izvirajočega po starših iz Podsevčnika pri Andražu nad Polzelo (Franc Leskošek-Luka — osemdesetletnik). *Jaka Slokan* obuja spomin na »očeta« savinjskega hmeljarstva, gospodarstvenika ter družbenega in društvenega delavca preteklega stoletja (Domača pričevanja o Janezu Hausenbichlerju). Trideset let od smrti Rista Savina je preteklo, avtor prispevka pod tem naslovom, *Ivan Klemenčič*, pa poizkuša oblikovati oceno njegove umetniške ustvarjalnosti in njenega mesta v današnji slovenski glasbi. *Drago Kumer* zapiše »malega človeka« mladostni Spomin na Slavka Šlandra, *Vlado Novak* govori o dveh za Savinjsko dolino pomembnih kulturnikih. Prvi je Fran Roš, literat in javni delavec (Fran Roš v Savinjski krajini), drugi pa pred kratkim umrli urednik treh števil Savinjskega zbornika, *Drago Predan* (Družbeno, šolniško in kulturno delo Draga Predana).

Poleg literarnih prispevkov številnih avtorjev si je treba ogledati še tri etnološke razprave. *Angelos Baš* daje pregled kulturnega življenja (Iz kulturnega življenja v Zgornji Savinjski dolini in Zadretju med svetovnima vojnama), *Marija Makarovič* pa v razpravi O načinu življenja poslov na Vranskem opredeljuje socialni položaj najemne delovne sile v obdobju med začetkom stoletja in prvimi leti po zadnji vojni. Avtorica nam opiše v istem časovnem obdobju razvoj oblačilne kulture na Vranskem, pri čemer je še zlasti zanimiva razslojenost v oblačenju glede na socialni položaj trškega prebivalstva (Noša na Vranskem).

Janez Sumrada

Celjski zbornik 1975—1976, izdala in založila Kulturna skupnost občine Celje; tiskala tiskarna AERO Celje, dotiskano julija 1977, 574 str.

Zbornik vsebuje članke in sestavke z najrazličnejših področij; v prikazu pa se bomo omejili le na sestavke, ki obravnavajo problematiko s področja zgodovine.

Članek pok. Frana Roša Celjska kulturna teden (1938 in 1939) je predvsem oris nastanka, poteka in pomena obeh celjskih kul-

turnih tednov, ki sta potekala maja 1938 in od 29. 4. do 6. maja 1939. Na osnovi ohranjenih virov in spominov je Fran Roš podrobno orisal potek prireditve, ki so v takratnem času imele velik pomen za slovensko narodno in kulturno samobitnost. Prireditvi sta bili, kot ugotavlja avtor, dejansko reakcija na vedno bolj bližajočo se nevarnost nacizma, ki je od marca 1938 dalje mejil tudi že na slovenske obmejne kraje.

V obširnem sestavku Zakaj leta 1942 ni bila ustanovljena IV. grupa odredov nam avtor Lojze Požun podrobno prikaže razmere in pogoje na tem področju, ki so se vsekakor razlikovali od razmer recimo v Ljubljani ali kje drugje v Sloveniji. Kot navaja avtor, si je Glavno poveljstvo prizadevalo ustanoviti na tem področju IV. grupo odredov, kar pa zaradi hudega okupatorjevega pritiska ni bilo mogoče. Podrobno je orisal delovanje manjših enot v Prekmurju, v ptujskem okrožju, Slovenskih goricah, v okrožju Rogaška Slatina, v Kozjanskem okrožju, ter delovanje Štajerske čete, Kozjanskega bataljona in dr. Vseskozi je bilo delovanje partizanov na teh področjih oteženo zaradi močnejšega okupatorja in velikega pritiska Nemcev na civilno prebivalstvo. Z novim letom 1943 pa vprašanje formalne vzpostavitve IV. grupe odredov na vzhodnem Štajerskem ni bilo več aktualno zaradi reorganizacije partizanske vojske konec leta 1942. Tako je pod območje IV. operativne cone prišlo tudi celotno vzhodno-štajersko področje.

V članku Pregled nekaterih najpomembnejših stavk v Celju in okolici med obema vojnama je Emil Lajh orisal položaj delavstva v nekaterih tovarnah oz. obratih na področju Celja in okolice. Orisal je nemire in spopade v Velenju leta 1919, ki so bili posledica prenizkih mezd in neurejenih delovnih pogojev; v Celju 1921 (krojaški pomočniki ter v tovarni Westen), kar je avtor podrobneje orisal. Stavka ni uspela zaradi neodločnega in reformističnega vodstva v strokovni organizaciji. Po letu 1926 so stavkovna gibanja delno zaustavljena, močnejši val stavk se je začel šele 1934, 1935 in 1936 kot posledica takratnega gospodarskega položaja v Sloveniji. To je bil čas, navaja avtor, ko je tudi sama partija dobivala vedno večji ugled, potrjen z izvolitvijo Franca Leskoška kot komunista v širši odbor Strokovne komisije v Ljubljani. V boj za boljši položaj delavstva so se vključile tudi celjske napredne žene, organizirane v Zvezi delavskih žena in deklet. Avtor je podrobneje orisal tudi stavke in mezdna gibanja v Štorah, (šamotna tovarna), stavke stavbinskih delavcev, opekarških

delavcev, cinkarnarjev, šoštanjskih usnjarskih delavcev itd.

Milan Natek obravnava v svojem sestavku z naslovom *Nekatere družbenogeografske značilnosti v razvoju hmeljarskega območja Spodnje Savinjske doline razvoj savinjskega hmeljarstva skozi tri najpomembnejša obdobja*:

1. Začetki in razvoj hmeljarstva v 2. pol. 19. stol., tj. sredi 60. oz. 70. let 19. stol., ko se tudi na tem področju začne razslojevanje in socialna diferenciacija agrarnega prebivalstva ter zemljiških posestnikov.

2. Drugo obdobje zajema čas od prve pol. 20. stol. do konca 1945; avtor nam prikaže velik vzpon oz. porast hmeljarstva kakor tudi vse večji razkroj v avtarktičnem in polikulturno usmerjenem kmetijstvu. Omenja upad živinoreje, spremembe načina in oblike vaškega življenja savinjskega kmeta ter družbeno-gospodarske značilnosti v razvoju hmeljarskega predela po letu 1945. Za vpogled v strukturo in obseg hmeljarstva je uporabil rezultate popisa kmetijstva iz leta 1960. Orisal je tudi položaj hmeljarstva danes ter ugotovil, da se je hmeljarstvo omejilo na večja, ravninska področja, tako da hkrati z deagrarizacijo izginjajo številna krajevno obarvana obeležja ter nastopa nova, nediferencirna oz. industrijska podoba našega razvitega podeželja.

Zapis Janka Orožna Celjsko zlatarstvo od prvih začetkov do viška v zlatarni je obsežen, saj nam opiše splošen razvoj zlatarske obrti pri Kitajcih, Japoncih, Egipčanih itd., vse do slovanskih narodov in tudi v Ljubljani (1446, ko je bil mestni sodnik Peter Zlatar). Osrednje mesto Orožnevega članka zavzema oris razvoja zlatarstva v štajerskih trgih in mestih, kjer navaja, da so poročila o začetkih obrti na tem področju celo starejša od ljubljanskih. Nato podrobneje spregovori o razvoju zlatarske obrti v Celju, katere začetki segajo po ugotovitvah avtorja že v čas Celjskih grofov. Kot predhodnico današnje celjske zlatarne omenja delavnico Janeza Jurija Rojca, ki pa je po večkratnem menjavanju lastnikov leta 1922 postala podružnica večjega zagrebškega podjetja. Sledi oris razvoja zlatarne po letu 1945. Poleg tega je avtor prikazal tudi nastanek več drugih zlatarskih delavnic v Celju (brata Knez, Gatej et Cie., itd.).

Janko Orožen je v članku *Tovarna emajlirane posode v Celju (1894—1945)* natančno orisal nastanek (1894 — podjetnik Westen) in razvoj te tovarne. Do leta 1914 je tovarna hitro napredovala, izgubo med prvo svetovno vojno pa je krila z izdelki za vojsko. V letih

1918—1941 se je tovarna razširila, vzpostavila mednarodne povezave in doživela velik poslovni uspeh. Ne glede na to so ostajali delavci vedno preslabo plačani in je zato v letu 1920 prišlo do prvih stavk. Najdaljša stavka je trajala od 27. 8. do 6. 9. 1936. Med okupacijo podjetju ni šlo slabo, saj so izdelovali razne predmete za vojaške potrebe ter s tem pomagali okupatorju. Šele 1944 je lastnik tovarne začel sodelovati tudi z NOV. Leta 1945 sta tovarno prevzela zastopnika ljudske oblasti slovenskega ljudstva.

V sestavku *Pričevanja zgodovinskih virov o gradu Celju* nam je avtor Ivan Stopar prikazal zbrane dosegljive historične dokumente o gradu Celju. Kot prva listina se omenja leto 1322. Pri srednjeveških in novejših virih je ekscerpital obstoječe objave, ki so bile sicer že objavljene v težje dostopni literaturi. Objavil je regeste aktov iz 1565—1579, ki se nanašajo na obnovitvena dela na gradu. Prikazal je tudi vzpon (1341—1456) starih žovneških svobodnikov, ki so pomembni tudi za stavbno zgodovino gradu. Orisal je boj za celjsko dediščino; grad je 1459 prešel v cesarske roke; cesar je dal grad zaradi turške nevarnosti utrditi in popraviti. Leta 1543 je bil grad že precej opustel, toda 1566 so se začele priprave za ponovna popravila. Avtor navaja precej tekstov iz tega obdobja, ki nam pričajo o prizadevanjih, da bi grad obnovili. Toda že 1751 se v urbarju omenja, da je grad popolna razvalina, ki jo je 1802 kupil kmet Andrej Gorišek. Po 1882 je imelo grad v oskrbi celjsko muzejsko društvo, od 1945 pa Olepševalno in turistično društvo Celje.

Franc Planinšek v svojem sestavku *Razvoj javnega zdravstva v Celju* prikaže najprej predzgodovino zdravstva na celjskem območju — od samostanskega (Žiče se omenjajo že leta 1306) pa do prvih mestnih in tržnih špitalov v Celju (grofje Celjski), Šoštanju, Žalcu, Vitanju, Laškem. V Celju so leta 1887 zgradili novo, t. im. Gizelino bolnišnico; leta 1905 in 1931 so dogradili nove oddelke za nalezljive bolezni in ginekološko porodniški oddelek. Avtor je orisal tudi razvoj lekarništva, ki ima svoje začetke v samostanih v Nazarju in Olimju. Prostori lekarne so ohranjeni in restavrirani. Avtor omenja tudi ustanovitelja, vodjo in delavca dr. Jakoba Rebernika, ki je v obdobju med obema vojnama ustanovil Stalno državno bakteriološko postajo in ambulatorij za spolne bolezni (1923), Protituberkulozni dispanzer in Pasteurjev zavod (1924) ter Šolsko polikliniko (1927). V obdobju med obema vojnama se začenja tudi organizirana zdravstvena služba za zaposlene delavce. Razvoj zdravstvene službe v Celju

po osvoboditvi je bil zelo hiter. Avtor je naštel vse v združene zdravstvene zavode Celje vključene zdravstvene organizacije, ki so sicer samostojne organizacije združenega dela.

Irena Gantar-Godina

Jadranski koledar 1979. Trst 1978, 256 str., izdalo Založništvo tržaškega tiska

Vsakoletni izid Jadranskega koledarja je gotovo pomembno kulturno dejanje Slovencev v zamejstvu. Jože Koren, ki že 25 let ureja ta zbornik, se drži načela, ki si ga je oblikoval že ob prvi številki koledarja, da naj Jadranski koledar zabeleži in oceni važne dogodke, ki so se dogodili v sedanjosti in preteklosti in ki osvetljujejo življenje in delo slovenske narodnostne skupnosti v Italiji. Poleg teh pa so v koledarju objavljeni še sestavki, ki obravnavajo tematiko o življenju ljudi in krajev Primorske z druge strani meje. Koledarju je vsako leto priložena zbirka knjig z namenom, da pride s koledarjem med slovenske družine tudi nekaj slovenskih knjig.

Prve strani prinašajo tradicionalni koledar in krajše življenjepise zaslužnih Slovencev, ki so umrli v letu 1978.

Prvi del koledarja je posvečen sodobni problematiki. Obravnava politične, kulturne in športne dogodke in probleme v letu 1978 in ki so zaznamovali življenje slovenske manjšine v Italiji. Članki obravnavajo probleme o zagotovitvi globalne zaščite Slovencev v Italiji, probleme v Videmski pokrajini, deželne volitve v Furlaniji Julijski krajini 1978, slovensko šolstvo v letu 1978-79 v Italiji, italijansko manjšino in njen položaj v Jugoslaviji; sledi pa še vrsta člankov, ki označujejo dejavnosti na gospodarskem, kulturnem in športnem področju.

V drugem delu koledarja pa naletimo na prispevke, ki posegajo v preteklost.

Vid Vremec v krajšem prispevku opisuje koprške zapore, ki so bili zgrajeni 1820 in so bili sprva preiskovalni zapori, pozneje predvsem v času fašizma, pa so bili tam zaprti in mučeni mnogi zavedni Slovenci.

O pričetkih gradnje Nove Gorice je pisala Slavica Plahuta. Opozorila je na potrebo, ki se je pojavila po pariški mirovni pogodbi, ko je bilo glavno središče odrezano od zaledja in je kmetijstvo severne Primorske ostalo brez trga in je bila gradnja novega središča na Goriškem neobhodno potrebna.

Drago Sedmak je prispeval razpravo o fašistični stranki v Gorici, ki je bila ustanov-

ljena v februarju 1920 in je sledil njenemu delovanju do razkosanja goriške pokrajine leta 1923.

Tretji sestavek iz Goriške je objavil Branko Marušič, ki je na osnovi literature in arhivskih virov pisal o preporodovskem gibanju na Goriškem.

Tematika, ki obravnava NOB, je zastopana predvsem v naslednjih krajših člankih: Silvo Kovač osvetljuje tragične dogodke na Vojskem 23. junija 1943, Andrej Pagon-Ogarev pa objavlja članek o partizanskem gospodarstvu na Cerkljanskem.

Med članki, ki obravnavajo razne pokrajinske in druge značilnosti, naj omenim prispevke Franceta Habeta, Lada Premruja in Branka Marušiča.

Ob življenjskem jubileju, 70-letnici Jožeta Vilfana je izšla publikacija Delo, spomini, srečanja, ki je podlaga Stanislavu Renku v članku Od idejnega zorenja do uresničevanja zgodovinskih teženj, kjer razmišlja o dogodkih in spominih, ki se tičejo Slovencev, ki so po drugi svetovni vojni ostali pod Italijo. S tem prispevkom se hoče koledar oddolžiti Joži Vilfanu ob njegovem jubileju, za njegovo vztrajno zavzemanje za pravice zamejskih Slovencev.

Ob tem pregledu člankov in razprav nisem imenovala vseh piscev, mislim pa, da seznam člankov pokaže osnovni koncept koledarja in mu prizna dokumentarno vrednost.

Metka Gombač

Vestnik Slovenskega raziskovalnega inštituta, Trst, št. 1, januar 1979, 97 str.

Kronika posveča dokajšnjo pozornost slovenskim publikacijam, ki izhajajo v zamejstvu. Tem publikacijam se sedaj pridružuje že omenjeni Vestnik Slovenskega raziskovalnega inštituta, osrednje znanstvene ustanove med Slovenci v Italiji. O težnjah njenih sodelavcev kaže dejstvo, da Vestnik ni izšel le v slovenščini, ampak kot samostojna publikacija tudi v italijanskem, srbohrvaškem in angleškem jeziku.

V prvi številki Vestnika, ki naj postane vsakoletni prerez in prikaz delovanja Slovenskega raziskovalnega inštituta, najdemo vrsto podatkov o ustanovitvi osrednje slovenske znanstvene institucije v Italiji ter o njenem siceršnjem delu in nalogah. Posebej pa bi podčrtali, da se list ne ustavlja le ob poročilih, ampak tudi že predstavlja bralcem vrsto svojih strokovnih ugotovitev, nanašajočih se na življenjska vprašanja Slovencev v

Italiji. To pot sta predstavljena povzetka dveh širših raziskav: Pavel Stranj podaja prikaz položaja slovenskega šolstva na Tržaškem in na Goriškem, medtem ko Živa Gruden razpravlja o oblikah in razvoju slovenskega izobraževanja v Beneški Sloveniji. Tako prva kot druga študija posegata na eno izmed življenjskih področij primorskih Slovencev živečih onkraj jugoslovansko-italijanske meje. Ob šolstvu je v obeh študijah zajeto tudi vprašanje šolskih vrtcev, poleg tega pa tudi problemi, ki se odpirajo na šolskem področju. Aktualnost obeh raziskav opredeljuje tudi dejstvo, da podajata še zlasti prerez problematike, kakršna se kaže na šolskem in vzgojnem področju v zadnjih letih.

Tone Zorn

Aleksander Rojc: Cultura musicale degli Sloveni a Trieste dal 1848 all'avvento del fascismo. Trieste 1978, Editoriale Stampa Triestina, 100 str.

Že Ivan Regent je neke v svojih Spominih zapisal, da ni le politična zgodovina edina in zveličavna »narodna zgodovina«. Zgodovinar, ki se loteva preteklosti tržaških Slovencev, mora poleg politične, gospodarske, socialne, demografske in druge zgodovine poznati tudi kulturno zgodovino raziskovanega objekta in to kot enega izmed primarnih aspektov soustvarjanja preteklosti. Prav to gibanje, ki je zacvetelo v zadnjih desetletjih prejšnjega in v prvem desetletju tega stoletja, je bilo globoko demokratično, kar je ugotovilo slovensko in italijansko zgodovinopisje že dolgo prej, nova pa je ugotovitev, da je vse to pomenilo dejansko ljudsko in torej masovno zavestno opredelitev za slovensko nacionalno zavest. Iz ozkih in maloštevilnih tržaško-slovenskih meščanskih krogov se je ta nacionalna zavest prav preko kulture in prosvetnega ljudskega delovanja zasedrala pri širokih masah tržaškega slovenskega prebivalstva, ustavila raznarodovalni pohod v lastnih vrstah ter ustvarila pogoje za novo in nezadržno rast lastne nacionalnosti. Istočasno pa postaja vedno bolj jasno, da bi ta okrepljena narodna in kulturna zavest ostala na nivoju zametka, če bi ne imela možnosti opreti se na krepko in konjunktorno osnovo, ki ji pravimo ekonomsko uveljavljanje tržaškega slovenskega gospodarstva. Ni slučaj, da se je kultura tržaških Slovencev razvijala najbolj silovito prav na prehodu v naše stoletje, ko je slovenski življenjski tudi gospodarsko prehaljal v vse močnejše oblike ekonomske organi-

ziranosti in uveljavljanja. Prav ta gospodarska baza je omogočala razvoj kulturnega uveljavljanja, saj je dajala možnosti za nekaj čisto konkretnih dejanj, kot je izgradnja Narodnega doma, kar je najbolj jasen, a ne edini dokaz. Vse to sodelovanje je pomenilo bistven kakovostni vzpon pri vseh komponentah narodnega ustvarjanja tržaških Slovencev ter rušilo stoletja veljavni aksiom o Slovencih kot nekulturnem narodu. Podrl se je mit o njihovi nezgodovinskosti in torej tudi ustaljeno prepričanje o slovenskem ne-narodu, ki se »mora ob obstoječem kulturnem in zgodovinskem italijanstvu podvreči (mu) in se potujčiti« (Lazzarini).

Prav ta posrečena interakcija gospodarstva, kulture in politike je Slovence ob Tržaškem zalivu dvignila na nivo zavednega naroda ter ga obdarila z zgodovinsko perspektivo in samozavestjo, da se je gospodujočemu narodu, oziroma tržaškemu italijanskemu nacionalizmu znal uspešno zoperstaviti in si ustvariti tudi možnosti za naprej v tako kompliciranem in protislovnem političnem ambientu nekdanje Avstro-Ogrske. Vse to kulturno uveljavljanje tržaških Slovencev pred prvo svetovno vojno pomeni eno izmed najsvetlejših stalnic naše polpretekle nacionalne zgodovine. Kultura se je tu izražala v najrazličnejših oblikah, od gledališke ustvarjalnosti do široke aktivnosti konferenc, predavanj in prosvetnega udejstvovanja, do širjenja knjižnic in čitalnic, pa tja do glasbenega ustvarjanja in poustvarjanja. Vse našete oblike kulturnega življenja, ki pa ne zapolnjujejo vsega, kar so Slovenci v Trstu delali na kulturnem področju, so pri tržaških Slovencih ob lastnem dnevnem in periodičnem tisku dvigale in utrjevale nacionalno zavest ter predstavljale njeno množičnost in masovno participacijo. Hvale vredno je, da se je A. Rojc lotil s svojim prikazom ene izmed komponent naše nacionalne kulture. Ob vseh oblikah slovenskega nacionalnega uveljavljanja v Trstu se je treba res vprašati, kaj je pri teh ljudeh dejansko ohranjalo narodno zavest in s kakšnimi vezmi je bilo to ljudstvo vezano na lastno kulturo. Mislim, da je slovenska pesem bila eden izmed glavnih faktorjev narodne kulture tržaških Slovencev nasploh. Združevanje okrog glasbe je pomenilo obenem tudi nacionalno opredelitev. Glasba kot umetnostno izražanje je prišla na vrsto šele kasneje, ker je pač pomenila najprej narodno-agitacijski moment. Faktorje, ki so ustvarjali našo zgodovino, moramo namreč poznati in to v zvezi s preteklostjo sosednjega naroda, saj so bili objektivni zgodovinski dogodki in v glavnem dani za obe v

Trstu živeči narodnosti. Tega pa določeni krogi tržaškega zgodovinopisja še danes ne razumejo, ker še vedno drži, da se tržaški italijanski zgodovinarji v svojih delih (npr. Vito Levi: *La vita musicale a Trieste*, Milano 1968) ne ozirajo na slovensko tržaško stvarnost in jo zato ali ignorirajo ali si jo prisvajajo ali omalovažujejo. Ob teh ugotovitvah verjetno ne gre prezreti, da je Rojčeva knjiga (Rojc je tržaški Slovenec in poučuje na slovenskih šolah) izšla v italijanščini. In vprašati se moramo, ali je bila taka avtorjeva odločitev pravilna in preiščljena. Mogoče so izidu Rojčeve diplomske naloge v italijanskem idiomu botrovali razlogi, ki mi niso znani in ki spadajo v okvir širše založniške politike Založništva tržaškega tiska (Editoriale Stampa Triestina). Zdi se mi pa, da bi morala knjižica zaradi že prej naštetih razlogov najprej iziti v slovenščini, ker je to bistveno za današnjo tržaško, že tako zoženo in do določene mere osiromašeno kulturno in jezikovno prisotnost, ob nenehnem bombardiranju večinske kulture in jezika. Kajti poleg vsega nas bistveno razlikuje prav jezik. Rojčevo delo pa navsezadnje le ni vseobsežna monografija, ki bi italijanskemu bralstvu predstavljala vso kompleksnost naše preteklosti, ki ji pravimo tudi zgodovina tržaških Slovencev.

Naj bo že kakorkoli, delo Aleksandra Rojca leži pred nami in ga moramo v luči zgodovinske recenzije tudi obravnavati. Najprej nekaj besed o kritičnem aparatu, ki se ga je Rojc poslužil pri pisanju svojega dela. Avtor se po tradiciji italijanskih diplomskih nalog ne poslužuje virov. Arhivskega gradiva ni zaslediti, čeprav bi Rojc lahko stopil do tržaškega Archivio di Stato in prispeval nekaj novega ob že znanih ugotovitvah zgodovinopisja, ki ga je tako dobro povzel (S. Pahor, Nakrst, Demšar, Merku). Tega na žalost ni storil. Prav tako pomanjkljiv je Rojčev odnos do časopisnega gradiva, ki se ga tudi ni poslužil, čeprav so *Edinost*, *Delavec*, *Svoboda*, *Rdeči prapor* itd. na razpolago v tržaških in ljubljanskih bibliotekah. Šel je raje po lažji in hitrejši poti brskanja po že objavljeni splošni in strokovni literaturi, kar je za italijanske diplomske naloge zelo značilno, ni pa povsem opravičljivo za samostojne publikacije. Iste ali pa podobne pripombe so pred leti letele tudi na naslov B. Salvijeve publikacije: *Il movimento nazionale e politico degli sloveni e dei croati dall'Illuminismo alla creazione dello Stato Jugoslavo 1918* (Udine 1971). Rojcu gre v tem primeru za sluga, da je zbral na enem mestu in v knjižni obliki vse ali skoraj vse, kar je bilo že napi-

sanega o slovenski glasbeni kulturi na Tržaškem do leta 1920. Avtor na sintetičen, predvsem pa na hiter način razloži italijanskemu bralstvu celoten razvoj slovenskega narodnega vprašanja od leta 1848 dalje (povzetek po Speransu) ter organizacijske začetke tega gibanja na Tržaškem. To gibanje se sintetizira v nastanku Slavjanskega zbora in Slovenskega društva (1848) in še v Slavjanski narodni čitalnici v Trstu (1861), ter v njih glasbenih in kulturnih pobudah (povzeto po Prosvetnem zborniku), pa tja do vselitve v novi Narodni dom na Piazza Caserma in do ustanovitve Glasbene matice v Trstu 29. oktobra 1909. Poleg narodnjaških kulturnih in glasbenih pobud, ki jih je Rojc res metikološko naštel, opažamo, da se avtor sicer zaveda prosvetnega delovanja slovenskih socialistov v Trstu, vendar se mu ne zni vredno, da bi ugotovil, da je Pevski zbor delavcev in delavk, ki je deloval v sklopu Ljudskega odra, štel tudi do 50 članov, da je bil ta zbor pravi izraz proletarske kulture, ki je svojo slovensko in internacionalistično pesem ponesel med tiste brezpravne množice, ki jih »višja« slovenska kultura ni zajemala. Avtor obravnavane publikacije se kot glasbenik ukvarja tudi z nekaterimi znanimi glasbeniki, ki so bili Tržaçani ali so pa tam delovali. Mirk, Kumar, Ivančič, Adamič in Grbec so le nekateri izmed njih. Rojc pri njih pravilno oceni, da so poleg narodnobudiljskega prosvetnega delovanja ti slovenski komponisti že dosegli visoko stopnjo glasbene samozavesti in da so to svojo glasbeno kulturo znali posredovati širšemu krogu slovenskih tržaških poslušalcev, ki so v Narodni dom že vabili najbolj znana poustvarjalna imena češke, hrvaške, srbske in slovenske glasbe. Fašistični teror je nato izničil vse.

Delo A. Rojca nam ob že navedenih šibkih točkah ugaja predvsem zato, ker vzbuja nekaj misli za naprej. Raziskovanje preteklosti tržaških Slovencev naj zaobjame vse izrazne in življenjske oblike njihove preteklosti. V sodelovanju s profesorji tržaške ali ljubljanske univerze naj se začne razvijati nova politika dodeljevanja diplomskih ali postdiplomskih nalog, ki bodo zaobjele najširši spekter oblik prisotnosti Slovencev ob Tržaškem zalivu in to od gospodarstva do politične zgodovine pa kulture, tako literature, kot upodabljajoče umetnosti, pa tja do urbanistov in demografov. Že na tej stopnji se da ustvariti marsikaj zanimivega in potrebnega. Jutrišnja sinteza bo le potrditev tega. V teh prizadevanjih je knjiga A. Rojca dosegla svoj namen. Osvetlila je določen izsek

preteklosti tržaških Slovencev ter jo predstavila sosednjemu narodu. Naj sedaj sledi še skrb predstaviti jo slovenskemu jezikovnemu območju.

Boris Gombač

Športno društvo BOR. Sezona 1978—1979. Izdalo S. Ž. Bor. Založilo ZTT-EST, Trst 1978, str. 64.

Športno društvo Bor, ki združuje že dve desetletji nad 300 naših zamejskih mladincev na Tržaškem, je najbolj pomembno športno društvo Slovencev v Italiji, ki deluje v razdobju po drugi svetovni vojni. Znano je, da so se tržaški Slovenci ukvarjali s telesno kulturo že v prejšnjem stoletju. Šport je bil namreč pojavna oblika narodnostnega delovanja in uveljavljanja. Prvo tovrstno organizacijo Sokol so ustanovili že leta 1882. Za njo so vzcvetela še mnogoštevilna druga društva v Trstu in okolici. Razvilo se je kolesarjenje, veslanje, hazena, nogomet in tudi druge športne panoge.

Po letu 1918, ko je te kraje zasedla Italija, so se vsa športna združenja povezala v »Udruženje slovanskih športnih društev«. To organizacijo je fašizem nasilno razpustil leta 1927. V času fašistične diktature in pogroma nad Slovenci je tako prosvetno kot športno javno udejstvovanje povsem zamrlo. Obstajali so le ilegalni poskusi obdržati določen okvir organizacije. V športu je bilo to ilegalno društvo navdušenih planincev, ki so se imenovali Štempiharji in ki so na nedeljskih izletih sicer rekreirali svoje fizične potrebe, ki so pa tudi opravljali in to vseskozi nacionalno in kulturno delo pri mladih.

Po osvoboditvi je športno življenje tržaške mladine spet zaživelo. Kot so se spet obnavljale pretrgane niti izpred dvajsetih let na področjih kulture, politike, gledališča itd., tako je tudi šport doživel pravo renesanso interesa in udejstvovanja. Na žalost pa ni bilo vsemu temu novemu brstenju usojeno, da bi polnokrvno zaživelo, saj je bila reakcija in restavracija starega spet na pohodu. Politični pretresi povojnega obdobja so spet zadali močan udarec vsemu delu po letu 1945. Tudi šport je to občutil z nezmanjšano močjo.

Šele konec 50. let pomeni z ustanovitvijo SŽ Bor (21. junija 1959) novo in trajno pobudo na področju zamejskega športa. Borovemu zgledu je namreč sledila slovenska mladina v Italiji v mnogih drugih krajih. Tu so nastajala nova slovenska športna društva,

ki jim je bila Borova spodbuda neprecenljive vrednosti.

Š. Z. Bor je bilo tudi med glavnimi pobudniki pri ustanovitvi krovne športne organizacije Zveze slovenskih športnih društev v Italiji, ki danes združuje veliko večino zamejskih slovenskih športnih društev. Vse svoje člane (400) združuje Bor v šestih sekcijah, kar je v brošuri zelo dobro podano, saj je omenjen historiat vsake posamezne panoge posebej. Kot je bilo iz povedanega že razvidno, je glavna skrb ŠZ Bor sicer res športno udejstvovanje, še pomembnejša pa je njegova narodno-vzgojna vloga med slovensko tržaško mladino. Društvo teži namreč k temu, da pritegne v svojo sredo čimveč mestne mladine, saj so ravno tu društva najbolj lomljena in nepovezana, asimilacija pa najbolj občutna. Letos, ko se Športno društvo Bor pripravlja na slavljenje pomembnega jubileja, to je na dvajsetletnico svojega obstoja in nepretrganega delovanja na športnem in narodnoobrambnem področju, mu moramo za izdano brošuro, ki je po svoji lični obliki in dobri vsebini lahko samo čestitali in si zaželeli več takih pobud.

Boris Gombač

Dekani v preteklosti in danes. Uredil uredniški odbor. Izdala Pokrajinski muzej Koper in Krajevna skupnost Dekani. Založila Krajevna skupnost Dekani. Koper 15. maja 1979. 92 str.

Pred nedavnim so v Dekanih na hiši, ki po ustnem izročilu velja za najstarejšo v kraju, odkrili grb z vklesano letnico 1479. V počastitev obletnice je poleg delovnih uspehov in prireditev nastala tudi okusna opremljena in bogato ilustrirana brošura o naselju in krajevni skupnosti.

Poleg uvodne besede je v knjigi še šest člankov.

Geografski položaj in tip naselja, pogoje njegovega nastanka, gibanje prebivalstva in podnebne značilnosti obdeluje v prvem prispevku Dekani z okolico Raul Šiškovič.

Matej Župančič govori na podlagi nekaterih historičnih virov in posameznih naključnih arheoloških najdb (teren še ni bil sistematično arheološko preiskan, veliko najdb pa je bilo neodgovorno uničenih) o kontinuiteti naselitve tega področja od prvega tisočletja pred našim štetjem dalje (Najstarejša poselitev Dekanov).

Salvator Žitko razlaga, da je ime naselja povezano s plemiško družino De Cani, ki je vas imela v lasti, morda že okrog leta 1300,

nedvomno pa v 15. stoletju. Slovensko ime kraja, Pasja vas, ki se je ohranilo do danes, je nastalo po avtorju in citirani italijanski literaturi šele v 14. stoletju, ko so se v obdobju po velikih kugah na Koprskem naseljevali Slovani. Avtor žal molči o prvotni slovanski kolonizaciji Istre, za kar je imel na razpolago dragocen vir iz začetka 9. stoletja, znan kot Rižanski placit, ter večje in manjše razprave prof. Milka Kosa (O starejši slovanski kolonizaciji v Istri, Razprave razreda za zgodovinske in družbene vede SAZU I/1950, 53—82 + karta; glej še npr. deli istega avtorja Slovenska naselitev na Koprskem, Slovenski Jadran, 21. III. 1952 in Pred enajst in pol stoletja Slovani na zboru pri Rižani, Jadranski koledar 1952, 77—78 in še kaj). Avtor govori še o agrarnih odnosih v srednjem veku, o Dekanih na prelomu iz 17. v 18. stoletje ter o cerkvenih reazmerah, še posebej o slovenskem bogoslužju (Izvor krajevnega imena in starejša zgodovina Dekanov).

Najobsežnejši je prispevek *Janeza Kramarja* Narodna prebujanja v Slovenski Istri, ki podaja politične, prosvetno-kulturne in gospodarske razmere v obdobju med taborom v Kubedu in koncem prve svetovne vojne.

Sledi razprava *Vlaste Beltram* o gospodarskih, socialnih in političnih razmerah v obdobju od italijanske okupacije do leta 1945, s poudarkom na fašistični raznarodovalni politiki in delovanju slovenskih članov KPI, razvoju NOG od splošne ljudske vstaje po italijanski kapitulaciji do osvoboditve (Dekani pod italijansko okupacijo do osvoboditve leta 1945). Sledi seznam padlih borcev in aktivistov ter žrtev fašističnega nasilja.

Članek *Povojni razvoj Dekanov* avtorice *Pavle Križmanove* je strnil podatke o gospodarskem, družbenem in društvenem razvoju po priključitvi k domovini.

Janez Sumrada

Vlado Valenčič, Žitna trgovina na Kranjskem in ljubljanske žitne cene od srede 17. stoletja do prve svetovne vojne. Razprave SAZU, X/4, Ljubljana 1977; 213 strani.

Odveč je poudarjati pomen trgovine pri nastajanju kapitalističnih odnosov na Slovenskem. Veliko vlogo v trgovini na Kranjskem je imelo žito, ki je kot najvažnejše živilo imelo tedaj večji pomen, kot ga ima danes. V razpravi avtor analizira trgovino in cene pšenice, rži, prosa, ajde in ovs, podatki od srede 18. stoletja zadevajo tudi ječmen, od okrog leta 1800 dalje pa tudi koruzo. Delo je izdelano na podlagi virov v Mestnem ar-

hivu in Arhivu Slovenije. Ljubljanski žitni trg in žitna trgovina na Kranjskem sta bila v veliki meri med seboj povezana, zato sta tudi obravnavana skupaj. Pomen razprave je tudi v tem, da zajema obdobje, ko so v žitnem gospodarstvu vladala različna načela — od načela, po katerem je trgovina le meščansko opravilo, ki pa je v začetku obravnavanega obdobja že močno omajano, pa do liberalizacije žitne trgovine znotraj države in v zunanji trgovini v drugi polovici 19. stoletja.

Prvi del razprave je namenjen žitni trgovini na Kranjskem in ljubljanskem žitnem trgu. Do srede 17. stoletja je Kranjska žito celo izvažala, od tega časa dalje pa se vedno bolj pojavlja uvoz, na eni strani iz Trsta in Reke, na drugi strani iz spodnje Štajerske, Hrvaške in Ogrske. Najpomembnejšo vlogo na žitnem trgu je imela Ljubljana — še posebno zaradi uvoza hrvaškega in ogrskega žita po Savi — vse do zgraditve železnice Dunaj—Trst.

Drugi del razprave se dotika ljubljanskih žitnih cen in njihovega gibanja. Po evidencah žitnih cen, ki so jih vodili ustrezni organi pri mestni upravi, je mogoče presoditi tako donosnost kmetijstva, življenjsko raven prebivalstva, ki je žito kupovalo za prehrano, kot tudi njihove vplive na različne pojave v družbenem in gospodarskem življenju. Čeprav so podatki žitnih cen tudi pomanjkljivi, pa vendar ne izkrivljajo realne podobe v celoti, kot pravi avtor. Tabele žitnih cen so predstavljene na osemindesetih straneh, v začetku do leta 1750 po letih, od 1706. leta po mesecih. V tekstu plastično prikazujejo dinamičnost žitnih cen diagrami. Na gibanje žitnih cen so vplivale tudi spremembe v denarni vrednosti in v merah, za katere cene veljajo. Vlado Valenčič se uspešno spoprime s tako težkimi problemi, kot sta to denar in mere, saj vemo, da v tem obdobju ni še enotnega sistema, temveč obvladuje trg nejasnost in razdrobljenost meril. Pregled denarne veljave in prostorninskih ter utežnih mer pa bo s pridom uporabil vsak zgodovinar, ki bo raziskoval gospodarsko zgodovino tega obdobja.

Posebno pozornost zasluži avtorjeva analiza vzrokov za spreminjanje žitnih cen v Ljubljani. Sprva je bila za oblikovanje cene glede na obseg povpraševanja odločilna količina domačega pridelka, ki je bila odvisna od vsakokratne letine. Ob povečanju žitnega uvoza iz raznih dežel se je cena gibala tudi na osnovi svetovnih cen. Večkratno razvrednotenje denarja, denarne in merske reforme so povzročile, da se žitne cene skokovito spreminjajo. Narasčanje prebivalstva, predvsem

delavstva na račun kmetijstva, povzroči večje povpraševanje in s tem tudi povišanje žitne cene.

Franci Matičič

Lojze Žumer: Delež gozdov v slovenskem prostoru. Inštitut za gozdno in lesno gospodarstvo pri Biotehniški fakulteti v Ljubljani. Strokovna in znanstvena dela 50. Ljubljana 1976.

Zgoraj navedeni naslov znanstvenega dela ne daje slutiti, da je to publikacija iz strokovnega področja gozdarstva včlenjena v zgodovinski okvir. V sinopsisu je nakazana vsebina da »so z zgodovinsko študijo obdelane značilnosti razvoja gozdnega in lesnega gospodarstva Slovenije v stoletnem obdobju 1875 do 1975«. Obsežno delo so opravili številni sodelavci, dve poglavji o davčnih operativah in zemljiški knjigi ter o gozdni zakonodaji je prispevala arhivska svetovalka Majda Smole.

Kot pravi avtor, so bili primorani, da so se sami lotili naloge za gozdarstvo strokovno področje, ker se v doslej obravnavanem slovtvu in tudi ne v Zgodovini agrarnih panog niso dobile zanesljive primerljivosti deleža gozdov v slovenskem prostoru za zadnjih sto let. Gozdarstvo ob svoji dolgoročnosti ne more računati s kratkoročnim eksperimentalnim delom. Zato postaja za gozdarstvo proučevanje zgodovine gozdov njegovo najvažnejše eksperimentalno področje, preteklost pa šola gospodarjenja z gozdovi. Na vprašanje sedanjosti mora odgovoriti gospodarska zgodovina Slovenije in v njenem okviru agrarna zgodovina za področje gozdnega in lesnega gospodarstva.

Delovna skupina je izdelala genezo Slovenije, njeno zemljiško-posestno sestavo in identificirala 2638 katastrskih občin glede na poreklo v avstrijski administraciji na eni strani in na uvrstitve v okviru gozdnogospodarskih območij Slovenije kot najzanesljivejših konstant, s pomočjo katerih so na skupnem imenovalcu ustvarili primerljivost zgodovine s sedanostjo in prihodostjo. Raziškovalna skupina je naletela na problem, kako prevrstiti obsežno statistično gradivo z namenom, da bi ustvarili kontinuiteto od tistih časov naprej, ko je bila pri nas vsa zemlja premerjena. Kontinuiteta je v tej zvezi sinonim za primerljivost statističnih podatkov, ki pa je dosegljiva le na skupnem imenovalcu statističnih enot. Osnovna statistična enota od prve polovice 19. stoletja je

katastrska občina, ki sestavlja politično-upravne enote višjega reda; te pa so se večkrat temeljito spremenile, kar povzroča velike težave pri raziskavah o razvoju določenega problema skozi daljše časovno razdobje. Zato je edina pot do pisanja agrarne zgodovine ugotovitev istovetnosti katastrske občine in njihove integracije v teritorialne enote višjega reda. Avtor ugotavlja, da ni bila izvedena inventarizacija katastrskega stanja (premostitve iz starega v novo stanje) niti po razpadu habsburške monarhije leta 1918, niti po drugi svetovni vojni, ko je bila prevzeta Primorska. Premalo je tudi obdelana geneza Slovenije v pomenu njene zemljiške sestave po zgodovinskem poreklu in koliko našega etničnega ozemlja pred sto leti je bilo uresničnega v mejah naše državnosti, oz. je bilo izgubljenega.

Izhodišni pripomoček za obravnavanje Slovenije in njenih sestavnih delov je avtorju Kozlerjeva opredelitev etničnih mej Slovenije (zemljevid iz leta 1853); zraven navaja obvestila in oceno tega zemljevida v Novicah. Dodane so še tabele za primeravo Slovenije po Kozlerjevi karti s sedanjim stanjem. Sledi opis prizadevanj Slovenske matice za nadaljevanje Kozlerjevega dela. V posredni zvezi z ozemeljsko sestavo Slovenije je obravnavano Tržaško ozemlje ter Goriška in Videmska pokrajina. Upravno razdelitev slovenskega ozemlja je doslej najtemeljiteje obdelal Živko Šiferer leta 1958 v reviji Prikazi in študije; Lojze Žumer povzema po njem podatke, vendar daje tudi kritične opombe, ki natančneje opredeljujejo Šifererjeve ugotovitve. Avtor tudi ovrednoti delo Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev, Zgodovina agrarnih panog in ugotavlja, da iz obravnavane zgodovine gozdarske panoge (V. Valenčič) ni mogoče prevzeti ne absolutnih vrednosti za površino gozda v Sloveniji in ne prikaza razvojnega trenda. Kritiko statističnih metod in zgodovinskih prikazov omejuje na gozdarstvo, vendar pravi, da velja analogno tudi za vse druge agrarne panoge, saj iz neprimerljivih izhodišč v nobenem primeru ni mogoče pričakovati pravih izsledkov. Majda Smole na kratko prikaže davčne operate in zemljiško knjigo z navedbo, kaj od tega hrani Arhiv Slovenije. Statistično popolno in natančno spremlja to strokovno delo genezo Slovenije od konca 19. stoletja do najnovejših upravnih sprememb po drugi svetovni vojni, od dežel, političnih okrajev, davčnih okrajev, krajevnih občin do katastrskih občin, njihove delitve in pripojitve drugim teritorialnim enotam, državam (Avstriji, Italiji), republikam (Hrvatski), z na-

vedbo površine (natančno do ha) in registrskih števil za katastrske občine.

V drugem delu knjige je obravnavanih sto let v razvoju gozdnega gospodarstva. Omenimo naj le prispevek o gozdni zakonodaji (Majda Smole), ostala poglavja so posvečena ožjim področjem gozdarstva (Zemljiška struktura Slovenije, Zemljiškoposestna struktura gozdov, Pogozdovanje krasa itd.). Tretji del je namenjen prikazu stoletnega razvoja lesnega gospodarstva; zasnovan je na statističnih virih o žagarstvu v Sloveniji, industrijski predelavi lesa ter o industriji lesovine, celuloze in papirja.

Avtor zaključuje, da se je delež gozdov povečal od 37 na 51 % s trendom k nadaljnjemu povečevanju na 63 % celotne površine Slovenije.

Strokovno delo odlikuje sistematična obdelava statističnih podatkov, ovrednotenih po izbranih letih, temeljito, zgoščeno besedilo, številne pregledne tabele, po številu 59, ter 10 prilog, od katerih so tri v posebnem separatu (Primerjalni zemljevid preteklosti v sedanosti, Karta intenzivnosti naraščanja gozdne površine v obdobju 1896—1968, Karta gozdnosti Slovenije po stanju 1970). Prišlo bo v poštev za preučevanje agrarne zgodovine, tudi upravne zgodovine, upoštevanja vredna je metodologija obdelave statističnih podatkov.

Slednjič, delo »Delež gozdov v slovenskem prostoru« je primer, kako se na osnovi dobrega poznavanja razvoja v preteklosti pravilno ovrednoti sedanost in nakažejo trendi razvoja v prihodnosti, četudi gre za omejen obravnavan problem.

Franci Matičič

Razvoj poštne službe na Gorenjskem do prve svetovne vojne. Razstava Gorenjskega muzeja — Kranj 1977. Strokovna priprava razstave in kataloga Majda Žontar. Kranj 1977.

Gorenjski muzej v Kranju je izdal ob svoji razstavi kratek historiat — 60 strani, ilustrirano — o poštni službi v velikem delu Slovenije od rimske dobe do prve svetovne vojne. Knjižica je prav gotovo zanimiv pregled ali uvod v tisti sektor gospodarstva, ki mu danes rečemo »ptt služba« in je nepogrešljiv sestavni del dnevnega življenja. Avtoričino delo zato dobresedno izziva zgodovinarje k temu, da bi sestavili historiat pošt, telegrafskih in telefonskih, danes tudi že modernejših, na primer teleprinterskih ter

radijskih in drugačnih sredstev za hitro in uspešno povezavo krajev in ljudi.

Besedilu Majde Žontarjeve, višjemu kustos Gorenjskega muzeja, ne bi mogli dodati večjih dopolnil, ker je razprava dobro pisana in usmerjena predvsem v historiat pošte, manj telegrafa in telefona. Kolikor bo tu dostavkov, so ti ali popravki ali drobni dodatki k posameznim dogodkom. Pripisali smo jih zgolj zato, da se ne izgubijo. — Na primer: Na strani 17 je omenjen ljubljanski poštni upravitelj (= poštni mojster, Postmeister, -beförderer) Dominik Hungerle. To je najbrž tiskovna pomota, kajti pravilno je Hingerle. Mož je bil trgovec na velike in srednje razdalje; za svoje poštno upraviteljstvo je prejemal letno nagrado 200 gld, kar je bil takrat srednje velik dohodek. Citiranje »v Košentaver« (str. 30) je prav tako pomota, ker gre za znano puškarsko Košentavro pod Borovljami. Na isti strani se omenja tržiški poštni mojster Marko Kavčič. Iz nekega spisa iz leta 1765 se razbere, da je imel Marko Kavčič hišo, ki je bila podložna stanovom, v njej pet sob za goste in še posebno poštno sobo, dalje hlev za 16—20 konj ter lopo za pet ali šest voz. To seveda pomeni, da so določene postojanke, ki so fungirale hkrati kot počivališča in poštne postaje, bile dobro opremljene s sobami, hlevi in kolnicami. Nekaj podobnega je bilo tudi na Jesenicah. Žontarjeva piše (str. 32), kako sta leta 1771 prosila jeseniški Anton Deiller in njegov podkorenski kolega za opravljanje poštarstva. Pri Deillerju gre za upravitelja Ruardove fužine na Savi, torej spet za premožnega in uglednega moža. Že omenjeni nekaj let starejši spis navaja pri kraju 'Jesenice vas' naslednje: Pri Brencetki, sedaj pri Deillerci, podložnici gospostva Bela peč, so na voljo štiri sobe zgoraj in ena spodaj ter hlev za 12—16 konj; lope nima, ima pa prostor za lahke peruče in koleslje (Perutschen und Callesse). Poštni upravitelj v Kranju Janez Mayer (str. 30 in 32) je bil, kot je že znano, tudi izumitelj, saj je za statve, na katerih so izdelovali zelo uporabne poštne vreče, prejel leta 1780 kar znatno nagrado. Če še dodamo, da je poštним mojstrom vsaj v petdesetih letih predpreteklega stoletja bilo zaupano nadzorovanje cest, — oblasti so morali na njeno zahtevo poročati o stanju glede kvalitete oziroma prevoznosti cest nasploh in glede udobnosti pri prevažanju pošt, pošiljk še posebej — potem kaj nazorno vidimo, da poštne postaje po obsegu in pomenu niso bile kar tako in da je bil njen upravitelj po pravilu izbran le iz vrst uglednih, imenitnih, pomembnih oseb (To potrjuje tudi Žontar-

jeva na str. 33). Uglednih namreč v gospodarskem smislu, kajti do c. kr. poštних uradnikov je še daleč.

Glede brzovanja in telefona (str. 55) še nekaj drobtinic. Kurat Karel Ferd. Ripšl iz kuratije sv. Nikolaja nad Laškimi piše v svoji rokopisni farni kroniki na str. 85 in 96, kako so prav 31. januarja 1849 na železnici poskusno poslali prvo telegrafsko depešo iz Celja v Ljubljano in 16. septembra 1850 prvo podobno brzovavko iz Celja prek Zidanega mosta v Zagreb. V obeh primerih se je to torej zgodilo že precej pred odprtjem železniškega prometa v omenjenih smereh. Glede telefona naj dopišem, kako je Ihne, direktor premo govornika v Hrastniku, sporočil, da je ob žičnici na Ojstrem napeljal telefon, ki da deluje že od poletja 1879 dalje in da je prav takrat opustil Morsejev telegrafski aparat. Nekako s ponosom je pripisal, da je to prva tako dolga in kvalitetna telefonska linija v vsej Avstriji (gre za razdaljo nekaj sto metrov).

To je nekaj nadrobnosti, vsekakor pa moramo za konec spet potrditi, da je avtoričin tekst dobro zapolnil vrzel v zgodovini poštarstva. Obenem nam je nakazal »parcelo«, ki naj jo v bodoče še bolje obdelamo, oziroma jo namerava kar sama obdelati(?).

Jože Sorn

Damjan Ovsec, Oris družabnega življenja v Ljubljani od začetka dvajsetega stoletja do druge svetovne vojne, Ljubljana 1979, 151 + XII str. (Izšlo kot redna dvojna številka glasila Društva arhitektov Ljubljane: Arhitektov bilten, št. 40—41.)

Knjiga želi biti prva informacija o družabnem življenju v Ljubljani v prvi polovici 20. stoletja. In kot tako jo tudi radi sprejemamo. Avtor je zajel sledeče oblike družabnosti ljubljanskega meščanstva: obiskovanje na domovih, obiskovanje lokalov, plesov in drugih prireditiv. Obiski gledališča (drame in opere), koncertov, kina. Promenada, preživljanje sobot in nedelj, izleti in počitnice. Šport: kopanje, kolesarjenje, drsanje, smučanje, jahanje, tenis, lov. Med posebne oblike družabnega življenja je Ovsec uvrstil igranje jaza, miklavževanje otrok in pa obstoj umetniških salonov. Razumljivo je, da se v vseh teh oblikah poleg socialnih manifestirajo tudi narodnostni in politični momenti.

Spis je nekoliko razširjena diplomatska naloga na oddelku za etnologijo Filozofske fa-

kultete. Jezik je tekoč; včasih naletimo sicer na izraze, ki že tonejo v pozabo, a se prilegajo v obravnavani časovni okvir. Tisk je skromnejši, toda berljiv; dobrodošel je bogat ilustrativni material. Škoda, da so vse reprodukcije le črno-bele. Seznam virov in literature ima 68 naslovov. Slikovno gradivo je povzeto iz zbirk Mestnega muzeja in NUK. Žal ni poimensko navedenih okoli 50 informatorjev, ki so prispevali svoj delež z izjavami, pričevanji in gradivom. Pogrešamo register oseb, krajev in lokalov. Omenjeno pa bi bilo lahko vsakoletno prvomajsko ljudsko slavlje na Rožniku.

Avtor je uvodoma poudaril, da je ... »namen tega spisa osvetliti neko problematiko, ki bi doprinesla k poznavanju minulih vrednot in načina življenja, s čimer bi dobili zaokroženejšo podobo o naši preteklosti...« Spet se srečamo z nujnostjo teamskega dela: rezultati bi bili kompleksnejši in trajnejši. Tako bi dobila naša preteklost svojo človeško dimenzijo, svoj vsakdanjik, pa tudi svoj praznik. Zanima nas, kakšne izsledke bodo dobili za ljubljansko prebivalstvo iz ohranjenih popisnic (1900 in 1910), ki bodo računalniško obdelane v okviru mednarodnega projekta na Dunaju: »Družbene strukture slovenskih mest v 19. stol.« (str. 136, op. 1).

Naštejmo nekaj zanimivosti, ki jih prinaša vsebina omenjene publikacije. Ljubljanski župani so redno enkrat mesečno prirejali čajanke s plesom; v desetletju po prvi svetovni vojni je živel v mestu kar 70 advokatov, 81 zdravnikov, zobozdravnikov in dentistov, 28 inženirjev, 115 univerzitetnih profesorjev, 262 srednješolskih profesorjev (str. 19).

Življenje je teklo počasneje, Ljubljana je imela dokaj razvito družabno življenje, ki se je v veliki meri odvijalo v številnih gostinskih lokalih: ti so sloveli tudi po svojih specialitetah in pristnih vinih. Zbirališče slovenskih liberalcev pred letom 1914 je bila Narodna kavarna na Dvornem trgu, kasneje je Krapež z enakim uspehom vodil gostinski objekt Zvezdo. Omenimo še nekaj znanih gostiln: Sokol, Kolovrat, Šestica, Figovec, Maček, Mrak, Bellevue, pri Čadu, Švicarija, pri Ruskem carju (str. 39—41).

Iz časa pred prvo svetovno vojno omenimo uspelo sokolsko maškerado 1902 v Narodnem domu in dobro obiskan planinski ples 1907 pod vodstvom dr. Frana Tominška. Se posebej živahno družabno življenje je mesto poznalo v desetletju 1918—1928, ko so se vrstili domači plesi (»hauzbali«) in plesne prireditve zlasti v predpuštnem času. Najbolj ekskluziven pa je bil gotovo ples Kralje-

vega avtomobilskega kluba. V Unionu je priredila silvestrovanje »ljubljska radiofonska oddaja« in so spored tudi prenašali 1938. leta (str. 71)! Jurjevanje na gradu je bilo še pred prvo svetovno vojno priljubljena ljudska veselica s plesom in kresovi (str. 74).

V nasprotju s to živahnostjo je zaostajala kulturna raven mesta kljub imenom Vaclav Talich, Rihard Strauss, družina Souvan. Ljubljancani so menda bolj cenili gostovanje cirkusov in čarodejev, varietejev in operet in razne kinematografske predstave. Položaj pa se je hitro spreminjal na bolje še posebej med obema vojnoma, kar je v knjigi premalo poudarjeno. V 30 letih se je tudi v Ljubljani pojavil jazz. Mesto je imelo celo salone, umetniško-literarne krožke, zbirališča literatov, slikarjev, kiparjev, glasbenikov: pri družinah Kessler, Novak, Magdič, Kadivec itd.

Zelo obiskana promenada je imela ves čas močan družabni akcent.

Sobote in nedelje so dobro situirani meščani preživljali v okolici na svojih posestvih oz. v vilah: od Medvod do Bleda in Kranjske gore. Sicer pa je bil poleg obiska lokalov pogosta oblika rekreacije izlet na Šmarno goro, na Katarino ali še naprej na Jošt, Golico itd. Počitnice so meščani večinoma preživljali v bližnji ali daljni ljubljanski okolici, le redki so hodili na morje, na severni in srednji Jadran (v Opatijo, na Sušak, v Kraljevico, Crikvenico, Split). Športna rekreacija se je odvijala npr. s kolesarjenjem, smučanjem, drsanjem (na tivolskem ribniku, ob današnji Celovski cesti in v Trnovem). Zanimivo, da so posebni lepaki v središču mesta sproti obveščali Ljubljance, če so drsališča odprta, odvisno od vremena. Jahanje, tenis in lov, vse to je bilo seveda dostopno samo bolj situiranim meščanom. Tako si je npr. dr. Ivan Tavčar zgradil teniško igrišče na Visokem že 1897.

Zaključek (str. 133—135) na kratko resumira omenjene pojave v zgodovinskem okviru razpada Avstro-Ogrske in nastanka stare Jugoslavije ter v kontinuiteti, ki se je kazala v določenem sistemu vrednot in življenjskem stilu ljubljanskih meščanov.

Ponuja se nam zanimiva primerjava, kako je železničarsko predmestno naselje Zelena jama preživljala svoj prosti čas, kot je navedeno v razpravi Slavka Kremenška (Ljubljansko naselje Zelena jama kot etnološki problem, Ljubljana SAZU 1970, str. 32—33, 40—42, 81, 83 in 91).

Ob tem se kar same porajajo zamisli o revitalizaciji stare Ljubljane, nekatere ulice in

lokali pa naj bi dobili svoja stara imena nazaj oz. jih še obdržali, če naj govorimo o tradiciji pri nas (npr. Beograd jo dokaj uspešno goji). Pri tem naj bi upoštevali različne podobe Ljubljane, kakršne so še bile v prvi polovici tega stoletja.

Marjeta Campa

Janko Orožen, Denarništvo v Celju, Ljubljanska banka 1973, 78 str.

Avtor je napisal to delo s sodelovanjem Celjske mestne hranilnice in Ljubljanske banke. Publikacijo sta uredila in opremila Aleksander Videčnik in Franjo Mauer. Kasneje, 1977 je Orožen objavil še »Celje in slovensko hranilništvo« in s tem zaokrožil omenjeno problematiko iz celjske zgodovine.

Škoda le, da še vedno pogrešamo tovrstno sintezo za ves slovenski prostor v 19. in 20. stoletju. Delo, ki bi moralo imeti tudi daljše resumeje v svetovnih jezikih, bi dopolnilo že dokaj obsežne raziskave te veje gospodarske zgodovine Evrope.

V uvodu je avtor poljudno opisal zgodovino denarništva od prvih začetkov pa vse do razvoja v Avstriji v 18. in 19. stol.

Sledi pregled zgodovine Celjske mestne hranilnice, ki je bila ustanovljena med prvimi na Slovenskem 1864. leta. V upravnem odboru je bilo nekaj zavednih Slovencev, a večina članov je bila nemška. Na začetku je hranilnica večje vloge obrestovala regresivno od 4 % do 3 %; poslovala pa je uspešno in prebrodila krizo v 70 letih. Z nakupi, posojili in darili je večkrat pomagala mestu, vendar je bila ta pomoč izrazito nacionalistično usmerjena, namenjena podpori nemštva na naših tleh!

Vzporedno je avtor prikazal delo bratov Vošnjakov ter začetke in vzpon slovenskega posojilništva: Zveza slov. posojilnic oz. celjska Zadružna zveza, liberalna Zveza slov. zadrug v Ljubljani (str. 23—33). V Celju sta imeli svoj sedež tudi Južnoštajerska hranilnica (1889) in Celjska posojilnica (1881), ki so ju ustanovili Slovenci za lastne potrebe; 1906 je začela posloovati klerikalna Ljudska posojilnica. Svoje banke smo Slovenci dobili relativno pozno, tako je šele leta 1904 Ivan Hribar osnoval Ljubljansko kreditno banko.

Prva svetovna vojna je močno prizadela tudi Cejsko mestno hranilnico, saj je morala veliko prispevati za različna posojila.

Leta 1931 se je celjska Zadružna zveza vključila v liberalno Zvezo slov. zadrug v Ljubljani. Med obema vojnoma so v mestu delovale še: Celjska posojilnica, Južnoštajer-

ska hranilnica (kasneje vključena v Oblastno hranilnico mariborske oblasti oz. Banovinsko hranilnico), Ljudska posojilnica, Ljubljanska kreditna banka in več manjših kreditnih zavodov (med njimi nemško Hranilno in posojilno društvo). Daljši oz. krajši čas so bile zastopane tudi tele banke: Prva hrvatska štedionica, Jadransko-podunavska in Slavenska banka. Nekdanja nemška Mestna hranilnica je prišla v slovenske roke; njen nadaljnji razvoj pa je prizadela svetovna gospodarska kriza in pogoste politične menjave vodstva.

Nemški okupator je med drugo svetovno vojno reorganiziral denarništvo v Celju in mu prizadejal občutno škodo; delovala je samo na novo osnovana Mestna in okrožna hranilnica (Stadt und Kreissparkasse).

Po osvoboditvi je bila 1. junija 1945 ustanovljena podružnica Denarnega zavoda Slovenije, ki se je naslonila na Mestno hranilnico. Sledilo je obdobje zelo intenzivnega razvoja pa tudi mnogih reorganizacij, ki jih je skušal Orožen čimbolj natančno opisati na str. 51—78: Celjska mestna hranilnica (1945 do 1948), Narodna banka, Poštna hranilnica, Zadružna gospodarska banka, Narodna banka FLRJ — Centrala za LRS, za Celje z okolico (1950), Komunalna banka (1955 okrajna, 1961 občinska), Služba družbenega knjigovodstva (1959—1967). Celjska mestna hranilnica (ponovno ust. 1952) in Zadružna hranilnica in posojilnica Celje (1954) sta bili leta 1962 priključeni Komunalni banki. Štiri leta kasneje se je Komunalna banka preosnovala v Kreditno banko, le-ta pa se je nato 1971 priključila Ljubljanski banki.

Seznam virov in najpomembnejše literature zaključijo publikacijo na strani 78. Kazalo malo pogrešamo. Fotografije oz. reprodukcije lepo dopolnjujejo tekst.

Marjeta Campa

Die Volksgruppen in Österreich, Wien 1979, 307 str. (izšlo kot 11/12 zvezek zbirke Integratio)

Znano je, da je v zadnjih letih izšla vrsta publikacij o tej ali oni manjšini, živeči v sosednji Avstriji. Med njimi pa ima nedvomno posebno mesto zbornik, o katerem poročamo. Že takoj naj povemo, da je njegovemu ter istočasnemu izdajatelju dr. Ernő Deaku uspelo zbrati vrsto poznavalcev manjšinske problematike tako, da smo dobili dokaj zakrožen prikaz problematike in položaja, v katerem so danes v Avstriji Slovenci (z izjemo obmejnega dela Štajerske), Hrvati in Ma-

džari na Gradiščanskem ter, končno, dunajski Čehi. Še zlasti za del, ki je namenjen koroškimi Slovincem, bi podčrtali, da so ga pripravili raziskovalci mlajšega in srednjega rodu avstrijskih zgodovinarjev, bodisi slovenskega, bodisi avstrijsko-nemškega rodu. Gre za raziskovalce, ki so se do danes tudi že sicer predstavili z vrsto tehtnih prispevkov o problematiki koroškega slovenstva. Naj jih naštejemo: Walter Lukan, Andrej Moritsch, Karl Stuhlpfarrer ter Hanns Haas. Podobno kot prispevki ostalih avtorjev, nanašajočih se na vprašanja Čehov, Hrvatov in Madžarov, tudi njihovi osvetljujejo preteklost koroških Slovencev, položaj slovenske manjšine v letih med obema svetovnima vojnama (skupaj s plebiscitom), čas do vojaškega zloma nacizma ter prerez današnjega položaja.

Tako kot njihova siceršnja dela pomenijo tudi v tem zborniku objavljeni prispevki (to velja seveda tudi za prispevke o ostalih manjšinah) bistveno dopolnilo (še zlasti za avstrijskega bralca) k dosednji vednosti o Slovincih, živečih na avstrijskem Koroškem. Zlasti živi pa so nedvomno v zborniku tisti prispevki, ki se ukvarjajo s polpreteklostjo in sedanostjo. Najbrž tu ni odveč opozoriti na ugotovitve enega izmed sodelavcev, da prva avstrijska republika nikakor ni stremela k dejanski zaščiti manjšin, živečih na njenem ozemlju, temveč jim je od vsega začetka omejevala njihov kulturni in siceršnji prostor; podana analiza tudi kaže, da je na tem področju zdajšnja avstrijska republika nedvomen dedič države iz let 1918—1938. In če se znova povrnemo h koroškimi Slovincem, potem naj posebej podčrtamo objavljeni grafični prikaz treh slovenskih koroških sodelavcev (Franc Kattinig, Marjan Sturm, Franc Wedenig) južnokoroških občin s slovenskimi občinskimi listami, primerjalno tabelo o stanju koroškega dvojezičnega šolstva od šolskega leta 1959/60 dalje, se pravi, od odprave obvezne dvojezične šole dalje, zanimiv je tudi grafični prikaz o tem, kje vse so na južnem Koroškem slovenske kulture in gospodarske ustanove, tabelarni prikaz dejavnosti slovenskih kulturnih društev leta 1976 (po občinah) in ne nazadnje primerjava uporabe slovenskega jezika v cerkvi in prikaz razširjenosti slovenskega verskega tiska po južni Koroški.

Tone Zorn

Vilko Kolar-Domen, Po veliki zmagi. Ljubljana, Založba Borec, 1978, 438 str.

Zanimivo knjigo, ki je pred nami, lahko v glavnem uvrstimo v zvrst spominske litera-

ture. Avtor v njej popisuje približno pet let svojega življenja in delovanja, in sicer v letih 1945—1950. Prav zaradi te obravnavane dobe je takšna knjiga precejšnja redkost ter jo zato beremo še z dodatnim zanimanjem.

Avtor je še v partizanski uniformi, ko ga iz Ljubljane pošljejo kot aktivista na politično delo v Pomurje, bolj konkretno v Ljutomer. Ker je po poklicu prosvetni delavec, se seveda udeležuje predvsem na tem področju, toda kot član okrajnega komiteja mora opravljati tudi druge, bolj splošne, pomembne in tudi neprijetne naloge. Aktivistično delo je bilo na tem področju takoj po vojni zvezano s težjimi problemi kot drugod po Sloveniji, kar pisec utemeljuje z dejstvom, da se tukaj narodnoosvobodilni boj ni mogel razviti do te mere kot drugod. V ta namen nam avtor poda kratek pregled razvoja dogodkov med vojno. Ti kraji tudi niso toliko trpeli zaradi vojne in so zaradi svojega pretežno kmečkega značaja nosili znaten delež pri prehranjevanju ostale Slovenije, posebej mest. S prisilnim odkupom pa so bile stalne težave in z njimi se je srečeval tudi avtor. Druga značilna težava so bile razne bande, »Matjaževa vojska«, ki so iz zamejstva vpadale na Štajersko ter grozile posebno partijskim funkcionarjem, tako da je bil tudi Kolar v življenjski nevarnosti. Pomembne naloge so se vrstile druga za drugo, tako so bile takrat na sporedu razne volitve, predvsem so bile važne volitve v ustavodajno skupščino, pri katerih pa je ravno na tem področju prišlo v črno skrinjico mnogo glasov, v radgonskem ter lendavskem okraju celo večina. Reakcija, podprta s klerikalno ofenzivo, je bila tu iz objektivnih vzrokov še precej močna. Pomembna akcija, ki jo je v veliki meri organiziral prav avtor, je bil prvi učiteljski tečaj, ki je do neke mere odpravil veliko pomanjkanje učiteljev.

Sledila je premostitev v Mursko Soboto, kjer so bili pogoji dela še težji. Kot značilen primer navedimo vprašanje Romov, ki jih nikakor ni bilo mogoče navaditi na »civilno« življenje, precejšen uspeh je bilo že to, da so otroci začeli skoraj redno hoditi v šolo.

Z za tedaj značilnim dogodkom, s »klicanjem v Ljubljano«, se je začelo drugo obdobje, ki ga pisec obravnava v pričujoči knjigi. Oditelj moral v Nemčijo, kjer naj bi med slovenskimi rudarji v Westfaliji agitiral za vrnitev domov, sicer pa tudi organiziral slovenske šole. Potoval je preko Berlina, toda nanoslo je tako, da je tam ostal nekaj let. V jeku hladne vojne ter protikomunistične histerije mu namreč Britanci niso dovolili

vstopa v svojo cono, tako da se je moral kar v Berlinu vključiti v delo pri jugoslovanski vojaški misiji. Tudi tu je doživljal mnogo zanimivega: opisuje stanje v premagani in porušeni Nemčiji, slika nekatere usode posameznikov, življenje diplomatov, razmerje med okupacijskimi silami itd. V to je prišel spor z Informbirojem ter silovito poslabšanje pogojev za delo, saj so jim Sovjeti ter seveda tudi vzhodni Nemci ves čas metali polena pod noge. V ta čas sodi tudi nastanek obeh nemških držav kot posledica spora med zavezniški, prav tako tudi blokada Berlina ter nato zračni most itd. Vse to je doživljal tudi avtor, ki nam to opisuje na zelo razumljiv način ter v lepi slovenščini, ves čas pa poudarja svoj ponos na to, da je Jugoslovčan, ki je znal v obdobju razsajanja nizkih strasti ter vladavine neresnice ohraniti pokončno držo ter zato tudi ugled pri pravih demokratih in pri delovnih ljudeh v tujih državah.

Boris Mlakar

Joža Vilfan: Delo, spomini, srečanja. Izbor člankov, govorov, intervjujev 1935—1978, uredila Savin Jogan in Marjan Brečelj, Založba Lipa, Ljubljana 1978, 275 str.

Izbor iz publicističnega in govorniškega ustvarjanja Joža Vilfana, ki je izšel ob njegovi sedemdesetletnici, je najnovejši v vrsti del, ki prikazujejo delovanje pomembnih slovenskih družbenopolitičnih delavcev. Priznani slovenski zgodovinar Branko Marušič v uvodu, za njim pa tudi Savin Jogan, naglašata vso odgovornost takega izbora, posebno še, če gre za človeka, kot je to Joža Vilfan, ki v svojem delovanju posega na najrazličnejša področja našega današnjega trenutka, obravnava pa tudi važne dogodke iz naše preteklosti. Pri tem se ne omeji samo na slovenske in jugoslovanske probleme, ampak zajema tudi splošna svetovna dogajanja.

Seveda pa ostaja Joža Vilfan, sin znanega politika Josipa Vilfana, zvest svoji Primorski. To se vidi iz pričujočega izbora njegovih del. Iz prispevkov je razviden tudi njegov idejno-politični razvoj, ki ga je leta 1934 pripeljal v vrste Komunistične partije Jugoslavije; spremljati moremo njegovo delovanje za časa NOB, ki ga je spet pripeljalo na Primorsko, njegovo diplomatsko službo po osvoboditvi, družbenopolitično delovanje v izvršnem svetu Slovenije, SZDL Slovenije, v organih republiške in zvezne skupščine, mednarodnih organizacijah, kot so Interparlamentarna unija, Haaško arbitražno sodišče in Mednarodna organizacija dela.

Čeprav pravnik po stroki, pa ostaja Vilfan vedno dovzeten za zgodovino, za katero ga je v času študija na Dunaju navdušil Fran Zwitter. V tej luči bolje razumemo njegove prispevke o slovenskem narodnem prebujenju, Beneških Slovencih, predvojnem partijskem delu, delovanju v času NOB, vedno znova pa ga priteguje »naš Trst«. V središču njegovega zanimanja so poleg dogodkov tudi osebe, ki so tako ali drugače vplivale nanj.

V razdelitvi knjige odseva tok Vilfanovega življenja. Tako se delo začne z »dobo intelektualnega in idejnega zorenja« s kaj značilnim člankom »Trst moje mladosti«, ki mu sledijo spomini iz časa njegovega študija.

Poglavje »Pred viharjem« vsebuje njegove članke iz levičarskih časopisov »Ljudska pravica«, »Stara pravda« in »Slovenska zemlja«, ki poleg problemov šestojanuarske Jugoslavije obravnavajo tudi vprašanja Francije in španske državljanske vojne.

Obdobje NOB je zastopano s članki iz »Partizanskega dnevnika«, v katerega je vneto pisal, medtem ko je opravljal na Primorskem mnoge odgovorne funkcije kot predsednik in podpredsednik Narodnoosvobodilnega sveta za Primorsko Slovenijo in tajnik PNOO za Slovensko primorje.

Kot družbenopolitični delavec nove Jugoslavije se nam Vilfan kaže v poglavjih »Oblast in demokracija množic« ter »Znanje, znanost in inteligenca v socialistični družbi«. Pri tem posega na mnogo področij naše družbene stvarnosti pa tudi v čas NOB, kot je to pri-

mer z govorom na svečani seji slovenske skupščine ob 25-letnici drugega zasedanja AVNOJ.

Avtor se loteva tudi vprašanj svetovne politike, še zlasti politike neuvrščenosti, kot tudi vprašanja manjšin in odnosov z Italijo po Osimskim sporazumih. To poglavje ima naslov »Za dejavno in enakopravno sožitje«.

Kot že rečeno, Vilfan ne obravnava samo dogodkov, ampak tudi osebe, »vzornike, sopotnike, sodobnike«: Henrika Tumo, Ivana Regenta, Prežihovega Voranca, Tita, Francea Bevka, Aleša Stanovnika, Silviro Tomasi- ni, Borisa Kraigherja, Gramscija in Nehruja.

Pregled Vilfanovega delovanja zaključujejo članki in intervju o Primorski, od članka o Rapallu in slovenskem jeziku v »Ljudski pravici« za časa stare Jugoslavije, o Bazovici v »Partizanskem dnevniku« 1944, do povojnih člankov o Primorski in intervjuja uredniku »Komunista« 1967.

Knjigo dopolnjuje nepopolna bibliografija Vilfanovih del, ki obsega okrog 400 enot. Sestavil jo je Marjan Bercelj, ki v uvodu navaja kriterije, po katerih se je ravnal pri njeni sestavi.

Izbor iz publicističnega delovanja dr. Jože Vilfana ne pomeni le prereza delovanja tega družbenopolitičnega delavca, pomeni tudi pogled na dogodke polpretekle dobe in naše sedanjosti, pomeni obliko zgodovinskega vira, ki jo morejo zgodovinarji s pridom uporabiti.

Andrej Vovko

Pišec Karel, 62000 Maribor, Vrbanška 18/III, Yu
UDK 725.102(497.12 Maribor) "12/17"

Utrdbena rabota mariborska

Kronika, časopis za slovensko krajevno zgodovino, 27, št. 2, september 1979, str. 81—94, cit. lit. 74

Maribor je postal mesto s samoupravo sredi 13. stoletja. V drugi polovici istega stoletja se je gradilo mestno obzidje na vzhodni, severni in zahodni strani naselja, dolgo 3-krat blizu 500 m, visoko okrog 7 m in debelo ob vzhodni okrog 1,60 m. Ob notranjem robu zidu je potekal lesen brambovski hodnik. V začetku 14. stoletja je bil izkopen predobidni jarek. Tedanji Maribor je šel za grajsko trdnjavo deželnega kneza. Za gradnjo in vzdrževanje obzidja so prišli v postev predvsem meščani, za kar jih je zemljiški gospod ob večjih delih navadno opustil za več let zemljiškega davka — in poleg njih okoliško kmečko prebivalstvo, ki je bilo ob večjih delih z odredbo deželnega kneza ali deželnoanovske uprave kilcano v obsegu 2 milijona delovnih dni k deželski raboti. Okrog leta 1520 je mestno vodstvo sklenilo z 292 kmeti iz okoliških vasi pogodbo, po kateri so ti za vsakoletno tri-dnevno utrdbeno raboto bili oproščeni sejemске mitnine. Pogodba je trajala do leta 1780, ko je bil ukinjen trdnjavski značaj mesta in z njim utrdbena rabota.

Mlinarič Jože, arhivski svetovalec, Pokrajinski arhiv v Mariboru
62000 Maribor, Ljubljanska 3 a, Yu
UDK 271.12(497.12 Kostanjevica) "1736":343.712

Napad Uskokov na kostanjeviško cisterco leta 1736

Kronika, časopis za slovensko krajevno zgodovino, 27, št. 2, september 1979, str. 100—106, cit. lit. 37

Avtor obravnava na osnovi arhivskega gradiva napad Uskokov na kostanjeviški samostan 29. julija 1736, na katerega spominja freska nad vhodom v nekdanji samostan, delo slikarja Fr. Jelovška, Rop, v katerem je pod vodstvom Hasana Bisića sodelovalo vsaj trideset Uskokov, doma z območja ob reki Glini, je terjal življenje dveh samostancev in vrsto ranjenih ter materialno škodo v višini okoli tri tisoč goldinarjev. Ropari so nameravali izropati tudi jezuitsko rezidenco Pieterje, a so zaradi močne straže svojjo namero opustili, ter se vrnili preko Bele krajine. Posamezne skupinice iz tega roparskega krdeča so graničarji Vojne krajine polovili šele v nekaj letih.

Vrišer Andreja, kustos, Pokrajinski muzej v Mariboru
62000 Maribor, Grajska 2, Yu
UDK 391(497.12—17) "16"

Prispevek k razvoju noše v 17. stoletju na Slovenskem. Grobni najdbi iz Betnave pri Mariboru in Gradu pri Slovemjem Gradcu

Kronika, časopis za slovensko krajevno zgodovino, 27, št. 2, september 1979, str. 94—99, cit. lit. 6

Sestavek nas seznanja z ostanke oblačil iz 17. stol., ki so bili najdeni v grobnicah na Betnavi pri Mariboru (1839) in na Gradu pri Slovemjem Gradcu (1978). Iz betnavske grobnice so se ohranili deli ženskega in moškega oblačila, ženski čevlji, nakit in orožje, posebnost najdbe pa sta ženski lo-banji s povsem ohranjenima priteskama, vse iz obdobja med 1629—36. Z Gradu pri Slovemjem Gradcu izvirajo moški suknič, ostanke nogavic in moškega obuvala, verjetno iz leta 1638. Obe najdbi sta pomemben prispevek k dokumentaciji o noši 17. stoletja na Slovenskem.

Boltin-Tome Elica, višji kustos, Pomorski muzej »Sergej Mašera« v Piranu
66300 Piran, Cankarjevo nabrežje 3, Yu
UDK 625.7(497.12 Rižana) "1776"

Tehnika gradnje benečanske ceste v dolini Rižane

Kronika, časopis za slovensko krajevno zgodovino, 27, št. 2, september 1979, str. 106—111, cit. lit. 3

V kratkem sestavku želi avtorica opozoriti na ostanke benečanske ceste, ki so bili odkriti 1975, leta med gradnjo novega ankarškega križišča in na njen trden način gradnje, ki ga je narekoval čisto poplavljen teren takrat še neregulirane reke Rižane. Med arheološkimi raziskavami zbrani podatki so dopoljnjeni s topografskimi zapiski, ki se jih avtor poslužuje pri iskanju trase te ceste. Pri njeni kronološki opredelitvi pa se opira predvsem na napis iz 1667. leta. Ohranjen je na stebru, ki stoji v Bertokih pri Kopru in govori o obnovi krajšega dela ceste, ki je vodila proti Trstu.

UDC 391(497.12-17) "16"

Vrišer Andreja, Custodian, Local Museum in Maribor
62000 Maribor, Grajska 2, Yu

Contribution to the Development of Clothing in Slovenia in the 17th Century. Findings in Graves at Behnava near Maribor and at Grad near Slovenj Gradec

Kronika, a review for Slovene local history, 27, No. 2, September 1979, pp. 94-99, notes 6

The article treats remnants of clothes from the 17th century which were found in sepulchres at Behnava near Maribor (1939) and at Grad near Slovenj Gradec (1978). Parts of woman's and man's clothes are preserved from the Behnava sepulchre, as well as woman's shoes, jewelry and weapons. Peculiarity of the Behnava finding are two woman's skulls dating from the period during 1629-36 with completely preserved hair-sets. At Grad near Slovenj Gradec a man's jacket, remnants of socks and man's shoes were found, dating probably from 1638. The two findings are an important contribution to the documentation about the 17th century clothing in Slovenia.

UDC 625.7(497.12 Rižana) "1776"

Božin-Tome Elica, senior curator of the Piran Maritime Museum »Sergej Masepa«
66330 Piran, Cankarjevo nabrežje 3, Yu

Construction of the Venetian Road in the Valley of Rižana

Kronika, a review for Slovene local history, 27, No. 2, September 1979, pp. 106-111, notes 3

In brief exposé the author wishes to draw attention to the remnants of the Venetian road, which were discovered in 1975 during the construction of the new Ankaran junction, and to its solid construction necessitated because of frequent flooding of the area by the then unregulated river Rižana.

The data of the archaeological research have been complemented by the topographical notes, which the author is using in locating the surface of the road. The chronology of this road is determined mainly by an inscription from 1687. This inscription is preserved on a pillar (which stands in Bertoki near Koper), which mentions the repair of a short part of the road leading to the city of Trieste.

UDC 725.182(497.12 Maribor) "12/17"

Pišec Karel, 62000 Maribor, Vrbanška 18/III, Yu

Compulsory Labour in Connection with the Maribor Fortification

Kronika, a review for Slovene local history, 27, No. 2, September 1979, pp. 81-84, notes 74

Maribor obtained its own administration in the middle of the 13th century. In the second half of the same century walls were built on the eastern, northern and western sides of the settlement, and were about 3 times 500 m long, about 7 m high and about 1.60 m wide at the base. There was a wooden defense corridor along the inner edge of the wall. At the beginning of the 14th century a moat was dug in front of the wall. The then Maribor counted as a fortress of the country prince. It was mainly citizens who were employed in building and maintenance of the walls for which they were exempted by the land owner from paying taxes for several years. Besides citizens neighbouring countrymen living about two miles round the town were also summoned by order of the country prince or country-class administration to do compulsory labour when there was harder work. Round the year 1520 the town authorities signed a contract with 292 peasants from neighbouring villages according to which they were exempted from paying fair duties. The contract was valuable up to the year 1780 when the town no longer counted as a fortification, and the compulsory labour was abolished accordingly.

UDC 271.12(497.12 Kostanjevica) "1736" 343.712

Milnarčič Jože, Archivist, Counsellor, Local Archives in Maribor
62000 Maribor, Ljubljanska 3a, Yu

Attack of Bosnian Deserters (Uskoki) on the Benedictine Monastery in the Year 1736

Kronika, a review for Slovene local history, 27, No. 2, September 1979, pp. 100-106, notes 37

On the basis of archives the author deals with the attack of Bosnian deserters on the monastery of Kostanjevica on the 29th of July 1736. There is a fresco above the entrance to the monastery, painted by Fr. Jelovšek, which recalls this attack. In the robbery, which was led by Hasan Bislić, at least 30 deserters from near the river Ginja took part, and two monks were killed, and material damage about 3000 florins was caused. The robbers had previously intended to rob the Jesuit residence Pleterje, but later gave up their intention because of numerous guards, and returned through Bela Kraljina. It took a few years before small groups belonging to the band were caught by the frontiersguards of the Military frontier.

UDK 940.48/.49(497.12)
Zvanut Maja, samostojni svetovalec za zgodovinske spomenike pri Zavodu
SHS za spomeniško varstvo
61000 Ljubljana, Plečnikov trg 2, Yu

Prva svetovna vojna v očeh dveh slovenskih ilustriranih časopisov

Kronika, časopis za slovensko krajevno zgodovino, 27, št. 2, september 1979,
str. 112–116, cit. lit. 16

V članku obravnavam vsebino in položaj dveh slovenskih ilustriranih časopisov, liberalnih Tedenških slik in klerikalnega Ilustriranega glasnika, ki sta oba začela izhajati kmalu po izbruhu prve svetovne vojne in sta oba izdihnila v nemirnih časih tik pred koncem vojne in razpadom avstro-ogrske monarhije. Kljub temu, da pri Slovencih dotlej ni bilo velike tradicije v časopisju te vrste — njun neposredni predhodnik, Slovenski ilustrirani tednik, je izhajal od leta 1911 do začetka prve svetovne vojne — sta časnika prav dobro opravila svoje poslanstvo — seznaniti slovensko boroče občinstvo s fenomenom, kakršnega še ni bilo — svetovno vojno, pri čemer sta se oba, razumljivo, močno opirala na tuje vzore.

UDK 332.021.8:63(497.12 Jablje) "1919/1937"
Janša-Zorn Olga, bibliotekarka PZE za zgodovino filozofske fakultete
61000 Ljubljana, Aškerteva 12, Yu

Agrarna reforma na veleposestvu Jablje

Kronika, časopis za slovensko krajevno zgodovino, 27, št. 2, september 1979,
str. 117–126, cit. lit. 28

Veleposestvo Jablje (Habab) pri Mengšu, last družine Lichtenberg, je imelo v začetku leta 1919 skupaj 254.8431 ha zemlje in je tako prišlo pod agrarno reformo (veleposestnik je lahko obdržal 75 ha obdelovalne zemlje in 200 ha zemlje sploh). Avtorica se posebej zadržuje pri vprašanju agrarnih zastopstev (občinskih, okrožnih agrarnih odborov), pritožbah interesentov, objavlja pa tudi seznam 4-letnih zakupnikov. Posebno poglavje pri izvedbi agrarne reforme so bili veleposestniški gozdovi. Jabeljski gozdovi niso bili razdeljeni, zadelja jih je le naredba o nakazovanju kuriva in stavbnega lesa. Podobno kot drugod se je tudi na veleposestvu Jablje agrarna reforma oddaljevala od prvotnega namena, tako je že leta 1925 agrarno zemljo mo- goče prodati agrarnim interesentom, 1931 pa je izšel zakon o likvidaciji agrarne reforme. Posamezniki so dobili majhne deleže in se te je bilo treba plačati, vse skupaj pa se je zavleklo do leta 1937.

UDC 332.021.8:63(497.12 Jablje) "1919/1937"

Janša-Zorn Olga, Librarian of the History Department of the Faculty of Philosophy
61000 Ljubljana, Askerčeva 12, Yu

Agrarian Reform on the Latifundia of Jablje

Kronika, a review for Slovene local history, 27, No. 2, September 1979,
pp. 117-126, notes 28

The latifundia of Jablje (Habab) near Mengoš the property of the Lichtenberg family, had at the beginning of the year 1919 234,831 ha of land altogether, and so the property fell under the agrarian reform (the owners of latifundias were allowed to keep 75 ha of fields and 200 ha of any kind of land). The author pays attention to the question of agrarian representatives (communities and local agrarian boards), complaints of the people interested in the reform, and states the list of four-year tenants. Forests belonging to latifundias represented a special passage in realization of the agrarian reform. The forests of Jablje were not distributed, they only fell under the law of fuel and wood supply. Like at other properties, the agrarian reform at Jablje gradually lost its first intention, and so it was possible to sell agrarian land to any people interested in it already in the year 1925; in 1931 a law was issued about the abolishment of the agrarian reform. Individuals only obtained small parts of land, and what is more, they had to pay for it, and the whole process lasted up to the year 1937.

UDC 940.48/49(497.12)

Zvanut Maja, Independent Counsellor for Historical monuments in the
Zavod SRS za spomeniško varstvo
61000 Ljubljana, Plečnikov trg 2, Yu

First World War as Viewed by Two Slovene Illustrated Newspapers

Kronika, a review for Slovene local history, 27, No. 2, September 1979,
pp. 112-116, notes 16

The article deals with the contents and the situation of two Slovene illustrated newspapers, the liberal »Tedenke silke« and the clerical »Ilustrirani glasnik«. Both were started soon after the outbreak of the first world war and were stopped in turbulent times just before the end of the war and the decay of the Austro-Hungarian monarchy. In spite of the fact that the Slovenes had had no big newspaper tradition until then — the immediate predecessor of the two being »Slovenski Ilustrovani tednik« which appeared from 1911 up to the beginning of the first world war — both newspapers proved quite useful in making the Slovene reading audience acquainted with the first world war. Both of them, of course, relied to a great extent on foreign newspapers.

Publikacije Zgodovinskega arhiva Ljubljana

1. Gradivo za zgodovino Ljubljane v srednjem veku (razmnoženo kot rokopis)

I. Listine 1243—1397, Ljubljana 1956	25.—
II. Listine 1299—1450, Ljubljana 1957	25.—
III. Listine 1320—1470, Ljubljana 1958	25.—
IV. Listine 1471—1521, Ljubljana 1959	25.—
V. Listine iz kodeksov Mestnega arhiva v Trstu, 1320—1348, Ljubljana 1960	25.—
VI. Listine 1444—1499, Ljubljana 1961	25.—
VII. Listine 1243—1498, Ljubljana 1962	25.—
VIII. Register Krištofove bratovščine v Ljubljani 1489—1518, Ljubljana 1963	25.—
IX. Listine 1220—1497, Ljubljana 1964	25.—
X. Listine 1144—1499, Ljubljana 1965	25.—
XI. Fevdna knjiga Jamskih 1453—1480, Ljubljana 1966	25.—
XII. Urbarji 1490—1527, Ljubljana 1968	25.—
2. 60 let Mestnega arhiva ljubljanskega, Ljubljana 1959	40.—
3. Gradivo o razvoju Ljubljane v prvem desetletju po osvoboditvi 1945—1955, Ljubljana 1965	52.—
4. Razprave	
I. Vlado Valenčič, Agrarno gospodarstvo Ljubljane do zemljiške odveze, Ljubljana 1958	30.—
II. Iz starejše gospodarske in družbene zgodovine Ljubljane (Zbornik razprav), Ljubljana 1971	40.—
III. Ljubljanska obrt od srednjega veka do začetka 18. stoletja (Zbornik razprav), Ljubljana 1972	40.—
IV. Ljubljanska obrt od začetka 18. do srede 19. stoletja (Zbornik razprav), Ljubljana 1977	80.—
5. Ljubljana, Podobe iz njene zgodovine, Ljubljana 1962 (broširana, žepna izdaja)	20.—
6. Ljubljana, Podobe iz njene zgodovine, Ljubljana 1965 (trijezična izdaja)	60.—
7. Ljubljana 1945—1970, Ljubljana 1970	30.—
8. Katalog: Starejša ljubljanska industrija, Ljubljana 1973	20.—

Franz Kurz zum Thurn und Goldenstein, Ljubljana sredi 19. stoletja, original v Narodnem muzeju v Ljubljani (foto Srečo Habič)